

MAVERDÎ'YE GÖRE KUR'ÂN'DA NESİH

Ahmad KAJJE

Yüksek Lisans Tezi

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TESİR BİLİM DALI

Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

AĞRI-2020

T.C

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TESİR BİLİM DALI

Ahmad KAJJE

MAVERDÎ'YE GÖRE KUR'ÂN'DA NESİH

Yüksek Lisans Tezi

Tez Yöneticisi

Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

AĞRI-2020

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT danışmanlığında, Ahmad KAJJE tarafından hazırlanan bu çalışma 01/10/2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Jüri Başkanı	Dr.Öğr.Üyesi Hasan Halil Oğlu	
Danışman	Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT	
Jüri Üyesi	Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Emin YURT	
Jüri Üyesi		

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../2020 tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

.... //2020

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ahmad KAJJE

MAVERDÎ'YE GÖRE KUR'ÂN'DA NESİH

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

2020, 77 sayfa + x

Juri:

Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

Dr. Öğrt. Üyesi Hasan HALİLOĞLU

Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet Emin YURT

Nâsîh ve Mensûh İlmi en önemli Kur'an ilimlerindendir. Âlimler bu konunun Kur'an'da varlığı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Kimileri nâsîh ve mensûh konusunun Kur'an'da oldukça fazla yer aldığını iddia ederken kimileri de bunun sadece birkaç örneğinin olduğunu savunmuşlardır. İmam Mâverdî fıkıh, usul-i fıkıh ve tefsir imamlarının büyüklerinden olup “en-Nüketü ve'l-Uyûn” isimli bir tefsir ve “el-Hâvi'l-Kebîr” isimli Şâfiî Mezhebine göre yazdığı geniş bir fıkıh kitabı telif etmiştir. Bunun dışında muhtelif ilimlerle ilgili birçok kitap daha te'lif etmiştir.

Bu çalışmanın amacı Mâverdî'nin yazdığı el-Hâvi'l-Kebîr'i üzerinden ve en-Nüketü ve'l-Uyûn eserinden örnekler getirerek nesih anlayışına ışık tutmaktır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilmî ve siyasi açıdan Mâverdî'nin hayatından, ilmi şahsiyeti ve yerinden kısaca bahsedilmiş olup en-Nüketü ve'l-Uyûn tefsirinde neshin olduğu yerlerdeki açıklama metodu vurgulanmıştır. İkinci kısımda neshin mahiyeti ele alınmış olup Mâverdî'nin bu konudaki görüşleri açıklanmıştır. Üçüncü kısımda ise neshin çeşitleri ve Mâverdî'nin bu konudaki görüşleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Mâverdî, Nâsîh, Mensûh, en-Nüketü ve'l-Uyûn, el-Hâvi'l-Kebîr, Kur'an İlimleri.

ABSTRACT

Ahmad KAJJE

MASTER'S THESIS

The abrogating (al-naskh) in quran at IMAM AL-MAWARDI

Thesis Supervisor: Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

2020, 77 page + x

Jury:

Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

Dr. Öğrt. Üyesi Hasan HALİLOĞLU

Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet Emin YURT

The science of the nasikh and the mansoukh is one of the most important sciences of the Noble Qur'an, and muslim scholars differed about its presence in the Noble Qur'an. Some of them claim that abrogation is found in the Holy Qur'an a lot, and others think that it is very little, not more than few examples.

Imam al-Mawardi is one of the leading scholars of jurisprudence (fiqh), fundamentals of jurisprudence , and tafsir, he authored the tafsir book of "al-Nokat and al-Oyuoun", and wrote a great book in Shafi'i jurisprudence called "al-Hawi al-Kabir", as well as authored many other books related to Islamic sciences, politics and governance.

The aim of this thesis is to shed light on the concept of transcription (alnaskh) in the Noble Qur'an in the thought of Imam al-Mawardi, by presenting some examples that he cited in the two books "al-Nokat and al-Oyuoun" and "al-Hawi al-Kabir". This thesis consists of three chapters, the first chapter on the life of Imam al-Mawardi from the scientific and political point of view briefly, and on the method that al-Mawardi used when presenting the Qur'anic verses in which a scribe and abrogated in his book "al-Nokat and al-Oyuoun", while the second chapter talks about the definition of abrogation (al-naskh) and the views of the imam Al-Mawardi on that definition, and the third chapter talks about types of abrogation (al-naskh) in the Noble Qur'an and al-Mawardi's views on those types.

Key words: Al-Mawardi, al-nasikh, al-mansoukh, al-Nokat and al-Oyuoun, al-Hawi al-Kabir, the science of the Qur'an

KISALTMALAR DİZİNİ

s. : Sayfa

c. : Cilt

v.d. : Ve Diğerleri

Bkz. : Bakınız

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.k. : Adı Geçen Kitap

s.a.v.: Sallallahu Aleyhi Vesellem

Çev. : Çeviren

H. : Hicri

t.y. : Tarih Yok

t.s. : Tarihsiz

y.y. : Yayın Yok

Thk. : Tahkik

ÖNSÖZ

Nâsîh ve Mensûh ilmi, Kur'ân-ı Kerim ile alakalı en önemli ilimlerdenidir. Öyle ki, ulema bu konuda: "*Herhangi bir kimsenin, Kur'ân ile ilgili Nâsîh ve Mensûh ilmini bilmeden/öğrenmeden, Allah'ın Kitabını tefsir etmesi caiz olmaz*"¹ demişlerdir. Buna ek olarak, şer'î ilimlerden herhangi biri yoktur ki, o ilmin nesh ilmiyle bir irtibatının olmadığı görülmüş olsun. Bu bakımdan tefsir uleması, bu konuyu geniş çapta araştırma konusu edinmişlerdir. Tefsir uleması, Kur'ân, Hadis, Fıkıh ve Fıkıh Usulü ilimlerinin de konusu olan neshi ele alsalar da bu konu ile daha çok ilgilenenler ve titizlik gösterenler Fıkıh Usulü uleması olmuştur. Fıkıh alanında "*el-Hâvî el-Kebîr*" adlı kitabı telif eden Mâverdî de bir müfessir olmaktan önce bir fakihdir. Bu kitap, İslâm ilim mirasına büyük bir fikhî servet olarak katkı sağlamıştır. Bununla birlikte tefsir ilmi konusunda yazdığı "en-Nüket ve'l-Uyûn" adlı tefsiri de son derece önemli bir kaynaktır.

Mâverdî'nin bu iki kitabında ele aldığı konulardan birisi de "Nâsîh ve Mensûh" konusudur.² Araştırmamızda biz adı geçen iki kitaptan büyük oranda yararlandık. Böylece Mâverdî'nin tefsiri özelinde, onun "Nâsîh ve Mensûh" ilmi konusundaki konumunu ve durumunu incelemeyi amaçladık. Bunu yaparken tefsiriyle yetinmeyerek el-Hâvî isimli fıkıh kitabından da istifade etmek zorunda kaldık. Çünkü kendisi tefsirinde bu ilmin kurallarına değinmemiştir. Aksine konu hakkında muhtasar bilgi vermiş, tefsir âlimlerinin "Neshedici olan/hükmü yürürlükten kaldıran âyetlerle (nâsîh), neshedilen/hükmü yürürlükten kaldırılan âyetler (mensûh)" konusundaki görüşlerini sunmakla yetinmiştir. Bunun sebebi, Mâverdî'nin konu hakkındaki görüşlerini, "el-Hâvî el-Kebîr" adlı kitabında detaylı bir şekilde vermiş olmasıdır. Bu yüzden biz de nesh konusunu, detaylı olarak Mâverdî'nin söz konusu kitabında yer verdiği Nesh ile ilgili yerlerden inceleyip araştırdık. Mâverdî'nin bu kavramı bize nasıl açıklayıp ortaya koyduğunu, konu çerçevesindeki görüşlerini ele alıp inceledik. Sonrasında ise bu açıklamalarımıza birtakım uygulamalı örnekleri de ekleyerek bunları kavram açısından

¹Bedruddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dar el-Marife, Beyrut-Lübnan 1990, c. 2, s.158; Celaluddin Abdürrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebet Vehbe, Kahîre 1976, c. 4, s.1435. Cemaluddin Muhammed b. Ahmed b. Said b. Mesud el-Hanefî İbn Âkil el-Mekki, *el-Ziyade ve'l-İhsan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Merkez el-Buhus ve'l-Dirasat- el-Şarika Üniversitesi, Birleşik Arap Emirlikleri, 2006, c. 5, s.272.

²Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvî el-Kebîr*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut/Lübnan 1994, c.16 s.75-84. Mâverdî, bu eserinde bu ilmin kurallarına da yer veriyor, konu hakkındaki görüşlerini açıklıyor. Aynı şekilde amacı açıklayan örnekler de zikrediyor.

izah etmeye çalıştık. Mâverdi'nin; “en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsiru'l-Mâverdi” isimli eserinden örnekler de verdik. Nihâyetinde ilim tarihine iz bırakan ve döneminin en büyük âlimlerinden biri olan Mâverdi'nin bu konudaki yaklaşımlarının günümüzde tartışma konusu olan neshe ıfık tutacağı kanaatinden hareketle bu araştırmamızın İslâm ilimler literatürü için önemli bir konu hakkındaki görüşlerini ortaya koyması açısından faydalı olacağını ümit etmekteyiz.

Çalışmamı yaparken yönlendirici tavsiyelerinden faydalandığım tez danışmanlarım Doç. Dr. Abdülkerim SEBER, Doç. Dr. M. Salih GECİT ve Jüri Üyeleri vazifesini deruhte eden Dr. Hasan HALİLOĞLU ve Dr. M. Emin YURT hocalarıma, çalışmamda emeğı olan tüm hoca ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Ahmad KAJJE

Ağrı-2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	IX
Araştırmanın Amacı, Önemi, Sınırları ve Yöntemi	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
MÂVERDÎ'NİN BEŞERÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	3
1. Yaşadığı Çağın İdarî ve İlmî Durumu	3
1.1. Yaşadığı Çağın Siyasî Durumu:.....	3
1.2. Yaşadığı Çağın İlmî Durumu:.....	6
2. Mâverdî'nin Hayatı, İlmî Yönü, Eserleri, Hocaları, Talebeleri ve Fazileti	7
2.1. Hayatı.....	7
2.2. İlmî Yönü	8
2.3. Eserleri	9
2.4. Hocaları.....	11
2.5. Talebeleri	12
2.6. Fazileti.....	13
İKİNCİ BÖLÜM.....	16
NESHİN MAHİYETİ VE MÂVERDÎ'NİN NESH ANLAYIŞI	16
2.1. Neshin Manası, Yeri ve Hikmeti.....	16
2.2. Mâverdî'ye Göre Neshin Mahalli/Yeri	20
2.3. Neshin Hikmeti	22
2.4. Mâverdî'nin Nâsîh ve Mensûh Âyetleri Tefsirini Sunuştaki Üslûbu.....	23
2.5. Neshin Tahsis ve Bedâ ile Olan İlişkisi ve Neshin Delilleri	29
2.5.1. Nesh ile Bedâ Arasındaki Fark ve Mâverdî'nin Görüşü	30
2.5.2. Mâverdî'ye Göre Tahsis ile Nesh Arasındaki Fark.....	31
2.5.3. Mâverdî Açısından Neshin Alametleri.....	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	35
MÂVERDÎ'NİN ANLAYIŞINA GÖRE NESHİN TAKSİM VE TASNİFİ	35
3.1. Nâsîh ve Mensûh Açısından Neshin Nevileri	35

3.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Neshi	35
3.1.2. Kur'ân'ın Sünnet ile Neshi	37
3.1.3. Kur'ân'ın Sünneti Neshetmesi.....	41
3.2. Tilavet ve Hüküm Açısından Kur'ân'da Neshin Nevileri ve Mâverdi'nin Bu Konudaki Görüşü.....	46
3.2.1. Birinci Nevi: Hükümün Neshi, Tilavetin Baki Oluşu	47
3.2.2. Hem Tilavetin Hem Hükümün Birlikte Neshi	50
3.2.3. Tilavetin Neshi ve Hükümün Bakiliği Meselesi	52
3.3. Neshe Dair Bazı Önemli Noktalar ve Mâverdi'nin Görüşü.....	59
3.3.1. Emredilen Fiili Uygulamayı Başlamadan Önce Neshin Gerçekleşmesi ve Mâverdi'nin Görüşü.....	59
3.3.2. Yerine Bir Hüküm Gelen Ve Gelmeyen Ayetlerin Neshi Konusu ve Mâverdi'nin Görüşü.....	64
3.3.3. Mensûh Hükme Göre Nasihin Daha Ağır Veya Daha Hafif Hüküm İçermesi ve Mâverdi'nin Görüşü.....	65
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	71

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı, Önemi, Sınırları ve Yöntemi

Araştırmanın Amacı

Tezimizin amacı nesh konusunu Ehl-i Sünnet'in önde gelen âlimlerinden olup İslâmî ilimlerin tümünde olduğu gibi özellikle fıkıh ve tefsir ilminde derin izler bırakıp önemli eserler veren İmâm Maverdî'nin görüşleri doğrultusunda incelemektir. Bunu yaparken konuyu dört mezhebin imamlarının anlayışıyla birlikte ele alarak ve tefsir ilminin perspektifinden bakarak somutlaştırmak, nesh konusunda Maverdî ve dört mezhebin imamları arasında hangi konularda benzerlik yahut farklılık olduğunu açığa kavuşturmaktır. Bu çalışmanın Maverdî ile ilgili yapılacak çalışmalara katkı sunacağını umuyoruz.

Araştırmanın Önemi

Nesh konusu İslâm fıkıh ve tefsir ilmine göre araştırılması gereken önemli bir meseledir. Kur'an'ın nüzulü üzerinden on dört asır geçmiş olmasına rağmen günümüzde hala tartışılan bir mesele olarak da karşımızda durmaktadır. Bu sebeple konunun netliğe kavuşturulması için Maverdî gibi âlimlerin yorum ve değerlendirmelerine müracaat etmek, sorunun çözülmesi açısından faydalı olacaktır. Ayrıca çağımızda nesh konusu çerçevesinde Kur'an hakkında bir takım şüphe ve itirazlar dile getirilmektedir. Nesh konusunun açığa kavuşturulması bu tür şüphelerin giderilmesi ve itirazların cevaplandırılabilmesi açısından son derece faydalı olacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız Tefsir İlminin içerisinde önemli bir branşa dönüşen Nasih-Mensuh İlmi ile ilgili olduğundan, ayrıca tefsir ilminin yanında fıkıh, hadis, kelam gibi birden fazla ilmi disiplini ilgilendirdiğinden, konumuz etrafında çok zengin bir literatür gelişmiştir. Hem konuların düzenli bir şekilde ele alınması, hem de konuyla ilgili yazılmış eserler

açısından bir sınırlandırma yapmak gerekmiştir. Bu nedenle araştırmamızın verilerinin elde edildiği eserler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

- 1- Mâverî'nin ulaşabildiğimiz tüm eserleri.
- 2- Nasih ve Mensuhla ilgili görüşleri olan Tefsir ve Fıkıh ekollerine bağlı âlimlerin eserleri.
- 3- Son yüzyılda Kur'ân-ı Kerîm'de Nesh üzerine yazılan bazı eserler ve akademik çalışmalar.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma tekniği olan döküman incelenmesi veya doğrudan veri toplama tekniği kullanılacaktır. Bununla birlikte alana yönelik kitap, dergi vb. yazılı dokümanlar çalışma kapsamında incelenecektir. Konu ile ilgili daha önceden yapılmış akademik çalışmalar, yazılmış hakemli dergilerdeki makalelerden de faydalanılacaktır. Böylece hem kadim tefsir ve hukuk kaynakları, hem de çağdaş araştırmalardan istifade edilerek elde edilen veriler akademik nesnellik ve bilimsel üslup çerçevesinde değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂVERDÎ'NİN BEŞERÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.Yaşadığı Çağın İdarî ve İlmî Durumu

Mâverdî, Abbasîlerin siyasi kargaşalarla uğraştığı bir dönemde yaşamıştır. Bu asır, Abbasiler sonrası kurulacak yeni devletlerin ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olmuştur. Biz, bu bölümde bu asrın bazı önemli siyasi gelişmelerinden bahsedeceğiz.

1.1.Yaşadığı Çağın Siyasî Durumu:

Mâverdî'nin içinde yaşadığı bu çağda, Abbasî halifeliği, Büveyhoğulları Devleti himayesi altında idiler. Büveyhoğulları, 334/945 yılında Halife Müstekfî döneminde Bağdat'a girmişlerdi.³ Mâverdî, 86 (seksen altı) yıl, Büveyhoğulları hükümlerinde yaşamıştır. Çünkü Büveyhoğulları, Abbasî Devletini 334-447/945-1055 tarihleri arasında egemenlikleri altına almışlardı. Büveyhoğulları, Deylem soyundan idiler. Aslında ilk olarak Deylem bölgesinde ortaya çıkmışlardır. Burası Kazvin Denizi sahillerinin güneyinde olan bir bölgedir.⁴ Bunlar veraset yoluyla Abbasî halifeliğinin kalbi olan Bağdat'ta bir emirlik tesis ettiler. Onlar bu konuda Deylem ve Türklerden oluşan bir orduya dayanıyorlardı.⁵

Büveyhoğulları döneminin başlangıcı, Ahmed b. Büveyh'in (ö356 /967)Bağdat'a girmesiyle başlar. Ahmed b. Büveyh, ordusu ile Bağdat'a girerken hatırı sayılır herhangi bir mukavemetle karşılaşmaksızın 11 Cemâziyelahire, 334 yılında buraya girmiştir. Halife Müstekfî, Ahmed el-Büveyhî'yi memnuniyetle karşılar. Ona "Muizzuddevle" unvanını verir. Nitekim bunun kardeşine de "İmaduddevle" lakabını vermiş, Hasan'a da "Rüknüddeve" lakabını vermiştir. Bütün bunlara rağmen Muizzudevle, Halife Müstekfî'ye tahammül edememiş, Bağdat'a girişinden 11 gün

³Ebü'l-Fida İmaduddin İsmâil b. Sıhabuddin İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'l-Nihaye*, Dar Hecer 2003 c. 15 s.167; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbn el-Esir, *el-Kamil fi'l-Tarih*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan1987, c.7, s.206.

⁴Faruk ÖmerFevzi, *el-Hilafet el-AbbasîyyeDiraset Fittarih es-Siyasi Liddevlet el-Arabiyye ve'l-İslamiyye Min (h/m:132-447/749-1055)*,Dar el-Şuruk Linneşri ve'l-Tevzi 2009,c. 2, s. 87.

⁵Faruk Ömer, a.g.e., c. 2, s.91.

sonra halifeyi görevinden almış, onun yerine amcasının oğlunu halifelik görevine getirmiş ve ona da “el-Mutiullah” lakabını vermiştir.⁶

Büveyhoğulları zamanında Abbasî halifeliği heybetini yitirmiştir. Konumu zayıflamış ve halifelik sadece dini bir sembol olarak kalmıştır. Halifenin adı dışında hiçbir varlığı kalmamıştır. Zira fiili güç ve egemenlik, Büveyhoğulları Emir’inin elinde bulunuyordu.⁷

Büveyhoğulları asrı, İslâm tarihinin en sıkıntılı ve sorunlu olan bir çağıydı, en çok şiddetin uygulandığı bir dönem idi. Büveyhoğulları, Abbasî halifeliğine ait olan yerlerin büyük bir kısmını doğu kesiminden itibaren işgal altına almışlardı. Bu yerlere Irak ve Bağdat da dâhil idiler. Bunlar inanç olarak Şia’nın gulât/aşırı kollarından idiler. Sadece siyasal sebeplerden ötürü, Abbasî halifeliğini lağvetmemişlerdir.⁸ Hatta Muizzuddevle, Abbasî ailesinden hilafeti alarak, Alevilerden birine aktarma gayretine düşmüş, bu nedenle güvendiği adamlarıyla istişarelerde bulunmuş, ancak adamlarından kimisi, halkın öfkeye kapılarak buna karşı çıkacakları hatırlatmasında bulunması üzerine Muizzuddevle bu sevdasından vazgeçmiştir. Çünkü İslâm bölgelerindeki Müslümanlar genel olarak davetin, Abbasîler lehine yapılmasına alıştılar. Ayrıca Allah ve Resulü için onlara itaat etmeleri inancına sahiptiler. Kaldı ki Muizzuddevle de, Irakta güçlü bir alevi hilafetinin bulunması durumunda, bunun Büveyhoğulları’nın Irakta nüfuzunu sarsabileceğinden endişe duyuyordu. Bu gerekçelerden ötürü, Muizzuddevle görüş ve düşüncesinden vazgeçer. Zayıf bir Abbasî halifeliği gölgesinde istibdat içindeki gücünü devam ettirme yolunu seçer. Çünkü güçlü bir hilafete tabi olma yerine, böylesi zayıf bir hilafet gücü gölgesinde varlığını sürdürme yolunu tercih eder.⁹

Büveyhoğulları dönemi süresince Abbasî ailesinden beş halife görev başına gelmiştir. Bu isimler el-Müstekfî Billâh, el-Muti Lillah, el-Tayî’ Lillah, el-Kadir Billâh, el-Kaim bi Emrillah isimli halifelerden oluşuyordu. Bunlardan sonuncusu olan el-Kaim bi Emrillah gücün Büveyhoğulları’ndan Selçuklular’a geçtiğine tanıklık etmiştir. Bu

⁶ Faruk Ömer, a.g.e., c. 2, s.90.

⁷ Muhammed Müsfirez- Zehrânî, *Nizamu’l-Vezaret fi’l-Devlet el-Abbasîyye(h:334/590) el-Ahdan el-Buveyhî ve’l-Selçukî*, Müesseset er-Risâle, Beyrut 1980, s. 22.

⁸ Muhammed Mahir Hammâde, *el-Vesâik es-Siyasiyye ve’l-İdariyye li’l-Usur el-Abbasîyye el-Mütetabia*, Müesseset er-Risâle, Beyrut 1985, s. 17-18.

⁹ Mâverdî, *Dürer es-Süluk fi Siyaseti’l-Müluk*, Dar el-Vatan Linneşr. Riyad, Suudi Arabistan 1997, s. 15.

halifelerden ilki ve ikincileri görevlerinden alınmışlardır. Üçüncüsü de görevde iken vefat etmiştir. Bunun yerine de oğlu el-Kaim bi Emrillah geçmiştir.¹⁰

Mâverdî, Abbasî halifeleri nezdinde olsun, Büveyhoğulları yanında olsun, her iki taraftan da önemli bir yere ve konuma sahipti. Zaten bu sebepten ötürü Mâverdî, Abbasî devleti liderleri ile Büveyhoğulları Emirleri arasında elçilik görevini üstlenmişti. Onlar da kendisinden memnun idiler. Onun sunduğu takrirlere, raporlara göre davranıyorlardı.¹¹

Mâverdî, bazı beldelerde kadılık görevini de üstlenmişti. Çünkü Abbasî halifeleri ile Büveyhoğulları Emirleri'yle olan münasebeti ve bağlılığı ona bu görevin verilmesini sağlamıştı. Böylesi bir makam ve mansıpta bulunmuş olması, kendisine derin manada bir siyaset deneyimini de kazandırmıştı. Zaten bu alanda telif ettiği eserler, onun bu sanat yönüne de delalet etmektedir.

Halifeler, kendi aralarında doğan anlaşmazlıkların çözümünde onu aracı olarak kullanıyorlardı. İşin bu noktası, halifeler katında onun bir şöhret kazanmasını da sağlamıştır. İşte onun yüksek derecede olan bu konumu, bir münker olayı, yanlış gördüğünde, onun karşısında hakkı açıkça söylemekten çekinmeyen biri olmasından ileri geliyordu.¹² Bunun bir örneğini es-Sübki'nin naklinde görmekteyiz. Bu rivâyete göre Mâverdî, 429/1037 yılı Ramazan ayında halife, Celaluddevle b. Büveyh'in lakabının "Ulu Şahin Şah, Melikler Meliki" olarak artırılması emrini verir ve bu unvan ile anılmasını belirtir. Buna ilişkin olarak bazı fukahâ böyle bir unvana karşı çıkmışlar ve Yüce Allah'tan başka hiçbir kimseye "*Melikler Meliki*" denemeyeceğini dile getirmişlerdir. Halk da onlara tabi olmuş, hatta Cuma hutbelerinde bu fadeleri kullanan hatiplere toprak-çamur gibi şeyler fırlatarak tepkilerini ortaya koymuşlardır. Konu hakkında fakihlere yazılar gönderilmiş, bu unvanın kullanılıp kullanılmayacağı kendilerine sorulmuştur. Hanefî ulemasından es-Saymerî, bu tür isimlerin verilmesinde amaç ve niyetin geçerli olabileceğini yazmıştır. Kadı Ebu't-Tîb et-Taberî de, mutlak manada "*Melikler Meliki*" unvanının kullanılmasının caiz olduğunu ve bunun yeryüzündeki kralların kralı anlamında olduğunu dile getirmiş ve: "*Mademki kadılar*

¹⁰ Faruk Ömer, a.g.e., c. 2, s. 117.

¹¹ Yakut el-Rumî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâve İrşad el-Erîb İla Marifeti'l-Edîb*, Dar el-Ğarb el-İslamî, Beyrut-Lübnan1993, c. 5, s. 1955-1956.

¹² Bedr Muhammed Samit, *Menhec el- el-Mâverdî fî Tefsirihi en-Nüket ve'l-Uyûn*, Ümmü'l-Kura Üniversitesi,Suudi Arabistan, Yüksek lisans tezi1407, s. 66.

kadısı denmesi caiz görülmektedir, dolayısıyla Meliku'l-Müluk denmesi de caiz olur”¹³ demiştir. Hanbelî ulemasından et-Temîmî de onun bu görüşüne katılmıştır. Ancak Mâverdî, böyle bir unvanın kullanılamayacağı konusunda fetva vermiş ve bu konuda da direnmiştir. Kaldı ki Mâverdî, Celaluddevle'nin has adamlarından idi. Mâverdî bu fetvasından sonra Celâlüddevle'nin yanına gidip gelmekten vazgeçti. Bu fetva üzerine Celaluddevle, kendisini huzura çağırması, o da büyük bir endişe içerisinde kalkıp ona gitmiştir. Oraya varıp huzura girdiğinde Celaluddevle kendisine: “Benim kesin olarak bildiğim bir gerçek var. O da eğer sen, gerçekten birinden yana tavır koyacak olsan, aramızdaki samimiyetten ötürü, sen mutlak benden yana tavır koyardın. Ancak seni, bu türden bir fetva vermene sebep, sadece dininden ve inancından ötürüdür. Senin verdiğin bu tarzdaki fetvan, senin benim katımdaki değerini fazlasıyla artırdı”¹⁴ demiştir.

Görüldüğü üzere Mâverdî'nin yaşadığı çağ, siyasi istikrar açısından çalkantılı ve karışık bir dönem idi. Dönemi, halifeler arasında kavga ve anlaşmazlıklarla geçmiştir.

1.2. Yaşadığı Çağın İlmî Durumu:

Mâverdî'nin yaşadığı çağ, bilimsel açıdan İslâm tarihinde, siyasal durumun aksine çok önemli ve değerli bir dönem idi. Çünkü Bağdat, Abbasî halifeliğinin başkentiydi. İlim adamları ve şairler hep buraya yönelip geliyorlardı. Mescitler, ilim halkaları ile dolup taşıyordu. Fars ve Yunan ilimleri Arapçaya çevriliyor, ilmin dalları ile ilgili değişik alanlarda kitaplar telif ediliyordu.¹⁵

Bu dönemde ilimsel ve kültürel manadaki gelişmelerde önem verilen alanları şöylece sıralayabiliriz:

- Abbasî Halifeleri, İslâmî ilimlere ve ulemaya değer verir ve ulemayı cesaretlendirirlerdi. Onlara yakın ilgi gösterir, kendilerine maddi yardımlarda bulunurlardı. Devlet meseleleriyle ilgili olarak onların verdikleri öğütleri dinlerlerdi. Kaldı ki bizzat halifeler arasından da hatırı sayılır ilim adamları ve seçkin kimseler çıkmıştır.¹⁶ Tarihçilerin zikrettiklerine göre Halife Kadir Billah, Usulü'd-din hakkında

¹³Tacuddin b. Ali b. Adülkafîes-Sübkî, *Tabakât el-Şâfiyye el-Kübra*, Matbaat İsa el-Bab el-Halebî, 1964, c.5, s. 271.

¹⁴Sübkî, a.g.e., c. 5, s. 271.

¹⁵Mâverdî, *Nâsihat el-Müluk*, s. 8.

¹⁶Müsaîd Müslim el-Cafer, *Eseru'l-Tatavvur el-Fikri fi'l-Tefsir fi'l-Asr el-Abbasi*, Müesseset er-Risâle1984, s. 32-33.

bir kitap telif etmiş, burada sahabenin faziletine ilişkin bilgiler zikretmiş, Mutezile'yi ve “*Kur'ân mahlûktur*” inancına sahip olanları tekfir etmiştir.¹⁷

-Kamuya açık mekteplerin/medreselerin yaygınlaşması bu dönemde, devletin de teşvikiyle artmış, özellikle mescitlerde ve özel mekteplerde eğitim ve öğretim faaliyetleri yaygınlık kazanmıştır. Bunların kimisi bireyler tarafından inşa edilmiş ve bu yerler ilim talebelerine vakfedilmiştir.

- İlim adamları arasında münazaralar oluşturulmuş ve talebeler mescitlerde hazır bulunarak bu münazaraları izlemişlerdir. Hatta ümera ve halifelerin saraylarında da Kelâm, Fıkıh, Lügat, Nahiv ve daha nice alanlarda meclisler tertip edilir olmuştur.

- İlim ve siyaseti amaç edinen birçok grup ve fırkalar, edinmiş oldukları bilgi ve kültürleri siyasal ve dini amaçları adına kullanmışlardır.¹⁸

2. Mâverdî'nin Hayatı, İlmî Yönü, Eserleri, Hocaları, Talebeleri ve Fazileti

Bu başlık altında Mâverdî'nin hayatına özet olarak değinilecektir. Onun hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra ilmi yönüne genel olarak göz atılacaktır.

2.1. Hayatı

Asıl adı Ali olan Mâverdî'nin künyesi; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî el-Basrî¹⁹ eş-Şafiî'dir.²⁰ Mâverdî'nin bazı dedeleri/ataları gülsuyu imali ve satımıyla uğraştığından ötürü, buna nispet ile Mai Verd anlamında Maverdî

¹⁷Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslamve Vefayât el-Meşahir ve'l-A'lam*, Dar el-Kutub el-Arabî, Beyrut-Lübnan1990, c. 29, s. 77.

¹⁸Cerîbe b. Ahmed b. Salim b. Sinyan el-Hârisî, *el-Ara' el-İktisadiyye İnde'l- el-Mâverdî*, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, Şeriat ve İslam Araştırmaları Fakültesi, Yüksek lisans tezi, h: 1412, s. 12.

¹⁹ Hamevî, *Mu'cem el-Udebâ*, c. 5, s.1255;Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Ahmed b Ebi Bekr İbn Hallikân, *Vefayât el-A'yan ve Ebnau Ebnai'l-Zaman*, Dar Sadır, Beyrut-Lübnan1997, c. 3, s. 282; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, c. 30, s. 252; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'l-Nihaye*, c. 15, s. 762; Cemaluddin Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Tağrî Berdî el-Atâbekî, *el-Nücum el-ZahireFî Muluki Mısır ve'l-Kahira*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan1963, c. 5, s. 65; Suyûtî, *Tabakât el-Müfessirîn*, 1/83; Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Agrî el-Hanbelî ibn İmad, *Şezerat el-Zeheb Fî Ahbari men Zeheb*, Dar İbn Kesîr Dimaşk1986, c. 5, s. 218.

²⁰Ebu Muhammed Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleyman el-Yafî, *Mir'at el-Cinanve İbret el-Yakazan*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan1997, c. 3, s. 56; Suyûtî, *Tabakât el-Müfessirîn*, Mektebet Vehbe, Kahire1976, c. 1, s. 83; İbn İmad, *a.g.e.*, c. 5, s. 218; Mâverdî, *en-Nüketve'l-Uyûn Tefsiru'l-Mâverdî*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan t.y., c. 1, s. 9.

denilmiştir.²¹ Haltercemesini yazanlar, Mâverî'nin doğum tarihiyle ilgili olarak bir şey yazmamışlardır. Ancak hakkında bilgi yazanların birçoğu, onun 86 yıl yaşadığı ve hicri 450 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir. Mâverî'nin ölüm tarihi dikkate alınarak, hicri 364 yılında doğmuş olduğu söylenebilir.²²

Mâverî, "*Akza 'l-Kuzât/Kadılar Kadısı*" lakabını almıştır. Bunun sebebi yargılama ve fetva işlerine atanması ve şer'î ilimlerdeki derinliği sebebiyledir. Kendisine bu lakap, hicri 429 yılında, Abbasî halifelerinden el-Kaim Bi Emrillah döneminde verilmiş ve tarihçiler nezdinde de bu lakapla şöhret bulmuştur. Kendi dönemindeki bazı fakihler bu lakaba karşı çıkmışlardır. Örneğin Ebu't-Tîb et-Taberî, es-Saymerî gibi isimler, bu lakaba karşı çıkanlardandır. Bunların karşı çıkış gerekçeleri, bir insanın böyle bir lakap ile anılmasının caiz olamayacağı görüşüdür. Oysaki daha önceleri bunlar, Büveyhoğulları'ndan Celaluddevle'nin "*Melikul-Muluk el-A'zam*" lakabıyla veya unvanıyla anılabileceğine ilişkin yazmış oldukları kitaplarında veya yazılarında buna cevaz verenlerdendir. Ancak onlara iltifat edilmemiş, Mâverî ölene dek hep bu lakap ile anılmıştır.²³

Mâverî, bugünkü Irak'ın Kazımiye şehrinin kuzeyinde yer alan Babu Harb kabristanına defnedilmiştir. Cenaze namazını Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071) kıldırılmıştır. Cenazesine idareciler, ilim adamları ve halktan birçok kişi katılmıştır. Hatta kendisinden 11 gün önce vefat eden Ebu't-Tîb el-Taberî'nin (ö. 450/1058) cenazesine katılanların hepsi, Mâverî'nin de cenazesine katılmışlardır.²⁴

2.2. İlmî Yönü

Mâverî, doğum yeri de olan Basra'da, ilmi seven bir ailede ve o aile bireyleri ortamında yetişmiştir.²⁵ Onun zamanında Basra şehri, tanınmış fikir ve ilim şehirlerinden biridir. Bağdat'tan sonra ikinci sırada gelir. Çünkü Bağdat'tan sonra ilim için yola çıkanlar, bu şehre yönelirlerdi. Mâverî, Basra ulemasından biri olan Ebu'l-Kasım Abdülvâhid b. Hüseyin es-Saymerî'den (ö. 386/996) dersler almış, ilk bilgilerini

²¹Ebu Said Abdülkerim b. Muhammed İbn Mansur et-Temîmî Es-Sem'ânî, *el-Ensab*, dar el-Cinan, Beyrut/Lübnan1988,c. 5, s. 181.

²²İbn İmad, a.g.e., c. 5, s. 218.

²³Hamevî, *Mu'cem el-Udebâ*, c. 5, s. 1955; Mâverî, *en-Nüket*, c. 1, s. 10.

²⁴Ebu'l-Farac Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *el-MuntazamFî Tarihi'l-Muluki ve'l-Umem*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan1992, c. 16, s. 41; es-Sübkî, *Tabakât el-Şâfiyye el-Kübra*, c. 5, s. 270.

²⁵Mâverî, *el-Hâvî*, c. 1, s. 56. Mâverî, *el-Emsâl*, s. 7.

ve öğrenimin güçlü temellerini burada atmıştır. Buradan Bağdat'a geçmiş, Bağdat'ta, öğrenimini tamamlamak için Ebu Hamid el-İsferâyî'nin (ö. 406/1016) ders halkalarına katılmıştır. Yine burada başka isimlerden de ilim almıştır. İlim öğrenimini tamamladıktan sonra memleketi olan Basra'ya hoca olarak dönmüştür. Burada ders vermeye başlamış, daha sonra tekrar Bağdat'a gelerek oraya yerleşmiştir. Bağdat'ta dersler vermiş, ayrıca kadı olarak da görevlendirilmiştir. Sonrasında ise "*Akza'l-Kuzât*" göreviyle taltif edilmiştir. Nihâyetinde kendisini telif ve tasnife adanmış, bu şekilde şöhret kazanmıştır. Kendi çağında Şâfiî mezhebinde liderlik ona kalmıştır.²⁶

2.3. Eserleri

Mâverdî, İslâmî ilimler alanında birçok eser bırakmıştır.²⁷ Özellikle içinde yetişmiş olduğu siyasal ortamın bu eserlere katkısı söz konusudur. Eserlerin şu şekilde sıralamak mümkündür:

A- Tefsir Alanında:

Emsâlu'l-Kur'ân (Matbu)²⁸

Tefsiru'n-Nüket ve'l-Uyûn, Matbu.²⁹ (Şu an konu olarak üzerinde çalıştığımız tefsir.)

B- Fıkıh Alanında:

el-İkna' fi'l-Fıkıh (Matbu)³⁰: el-Hâvî isimli fıkıh kitabının delillerden arındırılmasıyla oluşturulmuş muhtasarı.

el-Hâvî el-Kebîr (Matbu): Önceki fıkhi meselelerin yanı sıra güncel tartışmalara da yer verilen, ilmi hilâf niteliği de taşıyan fıkıh eseri.³¹

er-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe (Matbu)³²

²⁶ Sübkî, a.g.e., c. 5, s. 267-269; Mâverdî, *el-Hâvî*, s. 56-57; Mâverdî, *el-Emsâl*, s. 14.

²⁷ Birçoğunu görüp incelediğimiz bu eserlerin bazı özellikleri Diyanet İslam Ansiklopedisinin Mâverdî maddesinden alıntılanmıştır.

²⁸ Mâverdî, *Emsâlu'l-Kur'ân*, Thk. Ebû Amr el-Eserî, Kahire, Ts., Dâru'l-Mevedde.

²⁹ Mâverdî, *Tefsiru'n-Nüket ve'l-Uyûn*, Thk. Es-Seyyîd b. Abdülmaksûd, Beyrut Ts., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

³⁰ Mâverdî, *el-İkna' fi'l-Fıkıh*, Thk. Hıdr Muhammed Hıdr, İran 2000, Dâru İhsân.

³¹

C- Akide Alanında:

A'lâm en-Nübüvve (Matbu)³³: Peygamberleğin akli delillerle ispatına dairdir.

D- Ahlak ve Sülük/Tasavvuf Alanında:

Edebu'd-Dünya ve'd-Din (Matbu)³⁴: Yunan felsefesi ve Fars hikmetlerinden de istifade edilerek yazılmış ahlak eseridir.

el-Fezâil, Mahtut.³⁵

E- Siyaset ve İdare Alanında:

Edebu'l-Kâdî, Matbu.³⁶

el-Ahkâm es-Sultaniye ve'l-Vilâyât ed-Diniyye (Matbu)³⁷: İslam anayasasına dair konuları içermektedir.

Teshilu'n-Nazar ve Ta'cilu'z-Zafer (Matbu)³⁸: Sultanın tanım ve görevlerine dairdir.

Kavânîn el-Vezâreti ve Siyasetu'l-Mulûk, (Matbu)³⁹: Kitapta vezirlikle ilgili çeşitli meseleler yer almaktadır.

Nasîhat el-Mülûk (Matbu)⁴⁰

F- Hadis, Edeb ve Lügat Alanında:

el-Emsâl ve'l-Hikem (Matbu)⁴¹: Çokça hadis, mesel, hikmetli söz ve beyit içermektedir.

³² Mâverdî, er-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe, Thk. Ahmed Câbir Bedrân, Kahire 2002, Dâru'r-Risâle. Bu eserin İbnu'l-Uhuve'ye ait Me'âlimu'l-Kurbe fî Ahkâmî'l-Hisbe olduğu da söylenmektedir. Cengiz Kallek, DîA, "Mâverdî", XXVIII, 180-186.

³³ Mâverdî, A'lâm en-Nübüvve, Beyrut 1986, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

³⁴ Mâverdî, Edebu'd-Dünya ve'd-Din, Beyrut 2013, Dâru'l-Minhâc.

³⁵ Mâverdî, el-Fezâil, Mektebetu Eskoryâl, İspanya-Madrid, No: 748.

³⁶ Mâverdî, Edebu'l-Kâdî, Thk. Huseyn Halef el-Cebûrî, Tâif 1989, Mektebetu's-Sıddîk.

³⁷ Mâverdî, el-Ahkâm es-Sultaniyye ve'l-Vilâyât ed-Diniyye, Thk. Ahmed Câd, Kâhire 2006, Dâru'l-Hadîs.

³⁸ Mâverdî, Teshilu'n-Nazar ve Ta'cilu'z-Zafer, Thk. Muhyî Hilâl es-Serhân-Hasan es-Sâ'âtî, Beyrut Ts., Dâru'n-Nashzati'l-Arabiyye.

³⁹ Mâverdî, Kavânîn el-Vezâreti ve Siyasetu'l-Mulûk, Thk. Rıdvân es-Seyyîd, Beyrut 1979, Dâru't-Talîa.

⁴⁰ Mâverdî, Nasîhat el-Mülûk, Thk. Hıdır Muhammed Hıdır, Kuveyt 1983, Mektebetu'l-Felâh.

⁴¹ Mâverdî, el-Emsâl ve'l-Hikem, Thk. Fuad Abdülmun'im Ahmed, Riyad 1999, Dâru'l-Vatan.

2.4. Hocaları

Mâverî, gerek kendi ülkesi olan Basra'da olsun, gerekse hicret yeri olan Bağdat'ta olsun birçok ilim ehlinde dersler almış, onlara öğrencilik yapmıştır. En önemli hocalarından bazıları şunlardır:

es-Saymerî:⁴² Ebu'l-Kasım Abdülvâhid b. el-Hüseyin b. Muhammed es-Saymerî (ö. 386/996). Şâfiîlerin hocası ve âlimidir. "el-İzâh fi'l-Mezheb" eserlerinden biridir. Birçok âlim ondan ilim tahsil ve tedris etmiştir. Bunlardan birisi de Mâverî'dir.⁴³

el-İsferâyînî: Ebu Hâmid Ahmed b. Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî (ö.406/1016) Şâfiîlerin Bağdat'taki mezhep hocalarındandır. Mâverî, kendisinden fıkıh öğrenmiştir.⁴⁴

el-Bafî:⁴⁵ Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Buhârî (ö. 398/1008), Mâverî, kendisinden fıkıh öğrenmiştir. Cenaze namazını, Ebu Hamid el-İsferâyînî kıldırılmıştır.⁴⁶

el-Cebelî: el-Hasan b. Ali b. Muhammed el-Cebelî, Halife el-Cumahi'nin yakın arkadaşısıdır. Mâverî, kendisinden hadis dersleri almıştır.⁴⁷

el-Bağdâdî: Cafer b. el-Fadl el-Bağdâdî (ö. 387/997), İbn el-Meristanî olarak tanınır. Mâverî, bu âlimden hadis dersleri almıştır.⁴⁸

el-Ezdî: Muhammed b. el-Mualla b. Abdullah, Ebu Abdullah el-Esedî el-Ezdî, el-Nahvî el-Lügavî. Mâverî, kendisinden Arapça ilimleri almıştır.⁴⁹

el-Minkarî:⁵⁰ Muhammed b. Adiy b. Zahr el-Minkarî. Mâverî, kendisinden hadis dersleri almıştır.⁵¹

⁴² (Saymerî) fetha harekeli olan (Sad) harfi, peşinden sakın olan (Y) harfi, bundan sonra yine fetha harekeli olan (Mim) harfi ile Basra nehirlerinden biri olan Saymer nehrine nispetle bu ismi almıştır. Bak: İbnu'l-Esir, *el-Lübab fi Tehzibi'l-Ensab*, c. 2, s. 255.

⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lami'l-Nubela*, c. 17, s. 14.

⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefayât el-A'yan ve Enbau Ebnai'l-Zaman*, c. 1, s. 72-74; Zehebî, *Siyeru A'lami'l-Nubela*, c. 28, s. 135.

⁴⁵ Harzem kasaba veya köylerinden biri olan Baf'a nispetle bu isimle anılmaktadır. Bak: es-Sem'ânî, *el-Ensab*, c. 1, s. 263-264.

⁴⁶ es-Sem'ânî, a.g.e., c. 1, s. 263-264; es-Sübkî, a.g.e., c. 3, s. 317.

⁴⁷ es-Sübkî, a.g.e., 5/267.

⁴⁸ İbnu'l-Hacer, *Lisan el-Mizan*, 4/260.

⁴⁹ Mâverî, *en-Nüket*, c. 1, s. 11.

2.5. Talebeleri

Yukarıdaki başlıklarda Mâverdî'nin yıllarca Bağdat ve Basra'da ders gördüğünü öğrenmiştik. Yeterli birikimi elde ettikten sonra onun da elinden yetişen birçok öğrencinin olacağı muhakkaktır. Bunlardan önde gelenleri şöyle sıralamak mümkündür:

İbn Hayrûn: Ebu'l-Fadl Ahmed b. el- Hasan b. Ahmed b. Hayrûn el-Bağdâdî (ö.488/1096). Kendisi, İbn Bâkılânî diye tanınır.⁵²

el-Hatîb el-Bağdâdî: Ahmed b. Sâbit, el-Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) diye şöhret bulmuştur. “*Târihu Bağdâd*” adlı eserin de sahibidir. Kendisi aynı zamanda hadis hafızlarındandır. Hadis konusunda “*el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*”, “*er-Rihle fî Talebi'l-İlm*” ve “*Şerefu Ashabi'l-Hadis*” adlı eserleri de yazmıştır.⁵³

el-Elvâhî⁵⁴: Abdülganî b. Nâzil b. Yahyâ b. el-Hasan b. Şahî el-Elvâhî de (ö.486/1094) onun öğrencilerindendir.⁵⁵

el-Hemezânî: Abdülmelik b. İbrahim b. Ahmed Ebu'l-Fadl el-Hemezânî el-Farazî (ö.489/1097), Makdisî diye tanınmıştır.⁵⁶

el-Kuşeyrî: Abdülvahid b. Abdülkerim b. Hevâzin Ebu Said İbn el-Üstat Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî (ö.494/1102), Mâverdî'den hadis öğrenmiştir.⁵⁷

el-Abderî: Ali b. Sa'îd b. Abdurrahmân b. Muhayrîz b. Ebî Osman, Ebu'l-Hasan el-Abderî (ö. 493/1101). Bu zat da Mâverdî'den hadis dersleri almıştır.⁵⁸

er-Rib'î: Muhammed b. Ahmed b. Abdülbâkî b. el-Hasan b. Muhammed b. Tavk Ebu'l-Fezâil el-Rib'î el-Mavsîlî (ö.494/1102). Mâverdî'den Fıkıh dersleri almıştır.⁵⁹

⁵⁰ İsim, Mim harfinin kesre harekesi, (Nun) harfinin sükûnu, (Kaf ve Ra) harflerinin fetha harekesiyle okunur. Bu nispet, Minkar oğullarına olan nispettir. es-Sem'ânî, a.g.e., 5/396.

⁵¹ es-Sübkî, a.g.e., 5/267.

⁵² Zehebî, *Mizan el-İtidal*, 1/227.

⁵³ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, 3/1135.

⁵⁴ Mısır beldelerinden biri olan “el-Elvâh'a” nispet edilmektedir. Sem'ânî, a.g.e., 1/204.

⁵⁵ Sem'ani, a.g.e., 1/204. Zehebî, *Tarih*, 33/112.

⁵⁶ es-Sübkî, a.g.e., 5/162-163.

⁵⁷ es-Sübkî, a.g.e., 5/225-227.

⁵⁸ Zehebî, *Tarih*, 34/160.

⁵⁹ Zehebî, *Tarih*, 35/67; Sübkî, a.g.e., 4/102-103.

2.6. Fazileti

Şu bir gerçektir ki âlimler Mâverdî hakkında farklı övgülerde bulunmuşlardır. O, çağdaşı kimi ilim adamları tarafından övgüye değer bulunduğu gibi ondan sonra gelen ilim adamlarından da çeşitli övgüler almıştır. Bu övgüler onun ilim dünyasındaki yerini ve konumunu ortaya koymaktadır. Ulemanın onun hakkındaki övgülerini, ilmî kapasitesi hakkındaki medihlerini, rivâyetlerinde onu sika olarak kabul ettiklerini, öğrencisi olan Hatib el-Bağdadî'nin(ö.463/1071) ifadelerinde görebiliyoruz. Bağdâdî diyor ki: “*Mâverdî, Şâfîîler'in gözde fakihlerinden ve sika âlimlerinden idi.*”⁶⁰

Öğrencisi İbn Hayrûn da (ö.488/1096) diyor ki: “*Büyük değere sahip olan bir adamdı. Devlet büyükleri yanında ön sıralarda yer alırdı. Önemli İmamlardan biri olup hemen her ilim/sanat dalında güzel tasnifleri vardır.*”⁶¹

Mâverdî'nin öğrencisi Abdülmelik el-Hemezânî de (ö.489/1097) hocası hakkında şunları dile getirmiştir: “*Ondan daha vakur birini görmedim. Kendisinin yanında öğrenciliğini yaptığım günden itibaren, o dünyadan ayrılana dek, onun dengi olabilecek onun düzeyinde birini de göremedim.*”⁶²

İbn Hallikân da (ö.681/1282) diyor ki: “*Şâfîîlerin gözde fakihlerinden ve büyüklerindendir. Mezhebin tüm meselelerini bilen mezhep hafızı idi.*”⁶³

Sübkî de (ö.771/1370) : “*Değeri ve önemi çok üstün görülen biriydi. Kendi mezhebi alanında, onun üstünde söz sahibi yoktu. Kaldı ki diğer ilim ve sanat alanlarında da tam anlamıyla bir ilim adamıydı*”⁶⁴ demiştir.

Mâverdî ile ilgili yapılan muasır araştırmalarda da birçok övgülerde bulunmaktadır. Örneğin çağdaş araştırmacılardan Ömer Ferrûh (1904,1987), onun hakkında diyor ki: “*Mâverdî, kadri/değeri önemli olan ve kendisini kanıtlamış tasnif sahi bibiriydi. Zaten ortaya koymuş olduğu kitapları onun düşünce ve tefekkür alanındaki değerini, ifadelerindeki başarı ve yeterliliği onun bu özelliklerini göstermektedir.*”⁶⁵

⁶⁰ Bağdadî, a.g.e., c. 13, s. 587.

⁶¹ Sübkî, a.g.e., c. 5, s. 268.

⁶² Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, c. 5, s. 1956.

⁶³ İbn Hallikân, a.g.e., c. 3, s. 282.

⁶⁴ Sübkî, a.g.e., c. 2, s. 268.

⁶⁵ Ömer Ferruh, a.g.e., c. 3, s. 140.

Muhammed Kürt Ali (1876,1953) de onun hakkında diyor ki: “Mâverdî, en büyük yazarlardandır. Teliflerinde mutedil biridir. Fikirlerinde sakindir. Alanında ve kavramasında tektir. İzlediği yol övgüye değerdir. Sakin ve dingin yapıdadır. Yararlanmaya ve yararlandırmaya teşvikçi biridir. Davadan/dedikodudan, heva ve hevesten uzak biridir. Mâverdî, sadece şeyhlerinden/hocalarından öğrenmekle yetinmemiştir. Daha sonradan gelip onu geçenlerden de ilim edinme gayretinde olmuştur. Aksine onun bilgisine kıyasla kendi ilim deneyimlerini onlardan bilgiler aktararak, hayattan edindiklerinden de yararlanarak elinden gelenleri yapan biri idi. Dahası dünyada kendisini ilgilendiren ne gibi problemler varsa onlarla ilgilenmekten geri durmayan biriydi.”⁶⁶

Mâverdî, hakkında yapılan bunca övgü ve senalara rağmen, tenkit edilmekten kurtulamamış, dahası hakkında onun Mutezilî olduğu düşüncesi yayılmıştır. Bu düşünce, Mutezile'ye ait bazı söylemleri dile getirmesinden ötürüdür. Kendisini Mutezilî olmakla suçlayan ilk kişi, İbnu's-Salah (ö. 643/1245) olmuştur.⁶⁷

Bu töhmet/suçlama, ondan sonra gelen ulema arasında, ona nispetle nakledilir hale gelmiştir.⁶⁸ Kendilerince bunun gerçekliğini gösteren bir şey olmadığı halde böyle demişlerdir. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) bu ithamları geçersiz kılmak üzere şöyle demektedir: “Ona mutlak bir ifade ile Mu'tezilî adını vermek yakışık almaz.”⁶⁹ Nitekim Suyûtî de, “Tabakât el-Müfessirîn” adını verdiği kitabında, Tâcuddin es-Sübkî'nin (ö.771/1370) bir sözünü şöyle naklediyor: “İşin doğrusu, onun bir Mutezili olmadığıdır. Ancak kadercilikle ilgili sözleri vardır. Zaten bu bela/imtihan da genelde Basra halkında galebe çalan, yaygın olan bir rahatsızlıktır.”⁷⁰

Bedr Muhammed el-Samît bu konuyu geniş çapta tartışmış ve özet olarak Mâverdî'nin bazı görüşlerinde Mutezile'ye muvafakat etmekle birlikte görüşlerinin çoğunda onlara muhalefet etmiştir.⁷¹

⁶⁶ Kürt Ali, *Künûzu'l-Ecdad*, s. 241-242.

⁶⁷ Sübkî, a.g.e., c. 5, s. 270.

⁶⁸ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, c. 3, s. 255.

⁶⁹ İbn Hacer, *Lisan el-Mizan*, c. 6, s. 24.

⁷⁰ Suyûtî, a.g.e., s. 84.

⁷¹ Bedr Muhammed es-Samit, *Menhec el-Mâverdî fî Tefsirihi*, Ümmülkura Üniversitesi Mastır tezi, h:1407, s.406-453.

Mâverdî, ifade edildiği üzere her ne kadar bazı meselelerde Mutezileye muvafakat etmiş ise de, bu, onun Mutezilî olduğu anlamına gelmez. Aksine burada şöyle denmelidir: Söylenen ifadelerin dile getirilmesindeki amaç, onun bir müçtehid olduğudur. Dolayısıyla içtihadlarının bazılarında kimi zaman Mutezile ile muvafakat sağlamış olabilir. Fakat bu, onun tefsirini, herhangi bir şekilde Ehli Sünnet tefsirleri arasından çıkarmaya sebep olamaz.⁷²

⁷² Deylemî, *Mebahis Ulûm el-Kur'ân fî Tefsir el-Mâverdî: en-Nüket ve'l-Uyûn*, Bağdat Üniversitesi Mastır tezi, 2010, s,13.

İKİNCİ BÖLÜM

NESHİN MAHİYETİ VE MÂVERDÎ’NİN NESH ANLAYIŞI

Bu bölümde lügat ve şeri açıdan neshin tanımından ve neshin mahallinden/yerinden söz edeceğiz. Buna göre nesih, emir-nehiylerde ve emir anlamına gelen haberlerde söz konusudur. Aynı zamanda Yüce Allah’ın bu uygulamasının hikmetinden ve neshin varlığındaki hikmetinden de söz edeceğiz. Yüce Allah, kullarının dinî ve dünyevî maslahatları için ve hayatlarında onlara kolaylık sağlamak üzere nesih olayını gerçekleştirmiştir. Bu arada Mâverdî’nin bu konularda – diğer eserlerinde ve te’liflerinde herhangi bir görüş varsa- ondan da ayrıca söz edeceğiz.

2.1. Neshin Manası, Yeri ve Hikmeti

Neshin Lügat Manası: Nesh, lügatte iki anlama gelir:

Birincisi: "İptal etmek ve izale/yok etmek"tir. Nitekim şöyle denilir: “Güneş, gölgeyi nesh etti/yok etti. Rüzgâr, ayak izlerini nesh etti/sildi.” Yani yerinde bir şey bırakmaksızın izale etti, yok etti, demektir. Yine, “yaşlılık, gençliği nesh etti” sözü de böyledir. Yani, yaşlılık, gençlikten eser bırakmadı, izale etti, demektir.⁷³

İkincisi: Bir durumdan bir başka duruma taşıma ve değiştirme demek olup bununla beraber nakledilen eski halinden de bir şeyin olduğu gibi kalmış olmasıdır. Nitekim: “Kitabı nesh ettim” denir ki bu, kitapta var olanları, bir başka kitaba naklettiğinde söylenir. Bu aktarma işi, bir başka kitaba yapılırken, asıl kendisinden nüsha alınan kitapta herhangi bir değişiklik yapılmaksızın aynen kalmış olmaktadır.⁷⁴ Türkçe’de bu anlamda daha çok “istinsah” kelimesi kullanılmaktadır. Yani bir nüshada yazılı olanları başka bir nüshaya geçirdi demektir. Yüce Allah’ın: (هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ) (بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) “Bu, size bütünüyle gerçekleri söyleyen Kitabımızdır. Yapıp ettiğiniz her şeyi istinsah etmekteyiz, kayda geçirmekteyiz”⁷⁵ kavlinde geçen istinsah da böyledir.

⁷³Râzî, *Muhtar es-Sıhah*, s. 572; İbn Manzûr, *Lisan el-Arab*, c. 3, s. 61.

⁷⁴İbn Manzûr, a.g.e., c. 3, s. 61.

⁷⁵Casiye, 45/29.

Kur'ân'da söz konusu edilen nesh olayı ile murat olunan mana, birincisidir. Bu da "Ref" ve İzâle" demek olup "kaldırmak ve yok etmek" demektir. Çünkü kullar hakkında teklifi/yükümlülüğü sabit olan hükmün neshi demek olup, bu da ancak ya karşılığında bir bedeli ile kaldırılmış olacaktır, ya da hiçbir bedeli olmaksızın kaldırılmış olacaktır. Zaten ulemanın cumhuru bu görüştedirler.⁷⁶

İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ile arap dili ve tefsir alimi Ebu Ca'fer Nahhâs'a (ö. 338/950) gelince şu görüşü benimsemişlerdir: "Kur'ân'da nesh olayı aslında "Kitabı nesh ettim" anlamında (نسخ الكتاب) ifadesinden alınmadır. Zaten bu da, onu, asıl nüshasından ondan başka birisine aktarmak" demektir.⁷⁷

Mekkî b. Ebû Tâlib (ö.437/1045), bu görüşü: "Bir grup/cemaat burada yanılığa düşmüşlerdir. Kur'ân'da var olan neshi, şu manadan "O ve onlar" alınmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim Nahhâs bunu benimsemiştir. Bu, hükmün izalesi ve lafzın ibkası anlamında olan nesh demek değildir. Keza bu, hükmün ve lafzın izalesi manasında olan da değildir. Bu, ancak Yüce Allah'ın (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّنَّةَ الَّتِي كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) "yapıp ettiğiniz her şeyi istinsah etmekteyiz, kayda geçirmekteyiz"⁷⁸âyetinin benzeri olan bir nesihtir"⁷⁹ diyerek reddetmiştir.

Mâverîdî ise lügat açısından neshi şöyle tanımlamıştır: "Nesh, onların/Arap toplumunun, (نسخ المطر الأثر) "yağmur ayak izini sildi" cümlesinden alınmadır. Çünkü onlar, yağmurun izleri, kalıntıları silip götürmesi ya da yok etmesi gibi izale anlamında söz konusu cümleyi kuruyorlar. Nitekim güneşin gölgeyi izale etmesi, yok etmesi anlamında da onlar: "Güneş, gölgeyi nesh etti" anlamında (نسخت الشمس الظل) cümlesine yer verirler ki, bu da izale etti, yok etti, demektir. Şeriatte de buna nesh adının verilmesi, hükmün o sebeple ortadan kaldırılmasındandır. Kaldı ki "Kitabı nesh etti" cümlesinde mevcut olan duruma aslını, istinsah yoluyla bir başkasına aktarmasıyla izale etmesi yüzünden bu isim verilmiştir."⁸⁰

Bu durumda Mâverîdî, ulemanın cumhuru/çoğunluğu ile bu konuda ittifak halindedir. Çünkü ulema açısından nesh; şeriatte, lügat manasından alınmıştır. Ki bu da,

⁷⁶ Mekki el-Kaysî, *el-İzah Li Nâsihi 'l-Kur'ân ve Mensuhihi*, s. 49; İbnu'l-Cevzî, *Nevasihi 'l-Kur'ân*, s. 90; el-Şenkî, *Müzekkire fi Usuli 'l-Fıkh*, s. 79; Mustafa Zeyd, *el-Nesh fi 'l-Kur'ân*, c. 1, s. 62.

⁷⁷ Suyûtî, *Camîu 'l-Beyan*, 1/546; Nahhas, *el-Nâsih ve 'l-Mensûh*, 1/101.

⁷⁸ Casiye, 45/29.

⁷⁹ Mekki el-Kaysî, a.g.e., s. 47-48.

⁸⁰ Mâverîdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 75.

ortada bir nakil/aktarım ve tahavvül/değiştirme olmaksızın "ref" ve izale" yani "kaldırmak ve yok etmek" demektir. Zaten bu da, Mâverdi'nin tefsirinde (مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ) (نُنْسِيهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا)"biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak, yerine ya daha hayırlısını ya da aynısını getiririz"⁸¹âyetinde geçen "nesh" kelimesini açıklarken izah ettiği şeydir. O, diyor ki: "Âyetteki neshin manası hakkında üç çeşit te'vîl/yorum vardır. Birincisi, kabzetmek, tutmak, yakalamak, ikincisi tebdil etmek/değiştirmek (yerine bir bedel koymak) ve üçüncüsü de, hattını (lafzını) sabit bırakıp hükmünü değiştirmektir."⁸²

İşte bu manalar, her ne kadar bunlardan biri tercih edilmemiş ise de tamamı, "hükmün kaldırılması yani ref'i ve izalesi/ortadan kaldırıp yok edilmesi" manasına gelmektedir.

Neshin şer'i/ıstılahî manası: Neshin ıstılah açısından birçok tanımı yapılmıştır:

Birincisi: Sahabe, Tabiûn ve Tebei Tabiîn ve Selef açısından nesh kavramı, sınırı/tanımı belirlenmiş olan bir kavram değildir. Aksine bu, altında çok anlamları barındıran oldukça kapsamlı bir ıstılah/terim idi. Örneğin âmm/genel olan bir nass üzerine bir tahsisin ortaya çıkması, mutlak olanı kayda bağlaması, mücmeli beyan etmesi, hükmün tedriciliği, tahfifi, ilgası ve benzeri şeylerin tümü bu terim içerisinde değerlendirilirdi.⁸³ Birçok ulema buna işaret etmiştir. İbnu'l-Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakkı'în isimli kitabının "Selef ile Halef açısından nâsih ile mensûhtan murat olunan şey" başlığı altında diyor ki: "Genel olarak Selef'e göre, 'nâsih ile mensûh' ifadesinden murat olunan mana, kimi zaman, hükmün tümüyle kaldırılmasıdır. Bu, Müteahhirin ulemasının da ıstılahıdır. Âmm, mutlak, zahir ve başkaca olan hükmü kaldırmaktır. Bu da ya tahsis ile, ya takyid ile veya mutlak olanı mukayyed olana yorumlamakla, tefsir (tevil etmek, yorumlamak) ve tebyin ile olur. Öyle ki onlar istisnayı da, şartı da, sıfatı da nesh diye isimlendiriyorlardı. Bunun da sebebi, bu ifadelerin ya da kelimelerin zahiri manaya delaleti kaldırmalarından, murat edileni beyan etmelerinden, açıklamalarından ötürüdür. Onlara göre nesh, murat olunan manayı, söz konusu lafzı kullanmaksızın açıklamaktır. Yani onun dışında kalan bir şey ile açıklamaktır."⁸⁴

⁸¹ Bakara, 2/106.

⁸² Mâverdi, *En-Nüket*, c. 1, s. 160.

⁸³ Mustafa Zeyd, *el-Nesh fi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 73.

⁸⁴ İbnu'l-Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakkıîn*, c. 2, s. 66.

Şafii (ö. 204/820) neshi geniş kapsamlı olan diğer terimle karşılaştırıp onların bir birine karıştırılmaması için farklı anlamlarını beyan eden ilk kişi sayılmalıdır.⁸⁵ O, bununla ilgili şöyle demektedir: “Onun yerine kesin olarak bir farz sabit olmadıkça, o hep ebedi olarak farzı nesh edecek değildir. Yani kible olarak kullanılan Beytul-Makdis, nasıl nesh edilmiş ise, oda öyle olur. Çünkü Beytu’l-Makdis kible olarak nesh edilmezden önce onun yerine Kâbe tespit edilmiştir, nesih olayı bundan sonra gerçekleşmiştir. Zaten Kitap ve Sünnette neshedilen her şeyin durumu da böyledir.”⁸⁶

Hanefî âlimlerinden Ebu Bekir Cessâs, (ö. 370/981) neshin tanımı ile ilgili olarak diyor ki: “Nesh; hükmün ve tilavetin süresinin beyanıdır, açıklanmasıdır.”⁸⁷

Gazzâlî (ö. 505/1111) de neshi şöyle tanımlıyor: “Nesh: Önceki hitapla sabit olan hükmün, zaman bakımından daha sonragelen ve bu hükmün kalktığına delalet eden hitap olup, şayet bu hitap olmasaydı hüküm ilk hitap ile sabit olarak kalırdı.”⁸⁸

Kurtubî (ö. 671/1273) de diyor ki: “Umum olandan tahsise gitmek ile onun nesh edildiği vehmini uyandırır. Oysaki öyle değildir. Zira muhassas olan yani âmmdan tahsis edileni belki de âmm, hiçbir zaman onu kapsamamıştır. Eğer, umum olanın herhangi bir şeyi kapsadığı sabit olursa, sonra da o şey umum olandan çıkarılırsa, işte bu, tahsis değil, nesh olur. Oysa Mütekaddimin uleması, hem geniş manada kapsayıcılığı, hem de mecazî içine almak suretiyle buna mutlak bir anlatımla nesh adını veriyorlardı.”⁸⁹

Şatibî (ö. 790/1388) diyor ki: “Mütekaddimin ulemasının sözlerinden ortaya çıkan şeye göre nesh; usulcülerin ifadelerindeki daha genel “eâmm” ifadesine karşılık mutlak ifadesine yer vermeleridir. Onlar kimi zaman da mutlakı kayıt altına alan yani mukayyed olana nesh demektedirler. Kaldı ki onlar, şer’i olan bir hükmün, daha sonra gelen/müteahhir şer’i bir delil ile kaldırılmasına mutlak olarak nesh demektedirler. Çünkü bütün bunlar tek bir manada müsterektirler. O da nesh olayının, Müteahhirin ulemasının ıstılahında, daha önceki emrin teklif bakımından murat olunmayanı gerektirmesidir. Çünkü murat olunan şeyin, ancak son olarak gönderilenin/gelenin

⁸⁵ Mustafa Zeyd, a.g.e., c. 1, s. 74.

⁸⁶ Şafii, *er-Risâle*, s. 109.

⁸⁷ Cessâs, *Ahkamu’l-Kur’ân*, c. 1, s. 72.

⁸⁸ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. 2, s. 35.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Cami Li Ahkami’l-Kur’ân*, c. 2, s. 305.

olmuş olduğudur. Çünkü birincisi ile artık amel olunmamaktadır. Amel edilmesi gereken ikincisidir. Bu mana, mutlak olanı takyid geçerlidir/caridir.”⁹⁰ Şatibî bunlardan sonra sözü uzatıp birçok bilgiyi sunduktan sonra nihâyetinde şöyle demektedir: “Durumun bu şekilde olması, nesh sözcüğünün bütün bu mânâlar hakkında kullanımını kolaylaştıran bir gerekçe olmuştur. Çünkü bu mânâların hepsi de nihayetinde aynı noktaya çıkmaktadır.”⁹¹

Remzi kaya da ise nesh; ; “bir ayetin hükmünün daha sonra gelen başka bir ayetle kaldırılması olarak tanımlanır.”⁹²

Mâverdî’ye gelince o, zaman kaydı koymaksızın şer’î açıdan neshi şöyle tanımlıyor: “Nesh: Akıl söz konusu olmaksızın hükmü şeriatla sabit olanı ortadan kaldırmaktır. Çünkü aklın vacip/gerekli olarak gördüğü şeylerin şeriat yoluyla olsun, akıl ile olsun neshi/kaldırılması caiz olmaz.”⁹³

Mâverdî, bu tanımıyla neshi, akıl ile değil, şeriat ile sabit olan hükümlerin neshine/kaldırılmasına has olduğunu belirtmektedir. Mâverdî, bu tanımıyla, ulemanın daha önce geçen tanımlarına benzer tanımlarda bulunmuştur. Ancak Mâverdî’nin burada yaptığı şey, tanımı, terâhî yani gecikme kaydıyla kayıtlamamaktadır. Çünkü bu özellik, neshi diğer beyan üsluplarından ayırmaktadır.

2.2. Mâverdî’ye Göre Neshin Mahalli/Yeri

Nesh olayı, sadece emir ve yasaklarda olur. Bunlar ister talep açısından açık ve net olsun, ister emir ve nehiy anlamında haber lafzıyla gelmiş olsun, eşittir, fark etmez. Mâverdî, “el-Hâvî el-Kebîr” adını verdiği kitabında, söz konusu ettiği emir ve nehiylerde neshin meydana gelmesi için gerekli olan şartları üç kısma ayırıyor:

Birincisi: Mutlak olmalı, herhangi bir vakitle sınırlandırılmamış olmalıdır. Yüce Allah’ın: (الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً) “Zina eden erkek, ancak zina eden veya müşrik olan bir kadınla evlenebilir”⁹⁴ kavlinde ve iddet âyetinde olduğu gibi haber lafzıyla vârid olursa nesh caiz olur. Mâverdî aşağıdaki ayetle bunun bir örneğini tefsirinde vermektedir: O âyet de Yüce Allah’ın: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ)

⁹⁰ Şatibî, *el-Muvafakat fî Usuli’l-Şeria*, c. 3, s. 344.

⁹¹ Şatibî, *el-Muvafakat fî Usuli’l-Şeria*, c. 3, s. 344.

⁹² Remzi Kaya, *Nesh Terimi Ve Muhtevası*, İslami Araştırmalar Dergisi, s. 94, Ankara 1987.

⁹³ Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 75.

⁹⁴ Nur, 24/3.

(صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ) "Ey nebi! Müminleri savaşa teşvik et. Sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiyi yener. İçinizden sabırlı yüz kişi de kâfirlerden bin kişiyi yener. Çünkü onlar, anlayışsız bir topluluktur"⁹⁵ şeklindeki kavlidir.

Mâverdî, âyetin neshi konusunda Mücahid'in şu görüşünü naklediyor: "Bu, Bedir günüdür. Burada her bir Müslüman mücahide, müşriklerden on kişiyle savaşması emredilmiştir. Ancak bu durum, onlar için çok ağır bir hüküm olmuştur. Dolayısıyla bu hüküm, Yüce Allah'ın: (لَا أَنْ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ)⁹⁶ kavliyle nesh edilmiştir."⁹⁷

İkincisi: Eğer gelen emir ebedilikle te'kit edilen bir emir olarak vârid olmuş ise, Mâverdî böyle bir hükmün neshinin caiz olup olmadığıyla ilgili iki görüş ortaya koyuyor:

1- Nesh edilmesinin kesinlike caiz olmadığıdır. Çünkü ibaredeki sarîh ve net "ebedilik" ifadesi ve hükmü, onun nesh edilme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

2- Bir bakıma neshinin caiz olabileceğidir. Şöyle ki, emirler ve nehiyler mutlak olabilirler. Bu da tekit edilen gibi ebediliği gerektirir. Ancak istisna ile müebbetliğin inkıtai/kesintiye uğraması söz konusu olursa durum farklı olur. Yüce Allah'ın: (وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا) "Ebediyen onların şahitliğini kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Meğerki bundan sonra tevbe etmiş olsunlar"⁹⁸ kavlinde olduğu gibi. Burada önce ebedilik zikredilmiş sonra bundan istisna ile dönülerek nesh edilmiş oldu. Başka ayetlerde de istisna olmaksızın nesh söz konusu olabilir.⁹⁹

Üçüncüsü: Emir, süre ile belirlenmiş olarak vârid ise, bu durumda sürenin bitmesi, emrin kalkmasının sebebi olur. İşte buna, nesh denilmez. Ancak nesh olayı, süre bitiminden önce murat edilirse, Mâverdî'nin yukarıda ortaya koyduğumuz iki şekilde söz konusu olabilir.¹⁰⁰

⁹⁵ Enfal, 8/65.

⁹⁶ Enfal, 8/66.

⁹⁷ Mâverdî, *En-Nüket*, c. 2, s. 332.

⁹⁸ Nur, 24/4-5.

⁹⁹ Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 77.

¹⁰⁰ Mâverdî, *a.g.e.*, c. 16, s. 77.

2.3. Neshin Hikmeti

İslâm Şeriatı, insanların saadetini sağlamak, genel ve özel manada kullarının maslahatlarını gerçekleştirmek için gelmiştir. Zaten Şer'î hükümlerin amacı, şariat için meşru kılınan maslahatı gerçekleştirmektir. Kaldı ki her şeyden münezze olan Yüce Allah, kulları için, onların genel ve özel manadaki maslahatlarını gerçekleştirirken, bunu meşru kılmıştır. İşte bu maslahatlara uymaları için de, İslâm şariatında nesh olayı öngörülmüştür. Böylece onların maslahatlarının muayyen/belirli bir tarzda bir zaman dilimi içerisinde olmasıdır. Daha sonra bu, ortaya çıkan bir sebepten ötürü değişir. Kaldı ki zaten maslahatlar, vakitlerin zaman ve zeminin değişmesiyle farklılık gösterir. Örneğin, hastalık sebebiyle ilaç içmek/almak böyledir. Kimi zaman ilaç içilmeli kimi zaman da ilaç içilmemelidir. Yani gerektiğinde ilaç kullanılmalıdır. Bedenlere tıbbın gerekliliği gibi dinler için de şariatın çözümleri gereklidir. Bu nedenle olabilecek şey, halkın maslahatına en uygun olmalıdır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ مَا نُنْسِخْ نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)"Biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak, yerine ya daha hayırlısını ya da aynısını getiririz. Bilmez misin, her şeye bir ölçü koyan Allah'tır."¹⁰¹ Bu nesh durumu mükelleflerin hikmet dolu olan şeriatten yararlanmaları içindir.

O halde neshin iki yararı vardır:

Birincisi: Mükellefler için en iyi/aslah olanını gözetmesidir. Bu, Allah üzerine vacip/gerekli olan bir şey değil, sadece Allah'ın bir fazlı/kerem ve ihsanıdır. Yani nesh olayının hikmetinin önemi, kulların maslahatlarını gerçekleştirmektir. Çünkü hükümlerin yasal olarak ortaya konmasının asıl maksadı ve amacı budur. Kaldı ki zaten maslahatlar da durumların ve zamanın değişmesiyle değişim gösterirler.

İkincisi: Emir ve nehiylerle, tekrar edilen deneyimlerle mükellefleri imtihan etmektir/denemeden geçirmektir. Özellikle de kendisinden uzak durmaları gereken nehiyler/yasaklardan kaçınıp uzak durmaları ve emrolundukları şeylerden nehyedilmeleri hakkındaki durum böyledir. Çünkü değişim durumundaki inkıyad yani boyun eğme ve teslimiyet gösterilmesi iman ve itaate/taate daha çok delalet edicidir.¹⁰² Mâverdî bu manayı tekid için diyor ki: "Akıl ve şariat açısından şer'î hükümlerin neshi

¹⁰¹ Bakara, 2/106.

¹⁰² Zuhayli, *Usulü'l-Fıkhi'l-İslamî*, s. 938.

meselesi mümteni olan bir şey değildir. Çünkü bu, maslahatlar noktasından geçerli olan bir şeydir. Zaten zamanın değişmesiyle de maslahatlar da değişir. Böyle bir durumda mensûh olan yani daha önceki zamanda yürürlükten kaldırılmış olan hüküm, ikinci zamanda/dönemde maslahata dönüşmüş olabilir. Nesh eden/hükmü yürürlükten kaldıran ise ikinci dönemde maslahat iken birinci dönemde maslahat olmayabilir. Böylece bu ikisinden biri kendi zamanında/döneminde maslahat iken/kendi vaktinde güzel bir şey iken, ikisi birbiriyle tezat oluştursalar bile olması gereken budur.”¹⁰³

2.4. Mâverdî'nin Nâsîh ve Mensûh Âyetleri Tefsirini Sunuştaki Üslûbu

Mâverdî tefsirinde söz konusu âyetleri sunarken, âyetin mensûh olup olmadığı konusunda fikir beyan etmiştir. Bu görüşlerinden hareketle biz, Mâverdî'nin, âyetlerin neshi konusunda iki türlü üslup kullandığını söyleyebiliriz:

Birinci Üslup: Başkalarının görüşleri hakkında herhangi bir tercih yapmaksızın ve bir görüş de açıklamaksızın sadece ulemanın görüşlerini aktarmadaki üslubudur. Bu üslup, Mâverdî'nin tefsirinde en yaygın olan tarzıdır. O, burada sadece her iki gruptaki ulemanın görüşlerini aktarmaktadır. Yani âyetin nesh edildiğini ileri sürenlerle, nesh edilmediğini ileri süren tarafların sözlerini aktarmakla yetinir. Görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmaz. Şimdi bu konuya dair bir örnek verelim:

Yüce Allah: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ)¹⁰⁴ diye buyuruyor. Bu âyetle ilgili olarak Mâverdî diyor ki: “Bu âyetin neshiyle ilgili iki görüş bulunuyor. Birinci görüş: Bu âyet Muhkemdir. Bu, İbn Abbas ile Tavus'un görüşüdür. İkinci görüş: Bu âyet, Yüce Allah'ın (فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ)¹⁰⁵ kavliyle nesh edilmiştir. Bu görüş de Katade'nin, Rebi'in, Süddi'nin ve İbn Zeyd'in görüşüdür.”¹⁰⁶ Mâverdî, bu âyetin muhkem veya mensûh olması hakkında herhangi bir tercihte bulunmamıştır. İbnu'l-Cevzî, âyetin muhkem olduğuna dair tercih yapmıştır. Ayetin nesh edilmediğine ilişkin ulemanın görüşlerini aktarmıştır. O, şöyle demiştir: “İbn Akil, âyetin mensûh olmadığını söyledi. Çünkü Teğabun suresindeki âyette yer alan (مَا اسْتَطَعْتُمْ) kavli, Ali İmran suresinde geçen âyetteki (حَقَّ تَقَاتِهِ) ibaresini beyan/açıklamak içindir. Zira bu, o

¹⁰³Mâverdî, el-Hâvî, c. 16, s. 76.

¹⁰⁴ Burada ve bundan sonraki tüm ayetlerin mealleri <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf> adresindeki mealden alınmıştır. Ali İmran, 3/102.

¹⁰⁵ Teğabun, 64/16.

¹⁰⁶Mâverdî, en-Nüket, c. 1, s. 413.

kişinin gücü altındadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın beyanı anlamında olan bir şeyi, nesh olarak adlandıran hata etmiştir. Bu, ulemanın tahkikiyle ilgilidir. Onlar buna ya mücmelin tefsiri veya müşkil'in beyanı/açıklanması olarak isim veriyorlar.”¹⁰⁷ Şeyh Zurkânî de, “iki âyet arasında çelişki yok ki, aralarında nesh olsun” diyerek neshi reddetmiştir.¹⁰⁸

Mâverdî'nin, ikinci âyetin, ilk âyeti nesh ettiğine dair naklettiği görüşlere gelince, bu kitabında sadece meseleyi nakletmiş olması onun tercihini ortaya koymaya yeterli değildir. Ancak aşağıda görüleceği üzere Mâverdî'nin başka ayetlerle ilgili olarak diğer kitaplarında ayetin mensûh olup olmadığına dair görüşünü açıkça ortaya koymaktadır.

Yüce Allah: (وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ) “İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin”¹⁰⁹ diye buyurmuştur. Mâverdî, bu âyetle ilgili olarak ulemanın ihtilafa düştüklerini ve bununla ilgili olarak üç ayrı görüş beyan ettiklerini dile getirmiştir:

Birincisi: Bu âyet, ister kitap ehli olsun, ister olmasın tüm müşrikleri kapsamaktadır. Hükmü de mensûh değildir. Yürürlüktedir. Bu itibarla bir erkek Müslümanın, bir müşrik kadınla evlenmesi/nikâhlanması ebedi olarak caiz olmaz.

İkincisi: Âyet sabittir. Hiçbir şeyi nesh edilmemiştir. Âyetten murat, bu âyetin Arapların müşrik olan kadınları ile Kitap Ehli'nden olan kadınlar hakkında nazil olmuştur. Bu da Katade'nin ve Said b. Cübeyr'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Âyet, tüm müşrik kadınları kapsayan âmm türünden bir âyettir. Bunlardan Kitap Ehli'nden olan kadınlar da: Maide suresinin (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا) (الْكِتَابِ) “daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da”¹¹⁰ nesh edilmiştir.¹¹¹

Mâverdî, âyetin tefsirinde sadece ulemanın görüşlerini aktarıyor. Buna göre Maide suresindeki bu âyet, Bakara suresindeki âyeti nesh etmektedir. Ancak Mâverdî, “el-Hâvî el-Kebîr” adlı kitabında, bunun için bu mesele ile ilgili bir başka görüş daha

¹⁰⁷ İbnu'l-Cevzî, *Nevasihu'l-Kur'ân*, s. 244.

¹⁰⁸ Ez-Zurkânî, *Menahil el-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 2, s. 205.

¹⁰⁹ Bakara, 2/221.

¹¹⁰ Maide, 5/5.

¹¹¹ Mâverdî, *en-Nüket*, c. 1, s. 281.

ortaya koymaktadır. O görüş de muhakkik ulemanın görüşlerine uygun düşmekte ve tefsirindeki dile getirdiği yukarıdaki üç görüşe aykırı düşmektedir. Mâverdî, neshe ilişkin delillerden söz ederken şunu dile getiriyor: Buna göre, eğer bir tek şey ile iki muhtelif/değişik hüküm murat olunuyorsa, her ikisini de birlikte kullanma imkânı da varsa, sanki bunlardan biri, ikincisine göre daha âmm (genel)dir. Bu durumda âmm (genel) olana göre has olan uygulanır, böylece bu, ondan istisna edilmiş olunur. Yani aralarında umum ve husus varsa bu, nesh olmaz. Mâverdî, buna da: (وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ) *“İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin”*¹¹² âyetiyle birlikte: (لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلَّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلٌّ) *“Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da”*¹¹³ âyetini misal olarak vermiştir. Mâverdî, bu iki âyet arasında "umum ve husus" olduğu görüşünü dile getirmiştir. Dolayısıyla iki âyet arasında nâsih ve mensûhluk olmadığını belirtmiştir.¹¹⁴ Görüldüğü üzere Mâverdî'nin el-Hâvî'l-Kebîr'inde bu ayetlerle alakalı olarak, tefsirinde yer almayan bir görüşü benimsemiştir.

Mâverdî'nin bu görüşüne, aynı zamanda birçok ulema da muvafakat etmiştir.

İbn el-Cevzî'nin zikrettiğine göre genel olarak fukahânın nezdinde, (وَلَا تَنْكِحُوا) *“Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin”* âyetinin lafzı âmm'dır/geneldir. Ancak bu âyette söz konusu kitap ehli olanlar, Maide âyetiyle tahsis edilmişlerdir. Dolayısıyla bu, bir tahsistir, burada nesh yoktur. Sahih olan görüşün de bu olduğunu söylemiştir.¹¹⁵

Suyûtî de benzer görüşü ortaya koyarak şöyle söylemektedir: *“Bu âyeti, mensûh âyete dâhil edenler, hata etmişlerdir. Burada ancak: (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ)*

¹¹² Bakara, 2/221.

¹¹³ Maide, 5/5.

¹¹⁴ Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 82.

¹¹⁵ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 204.

“daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da”¹¹⁶ âyeti bağlamında “umum ve husus” vardır.”¹¹⁷

İkinci Üslup: Âyetin nesh edildiğine dair olan hükmü veya başkalarına ait olan görüşlerden birini tercih etmesi ya da kendi görüşünü ortaya koyması üslubudur. Mâverî’nin söz konusu “en-Nüket” tefsirinde konuyla ilgili olarak geçen bölümlerin tümünü gözden geçirirken, orada şu hususu müşahade ettik: Mâverî, sadece dört âyet hakkında neshine dair hüküm verdiğini açıkça dile getirmiştir. Bu âyetler hakkında, daha önceki ayetlerde olduğu gibi sadece görüşleri nakletmekle yetinmiyor, aksine kendisi görüş belirterek ayetlerin mensûh olduklarını da zikretmektedir. Söz konusu ettiği dört âyet şöyledir:

Birinci Âyet: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ)
وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَرَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ
إِنْ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ
النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) “Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”¹¹⁸ Bu âyet hakkında Mâverî diyor ki: “Haram aylarda savaşmanın haram olup olmadığı konusunda ihtilafa düşülmüştür. Bu âyet: (وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً) “Fakat Allah’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın”¹¹⁹ kavliyle nesh edilmiş midir? Yoksa edilmemiş midir? İmam Zührî, âyetin nesh edildiği görüşündedir. Atâ ise, âyetin hükmünün sabit olduğunu söyleyerek haram aylarda savaşmanın haramlığı bakidir, nesh edilmemiştir demektedir. Birinci görüş, daha sahihtir. Çünkü Rasûlullâh’tan (s.a.v.) gelen haberlere bakıldığında bu bağlamda bir durum ortaya çıkmaktadır. Rivâyete göre Rasûlullâh (s.a.v.), Huneyn’de Hevazin, Taif’te Sakif kabilesiyle savaşa girmiştir. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.), Ebu’l-As’ı, Evtas’ta bulunan

¹¹⁶ Suyûtî, a.g.e., c. 4, s. 1442.

¹¹⁷ Suyûtî, el-İtkan Fî Ulûmi’l-Kur’ân, c. 4, s. 1442.

¹¹⁸ Bakara, 2/217.

¹¹⁹ Tevbe, 9/36.

müşriklerle savaşmak için göndermiştir. Bütün bunlar bazı haram aylarda gerçekleşmiştir. Rıdvan Beyati'nde, Zilkade ayında Kureyş ile savaşmak üzere idiler."¹²⁰

Burada Mâverdî'nin Zührî'nin görüşünü tercih ederken, ayetin nesh edilmediği görüşünü benimseyen Atân'nın görüşünü dikkate almadığı görüyoruz. Ayrıca o, kabul ettiği görüşün delillerini de sıralamaktadır.

İkinci Âyet: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغَ (*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*"¹²¹ Bu âyet hakkında Mâverdî diyor ki, âyet, (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ) *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler"*¹²² âyetini nesh edicidir. Eğer: "O, âyet daha önce geçmiştir. Oysa nâsih olan âyetin, daha sonra gelmiş olması gerekir" denilirse, buna cevap olarak: "Evet, indirilme bakımından daha sonradır fakat tilavet açısından önce gelmektedir" diye cevap verilir. Eğer "nazil olma bakımından mademki daha sonradır, ne diye tilavet açısından buna öncelik verildi?" denilirse, buna da şöyle cevap verilir: "Okuyucu kiraatten onun tilavetine geçsin ve hükmünü de öğrensin" diyerdir. Çünkü: "Daha sonra gelen âyet okunmasa bile, onun maba'dının yani sonrasının mensûh olduğu anlaşılır ve okunsa da yeterli olur."¹²³ Burada da görüşleri zikretmeksizin kendi tercihini ortaya koymaktadır.

Bu ayetle ilgili M. S. Şimşek ise şöyle söylemektedir: Ona göre bu iki ayet arasında çelişki bulunmamakta, aksine ayetler birbirlerini doğrulamakta ve açıklamaktadır çünkü ayetlerin anlamları dikkatlice incelendiğinde, aralarında hiçbir tenakuzun bulunmadığı rahatlıkla tespit edilebilir. Çünkü ilk ayette, istediği takdirde kadının, bir yıla kadar kocasının evinde kalabileceği anlatılmaktadır. İkinci ayette ise, "kalmak mecburiyetinde olduğu müddet" belirtiliyor. Buna göre kadın, kocasının ölümünden sonra dört ay on gün onun evinde kalmak mecburiyetindedir. Ama bu müddeti bir yıla kadar uzatmak isterse, bunda da muhayyerdir.

¹²⁰Mâverdî, *en-Nüket*, c. 1, s. 274-275.

¹²¹ Bakara, 2/234.

¹²² Bakara, 2/240.

¹²³Mâverdî, *en-Nüket*, c. 1, s. 303.

Görüldüğü gibi ayetler arasında çelişki bulunmamakta, aksine ayetler birbirlerini doğrulamakta ve açıklamaktadır.¹²⁴

Üçüncü Âyet: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ) *“İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹²⁵ Mâverdî şöyle demektedir, (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ) âyetine gelince, âyetteki vasiyet, mirasa bedeldir. Daha sonra bu vasiyet, miras âyetiyle mesh edilmiştir. Havl yani bir yıl konusu ise bu, kocası ölen kadının iddet süresidir. Bu da dört ay on gün âyetiyle nesh edilmiştir.¹²⁶ O da burada açıklanıyor. Vasiyet âyeti ise (كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْأُولَادِ) *“Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı”*¹²⁷ âyetidir. Bu âyet de yine miras âyetiyle nesh edilmiştir. O âyetler de (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمُ لِلزَّكَوٰةِ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ) *“Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder”*¹²⁸ gibi miras hükümlerini açıklayan benzeri âyetlerdir. Burada da yukarıda olduğu gibi görüşleri zikretmeksizin kendi tercihini ortaya koymaktadır.

Dördüncü Âyet: (يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ (1) قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا (2) نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا) *“Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt”*¹²⁹ âyetleridir. Mâverdî ayetle ilgili şunları söylemektedir: Yüce Allah: (نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا) *“yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt”* diye buyurdu. İşte bütün bunlar, gece namazının belirli bir sınırı olmadığından ortaya çıkan zorluğu bu ayetle hafifletmedir. Bu nedenle halk, geceleyin kalkar, ayakları şişene dek kıyamda kalırlardı. Hz. Aişe’den (r.a.) rivâyet olunduğuna göre Nebi de

¹²⁴ Mehmet Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 106-107. Yöneliş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1997.

¹²⁵ Bakara, 2/240.

¹²⁶ Mâverdî, *en-Nüket*, c. 1, s. 311.

¹²⁷ Bakara, 2/180.

¹²⁸ Nisa, 4/11.

¹²⁹ Müzzemmil, 73/1-3.

(s.a.v.), geceleyin kalkar ve: “Amellerden gücünüzün yettiğini yerine getirin. Çünkü Yüce Allah, siz amel işlemekten bıkmadıkça, Allah sevap vermekten bıkmaz. Amellerin en hayırlısı, devam olunanıdır”¹³⁰ diye buyururdu. Daha sonra bu ayet, (عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْه) “Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun”¹³¹ âyetiyle nesh edilmiştir.¹³² Yukarıdaki diğer iki örnekte de görüldüğü üzere Mâverdî burada görüşleri zikretmeksizin sadece kendi tercihiyle yetinmiştir.

Özetlemek gerekirse İmam Mâverdî burada Müzzemmil suresinin son ayetinin daha önce zikredilen, insanların gece namazını kendilerine farz kılan ayeti neshettiğini, diğer yandan ikinci emirle, bu ayetin nesholunmasıyla gece namazının nafile durumuna geldiğini açıkladı. Bu dört örnekten ilkinde İmam Mâverdî'nin ayetlerin neshi hususunda İmam Zühri'nin nesh görüşünü, Atâ'nın nesh olmadığı görüşüne tercih ettiğini görmüş olduk. Geriye kalan üç örnekte de ulemeden herhangi birinin görüşlerini zikretmeksizin neshin gerçekleştiğini açıklamış oldu.

2.5. Neshin Tahsis ve Bedâ ile Olan İlişkisi ve Neshin Delilleri

Yahudiler ve bazı Şii grupları nesh ile beda olayını birbirine bağlıyorlar. Dahası, Rafızîler neshin cevazını ve vukuunu, her şeyden münezzeh olan Yüce Allah'ı bedâ ile tavsif konusunda bir sebep edinmektedirler. Kaldı ki Yahudiler de onlardan geri kalmaksızın her şeyden münezzeh olan Yüce Allah hakkında bedâ olayını muhal görerek bunu, neshin menedilmesiyle hüküm için bir sebep saymaktadırlar.¹³³ Böylece her iki taraf da hata etmiş oluyorlar. Oysa bedâ başka bir şeydir, nesh başka şeydir.

Ulema öteden beri, nesh olayını mutlak bir ifade ile ele aldıklarından kapsamını eskiden beri geniş tutmuşlardır. İki nass arasındaki her çelişki gibi görünen durumu

¹³⁰ Müslim, 872; Ebu Davud, c. 1, s. 218.

¹³¹ Müzzemmil, 73/20.

¹³² Mâverdî, en-Nüket, c. 6, s. 126.

¹³³ Mustafa Zeyd, a.g.e., s.27.

nesh olarak değerlendiriyorlar. Hatta Şâfiî, beyan üslupları açısından neshi; mutlakı takyitten, âmmı tahsisten ve diğerlerinden ayırt etmiştir.¹³⁴

Biz bu bölümde nesh ile bedâ, nesh ile tahsis ve neshin delilleri arasındaki farkı ele alacağız. Çünkü bu sayede ancak nâsih olan yani hükmü yürürlükten kaldıran, mensûh olan/yürürlükten kaldırılan hüküm öğrenilebilir.

2.5.1. Nesh ile Bedâ Arasındaki Fark ve Mâverî'nin Görüşü

Arap dilinde bedâ iki manaya gelir:¹³⁵

Birinci manaya göre beda: Gizli/görünmeyen halden sonra ortaya çıkması, görünmesidir. Bu, tıpkı yolcunun, “Şehrin minareleri bize görünmeye başladı” demeleri gibidir. Bununla demek istedikleri şey, minarelerin ortaya çıkıp görünmesi, daha önce görülemez olan durumundan, görülebilir hale gelmesidir. Nitekim Kur’ân’ı Kerim’deki âyetlerde kullanılan “bedâ” kelimesi de bu anlama gelir. Yüce Allah’ın: (وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ) “ve o gün, onların hiç hesaplamadıkları şeyler, Allah tarafından karşılarına çıkarılacaktır”¹³⁶ kavlinde geçen “bedâ” kelimesi bu anlama gelmektedir.

İkinci manaya göre bedâ: Daha önce var olmayan yeni bir görüşün doğmasıdır. Kaldı ki Kur’ân’da bu manada da aynı kelime yer almaktadır. Yüce Allah bu manada: (ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّةٌ حَتَّى جِئَ بِمِثْلِ مَا رَأَوْا مِنْ آيَاتٍ) “Sonra bütün belgeleri gördükleri halde Yusuf’u bir süre için hapse atma düşüncesi öne çıktı”¹³⁷ diye buyurmuştur. Açık olan bir şey var ki o da, “bedâ” kelimesinin her iki manasıyla, cehlin/bilgisizliğin kalkması ve ilmin/bilginin meydana gelmesinin gerektiğidir. Bunun her ikisi de Yüce Allah hakkında muhaldir/olacak şey değildir.¹³⁸ Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) “Gaybın anahtarları, Allah’ın yanındadır. Onları, O’ndan başkası bilmez. Karada ve denizde olan her şeyi, O bilir. O’nun bilgisi olmadan düşen bir tek yaprak yoktur. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş veya kuru ne varsa mutlaka apaçık bir kitapta yer alır.”¹³⁹ Allah’ın ilmi her şeyi kuşatıp ihata etmiştir. Allah, olanı

¹³⁴ Mustafa Zeyd, a.g.e., s. 74.

¹³⁵ Mustafa Zeyd, a.g.e., s. 20.

¹³⁶ Zümer, 39/47.

¹³⁷ Yusuf, 12/35.

¹³⁸ Zırkanî, *Menahilu’l-İrfan fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 142; Zuhayli, *Usulü’l-Fıkhi’l-İslamî*, s. 941.

¹³⁹ Enam, 6/59.

ve olacağı bilir. İşte bundan ötürüdür ki, Yüce Allah "bedâ'dan" münezzehtir. Ancak nesihten münezzehtir değildir. Çünkü bedâ olayı, Yüce Allah'ın her şeyi ilmiyle ihata ettiğine münafidir/aykırıdır. Oysa nesh durumuna gelince, Yüce Allah, ezelden beri fiil olarak neyi emir buyuracaksa hepsini bilir ve vakti gelenleri de vaktinde gerçekleştirir. Çünkü bu da bilgisi dâhilindedir. Bu itibarla bir başka zamanda, vakti geldiğinde maslahat gereği onun neshini de gerçekleştirecektir. Kaldı ki zaten her şeyden münezzehtir olan Yüce Allah, belirli bir vakit/zaman diliminde herhangi bir mefsedet sebebiyle onu neshedeceğini de bilir. Çünkü onun bekası halinde o, bir başka vakit/zaman diliminde mefsedet olacaktır. Bu itibarla mefsedetin önüne geçilmesi için de onun neshedilmesi maslahat gereğidir. Bu bakımdan daha önce gizli olan bilemediği bir şeyi sonradan zahir olması/ortaya çıkması gibi bir durum burada söz konusu değildir ve böyle bir durumu da zaten gerektirmez.¹⁴⁰

Nesh olayının, bedâ olayının bir türü veya çeşidi olduğu iddiasında bulunanlara Mâverdî şu cevabı vermektedir: “*Nesh olayının bedâ ve rücu olması söz konusu bile olamaz. Bu, çirkin bir şey olur. Nitekim bir toplum, bedâ hadisesinin rücu olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Ki bu konu, emir ve nehiy bahsinde geçmişti. Çünkü nesh olayı, bir şeyi bir vakit/zaman dilimi içerisinde emretmek ve bir başka zaman dilimi içerisinde onu nehyetmek/yasaklamaktır. Bu açıdan nesh ile bedâ birbirlerinden ayrılırlar.*”¹⁴¹

2.5.2. Mâverdî'ye Göre Tahsis ile Nesh Arasındaki Fark

Mâverdî, "el-Hâvî el-Kebîr" adlı kitabında, tahsis ile nesh hakkında konuyu anlatırken diyor ki: Bu ikisi arasındaki fark, beş açıdan değerlendirilir:

Birincisi: Umum olanı tahsis etmek, ona yakınlığı ve ona takdim edilebilmesi veya tehiri konusunda umum ile ilgili olarak caiz olur. Oysa neshin, mensûh olana/hükmü yürürlükten kaldırılmış olana takdimi, ona yakınlığı caiz olmaz. Nâsih olan hükmün mutlaka mensûh olan hükümden sonra gelmesi gerekir. Yani müteahhir olmalıdır.

İkincisi: Tahsis, umum ile murat olunanı beyan içindir. Oysa nesh, mensûh olan ile murat olunmayanı beyandır, açıklamadır.

¹⁴⁰ Mustafa Zeyd, a.g.e., s. 22; Zuhaylî, a.g.e., s. 941.

¹⁴¹ Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s.76.

Üçüncüsü: Umum olanı, onun cinsinden olmayan ile tahsis etmek caiz olur. Örneğin Kitabın umumu, Sünnet ve kıyas ile tahsis edilebilir. Bu, caiz olur. Ancak nesihte bu, caiz olmaz. Ancak nâsih olan, mensûh edilenin cinsinden olmalıdır ki, caiz olsun. Örneğin: Kitap, Kitap ile; Sünnet de Sünnet ile nesh edilebilir.

Dördüncüsü: Umunun tahsisi, ahkâm ile ahbarda caiz olur. Oysa nesh meselesine gelince bu, sadece ahkâma has olan bir durumdur. Ahbar/haberlere has değildir.

Beşincisi: Umumun tahsisi fevridir, hemen uygulanmalıdır. Oysa nesh, zamana yayılmıştır, terahi esasına göredir.¹⁴²

Çağdaş alimlerden olan İsmail cerrahoğlu da şöyle demektedir: “Bu iki tanımdaki benzerlik şudur: Neshde bazı zamanlarda hükmün tahsisine benzeyen bir şey: tahsisde ise, fertlerin bazısından hükmün kaldırılmasına benzeyen bir şey vardır.”¹⁴³

Ulemanın birçoğu, nesh ile tahsis arasındaki fark konusunda fikir beyan etmişlerdir. Kimileri de başka farklardan söz etmiştir. Fakat onlar da Mâverdî’nin anlattıklarına yakın şeylerdir. Bu sebepten ötürü biz, konu üzerinde daha fazla durmayacağız.

2.5.3. Mâverdî Açısından Neshin Alametleri

Bir tek şeyle iki farklı hüküm murat olunduğunda, eğer bu ikisinin birlikte cem’i, bir ayaya getirilmesi mümkün ise, örneğin bunlardan biri âmm, diğeri de onu tahsis ediyorsa, bu takdirde eâmm olana, ehass olana (âmm olana hass olan) takdim edilir, öncelik has olana verilir. Böylece ondan istisna edilir. Bu, tıpkı Yüce Allah’ın: (وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمَنَّ) “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin”¹⁴⁴ kavlinde olduğu gibidir. Çünkü Yüce Allah bir başka yerde de, nikâhlanmaları mubah olanlardan söz ederken şöyle buyuruyor: (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا) (الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ) daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da”¹⁴⁵ İşte burada müşrik olan kadınlardan istisna edilenler, bunlardan kitap ehli olan müşrik kadınlardır. Bu durumda mana şöyle olmaktadır: “Kitap ehli olan müşrik kadınlardan

¹⁴² Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 83.

¹⁴³ İsmail Cerrahoğlu *Tefsir Usulu*, Elif Ofset Tesisleri, 3. Baskı, Ankara. 1979.

¹⁴⁴ Bakara, 2/221.

¹⁴⁵ Maide, 5/5.

başkasını nikâhlamayın." Böylece mana umum iken, tahsis edilen bir umum halini almış olur. Burada nâsih ve mensûh durumu söz konusu değildir.¹⁴⁶

Eğer bir tek konuda iki hüküm çıkışırsa, bu hükümlerin her ikisinin de herhangi bir şekilde cem'i, bir araya toplanması mümkün olamıyorsa, işte böyle bir durumda hükümlerden biri nâsih/hükmü yürürlükten kaldıran, diğeri de mensûh, yürürlükten hükmü kaldırılan olur. Nâsih olan ile mensûh olanı tanımak, ikisini birbirinden ayırt edebilmek için bu konuda Mâverdî, beş alamet açıklamıştır. İşte bu alametlerin değerlendirilmesi sayesinde ayetlerden hangisinin nâsih, hangisinin mensûh olduğu öğrenilmiş olunur.

Mâverdî, "*el-Hâvî el-Kebîr*" adını verdiği kitabında diyor ki: İkinci kısım: Her iki hükmün birbiriyle çelişik olmasıdır. Bu sebepten ötürü, çelişen iki hükmün kullanılması mümkün olmamaktadır. Bu çelişkiden ötürü, söz konusu iki hükümden birinin diğerini nesh ettiği, nâsih olduğu öğrenilmiş olunur. Böyle olduğunda da, neshin alametlerine geri dönülür. Bu alametler bağlamında nâsih ve mensûh hakkında onlara dayanılır. Söz konusu edilen alametler aşağıda sırasıyla tertip edilmiş olup bunlardan kimisi diğerlerine öncelenmiştir.

Birinci alamet: Bir ayetin hükmü takdim edilirken, diğerinin hükmü tehir edilir. Böylece tehir edilenin, takdim edileni neshettiği öğrenilmiş olunur. Eğer denilirse ki iddet hakkında Yüce Allah: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ) "*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler*"¹⁴⁷ diye buyurmuştur. Bu âyet, (مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ) "*İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler*"¹⁴⁸ âyetini neshediyor. Oysaki bu, diğerinin üzerine takdim edilmiş değildir. Bunun cevabında denilir ki: "O âyet, tilavet bakımından takdim edilmiş olmakla beraber, tenzil/iniş bakımından takdim edilenden sonradır, müteahhirdir. Böylece tilavet tertibi sebebiyle tenzil/iniş tertibinden dönülmüştür. Bu da Yüce Allah'ın, maslahat gereği olan emri hasebiyledir. Çünkü Allah Teâlâ, her ikisini de ilmiyle/önceden bilmiş olmasıyla tercih edip seçmiştir." Şöyle de denmiştir: Kur'ân'da en son olarak nazil olan âyet (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) "*Öyle*

¹⁴⁶ Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 82.

¹⁴⁷ Bakara, 2/234.

¹⁴⁸ Bakara, 2/240.

bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürölüp götürüleceksiniz”¹⁴⁹ kavlidir. Ve o âyet, Bakara suresinde takdim edilip öne alınmıştır. Nitekim Kur’ân’da ilk nazil olan sure de (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”¹⁵⁰ suresidir. Mufasssal surelere göre müteahhirdir/sona bırakılmıştır. Oysa nesh olayı, ancak müteahhir olur. Müteahhir olan ile tenzilde tahsis söz konusudur, tilavette değildir. Eğer mütekaddim olan ayet ile müteahhir olan ayet arasında takdim ve tehir açısından kesinlik olmazsa, bu takdirde her birinin mütekaddim veya müteahhir olması caiz olur. Böyle olunca da ikinci alamete gidilir.

İkinci alamet: Bu da Rasûlullâh’ın (s.a.v.) beyanı yani açıklamasıdır. Eğer mensûh olan hüküm açısından Rasûlullâh (s.a.v.) tarafından nâsih konumunda olan hüküm hakkında bir açıklama/beyan varsa, onunla amel olunur. Çünkü sünnet, nâsih konumunda olmasa da onu açıklamak içindir. Eğer Rasûlullâh’ın (s.a.v.) beyanı madum ise, yani bu konuda Hz. Peygamber tarafından yapılan bir izah yoksa bu defa üçüncü alamete gidilir.

Üçüncü alamet: Bu da icma delilidir. Eğer nâsih ile mensûhun belirlenmesi hakkında icma sağlanırsa, ona göre amel edilir. Bu durumda icma nâsih/nesh eden değil, beyan eden/açıklayan olur. Eğer icma da yoksa/olmazsa, bu defa dördüncü alamete gidilir.

Dördüncü alamet: Eğer bu ayetlerden biri kullanılıyor, diğeri de terk edilmişse, isti'mal/kullanım devreye girer. Çünkü böyle bir durumda halen kullanılmakta olan hüküm nâsih konumunda olur. Terk edilmiş olan ise mensûh konumunda kalmış olur. Eğer isti'mal/kullanımda bir beyan bulunamaz ise, bu durumda iştibah/benzer ve iştiraki/ortak nokta söz konusu olur ki, bu durumda da beşinci alamete geçilir.

Beşinci alamet: Usul ilminin diğer yöntemlerinin kullanılarak delillerin incelenmesi suretiyle tercihe gidilir. Bu hususta yapılabilecek en son şey de budur.¹⁵¹

Mâverî “*el-Hâvî el-Kebîr*” kitabında, bu delilleri tertibine, sırasına riâyet ederek zikretmiştir. Böyle yapmasının da sebebi, bu esnada nâsih konumunda olan hüküm ile mensûh olan hüküm bilinsin, öğrenilsin istemiştir.

¹⁴⁹ Bakara, 2/281.

¹⁵⁰ Alak, 96/1.

¹⁵¹ Mâverî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 82-83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂVERDÎ'NİN ANLAYIŞINA GÖRE NESHİN TAKSİM VE TASNİFİ

3.1. Nâsih ve Mensûh Açısından Neshin Nevileri

Kur'ân'ı Kerim'de nesh olayı, neshin nevileri itibariyle üç kısma ayrılır. Şöyle ki: Kur'ân'ın Kur'ân ile neshi, Kur'ân'ın Sünnet ile neshi, Sünnet'in Kur'ân ile neshi.

Biz, bu bölümde bu kısımlardan her biri hakkında ulemanın görüşlerinden söz edeceğiz. Bunların peşinden de bu kısımlardan her bir kısım hakkında Mâverdî'nin görüş ve konumunu aktaracağız.

3.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Neshi

Neshin varlığı hususunda ittifak eden ulemanın, Kur'ân'ın Kur'ân ile nesh olunabileceği görüşünü dile getirdikleri ve onlardan birçoğunun bu nesh üzerinde icma ettikleri zikredilmiştir.¹⁵²Bunlar, Yüce Allah'ın: (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا) “Biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak, yerine ya daha hayırlısını ya da aynısını getiririz. Bilmez misin, her şeye bir ölçü koyan Allah'tır”¹⁵³ kavlini delil olarak göstermişlerdir. Ayrıca bunlar: (وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا) “Allah, neyi indireceğini çok iyi bildiği halde, bir âyetin yerine başka bir âyeti koyduğumuzda sana şöyle dediler: “Sen sadece iftiracısın.” Yok, onların pek çoğu bunu bilmezler”¹⁵⁴âyetini de delil olarak göstermişlerdir. Bu iki âyetten birincisi, Kur'ân'ın Kur'ân ile neshinin caiz olduğunun delilidir. İkinci âyet ise, bu da söz konusu neshin gerçekleşebileceğine delalet ediyor. Neshin varlığında icma olup Ebu Müslim Isfahânî (ö. 322) dışında karşı çıkan kimse bildiğimiz kadarıyla başka kimse yoktur. Çünkü Ebu Müslim Isfahanî, İslâm Şeriatında neshin varlığını kabul etmiyor. Isfahanî, neshin ancak şariatler arasında, birinin diğeriyle neshini muteber saymaktadır. Ancak nesh olayı bir tek şariat içerisinde vaki değildir, görüşüne sahiptir. Bu, Müslümanların üzerinde icma etmeleri yanında aynı zamanda ittifak ettikleri bir

¹⁵² Mekî el-Kaysî, *el-İzah Li Nâsihi'l-Kur'ân'i ve Mensuhihî*, s. 77; İbn Hazm, *el-İhkam Fî Usuli'l-Ahkâm*, c. 4, s. 107; İbnu'l-Cevzî, *Nevasihu'l-Kur'ân*, s. 97; Şenkîti, *Müzekkire fî Usuli'l-Fıkḥ*, s. 99; Zurkanî, *Menahilu'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 2, s. 184; Menna' el-Kattan, *Mebahis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 201.

¹⁵³ Bakara, 2/106.

¹⁵⁴ Nahl, 16/101.

öğrensin diyerdir. Öyle ki okur, âyetin sonrasını, mensûh olanı okumasa bile, öncekinin okunması yeterli olur.”¹⁶⁰

3.1.2. Kur'ân'ın Sünnet ile Neshi

Cumhur -ki bunlardan kasıt Hanefilerle Malikilerdir- ve Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivâyete göre, Kur'ân'ın mütevatir Sünnet ile neshinin caiz olduğudur. Bunun için de bazı âyetleri delil olarak göstermişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Birincisi: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ (حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) “Birinize ölüm gelir de geriye mal bırakmış olursa, onu, anası, babası ve en yakınları arasında belirlenmiş paylara göre bölüştürmek, içinizden Allah'tan çekinerek kendini koruyanlar üzerine farz kılınmıştır”¹⁶¹ âyeti, Rasûlullâh'ın (s.a.v.): “Varis için vasiyet yoktur” anlamındaki (لا وصية لوارث)¹⁶² hadisi ile nesh edilmiştir. Sünnet ile Kur'ân'ın nesh olunamayacağına karşı olanlar, cevap olarak, bu delil hakkında diyorlar ki: “Bu hadis, Ahad haberdur. Mütevatir olan Kur'ân'ı neshetme gücünde değildir.”¹⁶³ Kaldı ki ana-babaya ve akrabaya vasiyet âyeti, bu hadisle nesh edilmiş değildir. Ancak, vasiyet âyetinden sonra nazil olan miras âyetiyle, ulemanın da üzerinde ittifakı ile nesh edilmiştir. Dahası İmam Malik, Kur'ân'ın Sünnet ile neshini caiz görürse de açıkça vasiyet âyetinin miras âyetiyle mensûh olduğunu söylemektedir.¹⁶⁴ Aslında Mâverdî, vasiyet âyetiyle miras âyeti arasında bir benzerlik bulunmadığı görüşündedir. Çünkü mirasla ilgili âyet, vasiyet âyetini tahsis etmektedir. Ancak bu, sahabenin kavli/görüşü sebebiyledir. Çünkü buna göre miras âyeti, vasiyet âyetini nesh etmiştir. Bu itibarla Mâverdî tahsis görüşünden nesh görüşüne dönmüştür. Mâverdî, nesh delilleriyle, birbiriyle tezat/zıtlık oluşturan iki hüküm arasında cem'in mümkün olması konusunda diyor ki: “Bunların her birinin ötekisiyle tahsislerinin cevazı konusunda iki hüküm, eşit olduklarında bu, neshe değil, tahsise yorumlanır. Ancak bu durumda nesh hakkında delil ortaya konmalıdır. Dolayısıyla delil ortaya konulunca, delil sebebiyle tahsisin kullanılmasından neshe dönülür. Tıpkı vasiyetlerle ilgili âyet ile miraslarla ilgili âyetle görüldüğü gibi olur. Kimi zaman da nesh söz

¹⁶⁰ Mâverdî, en-Nüket, c. 1, s. 303.

¹⁶¹ Bakara, 2/180.

¹⁶² Ebu Davud, Sünen, Vasiyetler, Varis için vasiyet bahsi, h:1870, c. 3, s. 114; Nesai, Sünen el-Kübra, Varis hakkında vasiyetin iptali bahsi, h:6468, c. 4, s. 107.

¹⁶³ Âmidî, el-İhkâm Fî Usulî'l-Ahkâm, c. 3, s. 190.

¹⁶⁴ Mer'î el-Keremî, Kalaidu'l-Mercan fî Beyani'l-Neshi ve'l-Mensuhi fî'l-Kur'ân, s.57.

konusu olmaksızın her ikisinin de kullanılması mümkün olabilir. Ancak Sahabeden rivâyet olunduğuna göre onların dedikleri şudur; miraslarla ilgili âyet, vasiyetlerle ilgili âyeti nesh etmiştir. Bu sebepten ötürü tahsisin kullanılmasından dönülerek neshe geçilmiştir.”¹⁶⁵

İkincisi: Cumhur aynı zamanda delil göstererek diyorlar ki: “Zina edenlerin celde cezası, Yüce Allah’ın: “Zina eden kadın ile zina eden erkekten her birine yüzer celde vurun” anlamında olan (الزانية والزاني فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة) “Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüz kamçı vurun”¹⁶⁶ âyetiyle sabittir. Fakat bu ceza, Rasûlullâh’ın (s.a.v.) Gamidiyeli kadın ile Maiz’i recm etmesiyle nesh edilmiştir. Çünkü bunlardan her ikisi hakkında zina fiili sabit olunca, muhsan olmaları sebebiyle haklarında celde cezası uygulanmamıştır.”¹⁶⁷ Bu nesh olayına böyle bir delil sebebiyle karşı çıkanların cevapları şöyle olmuştur: “Sünnet ile sabit olan muhsan bir zaninin recm edilmesi, nesh değildir. Ancak o, tahsistir. Aynı zamanda bu hadis, her ne kadar muhassis yani tahsis eden ise de bunun nâsîh/nesheden olması mümkün olamaz. Çünkü bu, haberi vahiddir. Kur’ân’ın Haberi vahidle neshi caiz olamaz.”¹⁶⁸ Bunlar aynı zamanda yine bu delilden dolayı şöyle bir cevap da vermişlerdir: “Bunun nesh olduğunu ve fakat tahsis olmadığı varsaysak bile, bu âyeti nesheden, recm hadisi değildir. Ancak âyeti nesh eden yine Kur’ân’ın tilaveti mensûh olan Kur’ân ile dir. Çünkü Ömer b. Hattab’tan (r.a.) rivâyet olunduğuna göre demiş ki: ‘Bu, Yüce Allah’ın hakkında inzal buyurduğu: (الشيخ والشيخة إذا زنيا، فأرجمهما البتة نكالا من الله ورسوله) “Şeyh ve Şeyhe zina ettiklerinde, Allah ve Resulünden bir ceza olarak her ikisini de recm edin/taşlayarak öldürün”¹⁶⁹ tilaveti mensûh bu âyetle nesh edilmiştir.”¹⁷⁰

Şâfiî, Zahirîlerin çoğu ve Ahmed b. Hanbel kendisinden nakledilen rivâyetlerin birinde¹⁷¹, Kur’ân’ın Sünnet ile neshinin caiz olmayacağı görüşünü benimsemişlerdir.¹⁷²

¹⁶⁵ Mâverdî, *el-Hâvî el-Kebîr*, c. 16, s. 82.

¹⁶⁶ Nur, 24/2.

¹⁶⁷ el-Âmidî, *el-İhkam fî Usulî'l-Ahkâm*, c. 3, s. 190; el-Pezdevî, *Kenzu'l-Vusul İla Marifet el-Usul*, c. 1, s. 222.

¹⁶⁸ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 190.

¹⁶⁹ Abdurrezzak, Musannaf adlı eserinde (Teahudu'l-Kur’ân ve Nisyanuhu) bölümünde tahrir etmiştir. H:5990, c. 3, s. 365; Hâkim, *el-Müstedrek Ales-Sahihayn*, Hudud, h:8068, c. 4, s. 400; el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, Bab: fî Levahik el-Tefsir, h:4743, c. 2, s. 240.

¹⁷⁰ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 190.

¹⁷¹ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 189. Şevkânî, *İrşadu'l-Fuhul*, c. 2, s. 811-812.

¹⁷² Şâfiî *er-Risale*, s. 108.

Hatta sünnet mütevatir bile olsa, yine de Kur'an'ı bununla neshetmek caiz olmaz görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşte olanlar görüşlerine delil olması açısından şu gerekçeleri zikretmektedirler:

Birinci Gerekçe: Yüce Allah: (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ) *“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”*¹⁷³ diye buyurmuştur. Konu hakkında Şâfiî diyor ki: *“Yüce Allah'ın haber verdiğine göre Kur'an'ın bir âyetini neshi ve inzalinin tehiri, ancak yine onun gibi bir Kur'an âyeti ile olur.”*¹⁷⁴ Bilindiği gibi Sünnet, Kur'an gibi değildir. Çünkü Kur'an'ın tilaveti sebebiyle kişi sevap kazandığı halde Sünnet'in tilavetiyle sevap kazanılamaz. Kaldı ki, Kur'an'ın lafzında i'caz bulunduğu halde, Sünnet'in lafzında i'caz söz konusu değildir. İşte bu da, Sünnet'in Kur'an gibi olmadığını gösterir. Kaldı ki söz konusu âyetin Yüce Allah'ın kudretine işaretle sonunda: (أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) *“Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”*¹⁷⁵ diye buyrulmuştur. Ayrıca âyetin kanıtlayıcı mahiyette olan istifham/soru edatıyla gelmiş olması da bu gerçeği kanıtlamak içindir. Çünkü bunun her ikisi, kudret ve istifham ile kanıtlama olayı, neshin ancak kâmil bir kudrete sahip olan tarafından olabileceğine delalet ediyor. Bu itibarla her şeyden münezze olan Yüce Allah ancak kâmil manada bu kudrete sahiptir.¹⁷⁶

İkinci Gerekçe: Bu da Yüce Allah'ın: (وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا إِنَّا بُرْهَانَ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ فُلٌ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمَ عَظِيمٍ) *“Onlara, birbirini açıklayan âyetlerimiz okununca, bizimle karşılaşmayı beklemeyenler derler ki “Bize başka bir Kur'an(âyetler kümesi) getir, ya da onu değiştir.” De ki “Onu kendiliğimden değiştirmeye yetkim yoktur. Ben sadece bana yapılan vahye uyarım. Eğer Rabbime karşı gelirim büyük bir günün azabından korkarım”*¹⁷⁷ âyetidir. Çünkü Şâfiî diyor ki: *“Allah'ın haber verdiğine göre, Allah, nebisine, vahyettiği şeye tabi olunmasını farz kılmıştır. Kendiliğinden kafasından estiği gibi ona tebdil hakkını vermemiştir. Kaldı ki ilgili âyette (مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي)*

¹⁷³ Bakara, 2/106.

¹⁷⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, s.108.

¹⁷⁵ Bakara, 2/106.

¹⁷⁶ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. 2, s. 104.

¹⁷⁷ Yunus, 10/15.

"Onu kendiliğinden değiştirmeye yetkim yoktur" denmiştir. Çünkü bu, benim anlattığım gibi Allah'ın Kitabı'nın yine ancak onun kitabıyla nesh olunabileceğini beyandır. Bu tıpkı, üzerine farz olan kimsenin ona başlaması gibidir. Dolayısıyla sabit olanı, dilediğinden izale etmek de yine şanı Yüce olan Allah'a aittir. Yaratmış olduğu kullarından hiçbirine böyle bir yetki verilmemiştir."¹⁷⁸

Mâverdî'ye gelince, o da aynen Şâfiî'nin görüşüne katılıyor. Onun savunduğu görüş, Kur'an'ın Sünnet ile neshinin caiz olmadığı görüşüdür. Mâverdî bu meseleyi Yüce Allah'ın: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأُولَادِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا) (عَلَى الْمُتَّقِينَ) "Birinize ölüm gelir de geriye mal bırakmış olursa, onu, anası, babası ve en yakınları arasında belirlenmiş paylara göre bölüştürmek, içinizden Allah'tan çekinerek kendini koruyanlar üzerine farz kılınmıştır"¹⁷⁹ kavlinin tefsirini yaparken zikrediyor. Çünkü Mâverdî diyor ki: "Tabiûn ve Fukahânın cumhuru görüş olarak diyorlar ki; mirasla ilgili hükümler farz kılınmazdan önce bununla amel etmek, vacip/farz idi. Bunun sebebi, sırf riya ve gösteriş için ve desinler diye malının uzaklara verilerek zayi olmaması sebebiyledir. Miraslarla ilgili âyet nazil olunca bu durumda artık bunu hak edinmiş olanlar belirlenmiş ve onlara hak ettiklerinin takdiri dile getirilmiştir. Böylece vasiyetin vücubu/farziyeti bununla nesh edilmiştir. Bundan böyle varisler açısından sünnetle bu konunun cevazı menedilmiştir."¹⁸⁰ O, vasiyet âyetini nesh eden olarak Sünneti değil, miraslarla ilgili âyeti dikkate almıştır. Bunu tekit eden görüş de Mâverdî'nin "el-Hâvî el-Kebîr" kitabında zikrettiği "Vasiyet âyetlerini nesheden ise, miraslarla ilgili âyettir. Bu durumda sünnet sadece beyan/açıklamak için oluyor" görüşüdür.¹⁸¹ Subhi Salih, "Mebahis Fî Ulûmi'l-Kur'ân" kitabında, Şâfiî'den Kur'an'ın Sünnet ile neshine ait görüşünü nakledenlerin, bu aktarımlarını kabul etmiyor ve onların Şâfiî'nin muradının ne demek olduğunu anlamadıkları görüşünü dile getiriyor. "Çünkü Şafîî, burada Kitap ve Sünnet'e tazimi, bunun her ikisinin de desteklenmesini ve her ikisinin de mütabakatlarını, hiçbir konuda ihtilafa düşmediklerini, sadece ikisinden birisinin benzerini onunla neshettiğini yani nâsîh olduğunu söylemiştir."¹⁸²

¹⁷⁸ Şâfiî, a.g.e., s,106-107.

¹⁷⁹ Bakara, 2/180.

¹⁸⁰ Mâverdî, en-Nüket, c. 7, s. 232.

¹⁸¹ Mâverdî, el-Hâvî, c. 16, s. 78.

¹⁸² Subhi Salih, Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'ân, s. 261.

"en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerim" adlı kitabın müellifi Mustafa Zeyd, konu hakkında "Sünnet burada Kur'ân'ı neshetmiştir" denilen olayı sunduktan sonra şöyle demektedir: "Kur'ân'ın Sünnet ile neshedildiğine dair bir tek vakıa/olay bulunamaz. Kaldı ki, biz bu konuyu daha önce neshin örnekleri bölümünde belirtmiştik. Burada ise biz, bunun caiz olup olamayacağı etrafındaki ihtilafa, tartışmaya değineceğiz. Çünkü o, sadece, hükmün üzerinde kesinleşebileceği nazari/teorik planda bir görüştür. Zaten gerek özet haliyle olsun, gerekse detay durumuyla olsun, onlar bunu ret ediyorlar. İşte bu, bizim gördüğümüz gerçektir. Bu itibarla bunda anlaşmazlığa düşmek gerekmez. Çünkü konu, Kur'ân'ın nâsîh olmasıyla ilgilidir. Bu konuda şart koşulan şey, Kur'ân'da nesh olaylarından yardım beklemek gerekir. Yeter ki bu araştırmada hedef bu olmuş olsun. O da bu meseleden dolayı var olanın açıklanmasıdır. Yoksa geleceğe yönelik olarak nesh için bir kanun koymak değildir."¹⁸³

Özetle Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in ve Mâverdi'nin sünneti deliller hiyerarşisinde Kur'ân'dan sonra kabul ettikleridir. Buna göre ikinci sıradaki bir delilinin birinci sıradaki delili nesh etmesi mümkün değildir. Sünnet ancak Kur'ân'ın yukarıda da örnekleri verildiği üzere bazı ayetlerini tahsis edebilir ya da ilgili ayetleri açıklar.

3.1.3. Kur'ân'ın Sünneti Neshetmesi

Hanefî, Maliki, Şâfiî, Hanbelî ve Zahirîye ulemasının cumhuru/büyük çoğunluğu görüş olarak Sünnet'in Kur'ân ile nesh olunabileceğinin caiz olduğunu ve şeriat açısından da bunun vaki olabileceğini dile getirmişlerdir.¹⁸⁴ Cumhur bu konuda dayandıkları aklî ve naklî deliller şunlardır:

Aklî Delil: Kitap ve Sünnet, Yüce Allah'tan gelen vahiydir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) "O, sözleri kendi arzusuna göre söylemiyor. Onlar, ona gelen vahiyden başkası değildir."¹⁸⁵ Kaldı ki Kitap, vahyi metlûv'dür. Sünnet ise vahyi gayri metlûv'dür. Dolayısıyla iki vahiyden biri diğerini nesh eder. Zaten bu akıl yönünden de mümteni/olmayacak bir şey değildir.¹⁸⁶

Naklî Delil: Bu konuda aşağıdaki delilleri ileri sürmüşlerdir:

¹⁸³ Mustafa Zeyd, a.g.e., s. 838.

¹⁸⁴ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 185; Şevkânî, *Îrşad*, c. 2, s. 815; Şenkîti, *Müzekkire Fî Usuli'l-Fıkh*, s. 100.

¹⁸⁵ Necm, 53/3-4.

¹⁸⁶ İbn Hazm, *el-İhkam fî Usuli'l-Ahkâm*, c. 4, s. 107; Âmidî, *el-İhkam fî Usuli'l-Ahkâm*, c. 3, s. 185.

ederler ki, silahlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar”¹⁹¹ bu âyetle neshedilmiştir.

- Aşure günü orucu, Sünnet ile vacip/farz kılınmıştı. Bu, Ramazan orucunun farz kılınmasıyla nesh edilmiştir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyuruyor: (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ) “Sizden her kim o ayda hazır bulunursa oruç tutsun.”¹⁹² Oruçlu olan bir kimsenin geceleyin eşiyle cinsel ilişkiye girmesi, Sünnet’le yasaklanmıştı/haram kılınmıştı. Bu, Yüce Allah’ın: (فَالآنَ بَاشِرُوهُمْ) “Artık onlarla birleşebilirsiniz”¹⁹³ âyetiyle nesh edilmiştir.¹⁹⁴

Şâfiî’den nakledilen iki görüşden birine ve bir grup ulemanın görüşlerine göre Kur’ân ile Sünnet’in nesh olunamayacağı şeklindedir.¹⁹⁵ Bunlarda biri akla, diğeri nakle dayalı olmak üzere iki delil sunmuşlardır.

Akli deliller şunlardır:

Birinci Delil: Eğer Kur’ân, Sünnet’i nesh edecek olursa, işte bu uygulama, halkın Nebi’den (s.a.v.) uzaklaşmalarına sebep olur. Ona itaatten uzak kalmalarını da beraberinde getirir. Çünkü insanlar, Yüce Allah, Resulü’nün yaptıklarından memnun olmadığı zannına kapılırlar. Bu ise, Yüce Allah’ın, Resulleri’ni gönderdiği amaçla çelişiyor anlamına gelir. Çünkü Yüce Allah (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ) “Biz hangi elçiyi gönderdiysek, bizim bilgimiz altında kendisine boyun eğilsin diye göndermişizdir”¹⁹⁶ buyurmuştur.

İkinci Delil: Sünnet, Kur’ân cinsinden değildir. Çünkü Kur’ân mu’cizdir ve metlumdür, dolayısıyla cünüb olarak okumak haramdır. Oysa sünnet öyle değildir. Mademki Kur’ân, Sünnet cinsinden değildir, dolayısıyla Kur’ân’ın Sünnet’i neshi mümkün değildir.¹⁹⁷

İmam Şâfiî Kur’ân’ın Sünnet; Sünnet’in de Kur’ân ile neshinin caiz olmayacağına dair şu delili getirmiştir. İki meselede neshin caiz oluşu görüşünü kabul etmek, şu iki

¹⁹¹ Nisa, 4/102.

¹⁹² Bakara, 2/185.

¹⁹³ Bakara, 2/187.

¹⁹⁴ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. 2, s. 99; Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 186.

¹⁹⁵ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 186; Şevkânî, a.g.e., c. 2, s. 815.

¹⁹⁶ Nisa, 4/64.

¹⁹⁷ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 187.

örnekte olduğu gibi işi mefsedete uğratar/bozmaya götürür. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bazı alım satımları haram kılması, zina edenlerin recm edilmesi gibi sünnetiyle açıkladığı hususlar örnek verilebilir. Bu durumda; “sünnetle bildirilen bu hususlar yüce Allah tarafından: (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا) “Allah alış veriş helal, ribayı/faizi haram kıldı”¹⁹⁸ ayeti ve yine (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ) “Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüzer celde/kamçı vurun”¹⁹⁹ âyetinin indirilmesinden önce olmuş olabilir. Dolayısıyla Kur’ân, Sünnet’i nesh eder” denilebilir. Bu görüş kabul edildiği takdirde, Kur’ân’ın mücmel olan hükmü ile Sünnet’in beyanı arasında bir aykırılık var sayılarak, nesh yöntemiyle, Rasûlullâh’tan (s.a.v.) gelen her Sünnet’in reddedilmesi söz konusu olacaktır. Oysa durum sanıldığı gibi değildir. Burada, Kur’ân’da mücmel olanın beyanı vardır.²⁰⁰

Cumhurun buna cevabı şöyledir:

İlk olarak: Aslında bu görüş, eğer, Sünnet, bu konuda bizzat Yüce Allah’ın emri olmaksızın Rasûlullâh’ın kendiliğinden ileri sürmesi halinde ise, bu görüş sahih olur. Oysa mesele öyle değildir. Aksine o, Allah tarafından, Rasûlullâh’a (s.a.v.) vahyedilen bir vahiydir. Çünkü Yüce Allah: (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) “O, sözleri kendi arzusunun göre söylemiyor. Onlar, ona gelen vahiyden başkası değildir”²⁰¹ diye buyurmuştur.

İkinci olarak: Eğer, Sünnet’in Kur’ân ile neshi mümteni olsaydı, bu delalet de şeriatın ilk önce/en başta meşru kıldığı şeyden razı olmadığı/memnun kalmadığı manasına gelir ki, bu durumda Kur’ân’ın Kur’ân ile ve Sünnet’in de Sünnet ile neshi mümteni olurdu. Bu ise neshe inananların icmaına aykırı düşerdi.

İkinci yoruma şöyle cevap vermişlerdir: Kur’ân ile Sünnet’in her ikisi de vahiy olmaları hasebiyle bu özellikte her ikisi ortak olduktan sonra cinslerinin muhtelif olması, bir şey gerektirmez. Çünkü bunların her ikisi de birbirlerinin neshini mümteni hale getirdikleri için özel bir duruma sahiptirler.²⁰²

¹⁹⁸ Bakara, 2/275.

¹⁹⁹ Nur, 24/2.

²⁰⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, s.111-113.

²⁰¹ Necm, 53/3-4.

²⁰² Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 189.

Sünnet'in Kur'ân ile nesh olunamayacağı görüşünde olanların nakli deliline gelince, onlar delil olarak Yüce Allah'ın şu âyetini gösteriyorlar: (وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ) *“O Zikri (Kitabı) sana da indirdik ki kendilerine gönderilenin ne olduğunu o insanlara açık açık anlataşın, belki düşünürler.”*²⁰³Bunun delalet şekli, Yüce Allah'ın, Sünnet'i beyan kılması sebebiyledir. Eğer nesh edilecek olunursa, o takdirde Sünnet beyan olmaktan çıkardı. Bu ise caiz olmaz.²⁰⁴

Cumhurun bu delile cevabı şöyle olmuştur, Yüce Allah'ın: (لَتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ) *“İnsanlara açıklaman için”*²⁰⁵ kavli, sadece tebliğdir Bu ise, insanın Kur'ân'dan tebliğini de, Kur'ân dışında bir başka şeyden tebliğini de genel olarak kapsar. Burada, Kur'ân'ın Sünnet'i nesh etmesinin mümtene olduğunu gösteren bir şey yoktur.²⁰⁶

Çağdaş araştırmacılardan Mustafa Zeyd, Şâfiî'ye nispet edilen Kur'ân'ın Sünnet'i neshetmesinin caiz olmadığı görüşüne katılmaktadır. Mustafa Zeyd, Kur'ân'ın Sünnet'i neshiyle ilgili olarak diyor ki: *“Sünnet tarafından meşru kılınan ve Kur'ân ile nesh edilen hükümlere baktığımızda şu görülür: Hz. Peygamber'in sünnet kıldığı bir uygulama bu uygulamayı nesh eden bir ayetin delaletiyle ikinci bir sünnetle neshediliyor. Bu durum sünnetin sünnetle neshi olmuş oluyor. Kur'ânın sünneti nesh ettiğine dair ortaya koyulan görüşlerin ise kabulü mümkün değildir. İşte bu, Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel'in kendi görüşleri/mezhepleri açısından tespit ettikleri ve karar kıldıkları görüşleridir.”*²⁰⁷

Ancak Mâverdî'ye gelince o, Sünnet'in Kur'ân ile nesh olunabileceği görüşünde olan Cumhurun görüşüne katılmıştır. Onun bu görüşte olduğunu, tefsirinde bazı âyetleri izah ederken, orada anlattıklarından anlayabiliyoruz. Nitekim o, Yüce Allah'ın: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ) *“Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin”*²⁰⁸âyetini zikrediyor ve diyor ki; Nebi (s.a.v.), Hudeybiye yılında Kureyşlilerle ateşkes şartlarını görüşürken, Kureyşliler şöyle demişlerdi: *“Bizim tarafımızdan sana gelenleri, bize geri vereceksin. Biz de, senden bize gelenleri sana iade edelim.”* Bunun üzerine Ali dedi ki: *“Bizden size*

²⁰³ Nahl, 16/44.

²⁰⁴ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 187; Zurkanî, a.g.e., c. 2, s. 192.

²⁰⁵ Nahl, 16/44.

²⁰⁶ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 188.

²⁰⁷ Mustafa Zeyd, a.g.e., s. 838.

²⁰⁸ Mümtetine, 60/10.

gelenleri size geri vereceğim. Bizden küfre girip, küfrü imana tercih ederek size gelenleri, bize geri vermeyin.” Antlaşma Hz. Ali ile onlar arasında devam ediyordu. Derken Müslüman bir kadın gelir. Kureyşliler, onu isterler. Müşrikler, kadınlardan Müslümanları da geri isteyince, Allah, onların denemeden geçirilmelerinden sonra geri gönderilmesini yasakladı. Bu yasağı, Yüce Allah: (فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ) “Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kafirlere geri göndermeyin”²⁰⁹ kavliyle bildirdi.²¹⁰ İşte bu âyet, Rasûlullâh (s.a.v.) ile Kureyş arasında varılan anlaşmayı geçersiz saydı. Bu olay, Sünnet'in Kur'ân ile nesh edilmesidir.” Bu örneklerden biri de Yüce Allah'ın: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا (كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı”²¹¹ kavlinde dile getirdikleridir. Çünkü o, bu âyetin tefsirinde şunu zikrediyor: “Yahudilere, Aşura günü orucu ve her aydan üç gün oruç farz kılınmıştı. Bunlara Eyyam-ı Bîd denirdi. Müslümanlar da aynen bu şekilde olmak üzere 17 ay oruç tuttular. Bu, durum, Ramazan orucunun farz kılınmasıyla nesh edilmiştir.”²¹² Daha sonra Mâverdî, İbn Abbas'ın görüşünü naklediyor. Buna göre: “İlk olarak nesh edilen kible olayıdır. Bunun hakkında gelen âyetle nesh edilmiştir. Ve ilk olarak nesh edilen oruç da burada söz konusu edilen oruçtur.”²¹³

İşte bu âyet, açık olarak Sünnet'in (ilk orucun) Kur'ân ile neshini işaret etmektedir. Mâverdî'nin görüşü de cumhurun görüşüyle aynıdır. Bu görüş tercihe değer olandır. Delilleri ise Kur'ân'ın sünneti nesh etmediğini düşünenlerin delillerinden çok daha güçlüdür. Çünkü vakıa, bunun bu şekilde oluştuğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Tilavet ve Hüküm Açısından Kur'ân'da Neshin Nevileri ve Mâverdî'nin Bu Konudaki Görüşü

Tilavet ve hüküm açısından Kur'ân'da neshin üç çeşidi vardır. Ulema, bunlardan biri üzerinde, onun vukuunun/olacağının caiz olduğu hakkında müttefiktirler. Diğer iki

²⁰⁹ Mümtehin, 60/10.

²¹⁰ Mâverdî, en-Nüket, c. 5, s. 520-521.

²¹¹ Bakara, 2/183.

²¹² Mâverdî, en-Nüket, c. 1, s. 236.

²¹³ Mâverdî, en-Nüket, 1/236.

nevi hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisi caiz olabileceğini savunurken, kimisi de karşı çıkmışlardır.

Biz bu bölümde, bu kısımların tümü hakkındaki malumatı ele alıp inceleyeceğiz ve konu hakkında ulemanın her kısım hakkındaki görüşlerini zikredeceğiz. Bunların peşinden de Mâverî'nin görüşünü ve konumunu, bu durumla ilgili olarak çağdaş araştırmacıların da görüşlerini ele alıp mukayese edeceğiz.

3.2.1. Birinci Nevi: Hükümün Neshi, Tilavetin Baki Oluşu

Bu, müttefakun aleyh olan nevidir. Buradaki mevzu âyetin hükmünün kaldırılmasıdır. Geride sadece, Kur'ân'da okunması devam eden/metlûv lafız kalıyor. Çünkü onun tilavetiyle ibadet olunmaktadır. Fakihlerin ve Usul âlimlerinin çoğunluğu bunun olabileceğinin caiz olduğu görüşünü savunmuşlar ve onu benimsemişlerdir. Hatta kimileri de bu konuda icma olduğu iddiasını ileri sürmüşlerdir.²¹⁴ Bu görüşe sadece, Mutezile'den bir grup karşı çıkmıştır.²¹⁵ Neshin karşısında yer alan bu pek de önemsenmeyecek olan taife –bazı ulemanın anlattıkları/vasfettikleri gibi²¹⁶– bunlar ulemanın icmama mukabil ortaya çıkmışlardır. Ancak onların da delillerini ele alacak ve Cumhurun, onların aleyhine neshin caiz olduğuna ilişkin cevaplarını açıklayacağız.

Hükümün Neshi, Tilavetin Baki Oluşunu Kabul Etmeyenlerin Delilleri:

Hükümün değil de tilavetin kalıcılığı/bekası, aynı zamanda hükümün de bakiliğini vehmettiriyor. Böylece mükellefi, cehle düşürüyor. Hakîm olan yani bilge kişi de bundan ötürü kınanıyor. Kaldı ki Kur'ân'ın inzalinin faydası, aynı zamanda şer' olan bir hükümün de varlığının faydasını gösterir. İşte bu fayda, eğer ortada mücerret olarak sadece lafız kalırsa bu durumda hükümün de faydasını ortadan kaldırır.²¹⁷

Cumhurun itiraza cevabı: Bu itiraz üzerine neshi caiz gören Cumhur, bunu şu gerekçe ile reddetmiştir: “Neshe karşı çıkanların bu tavrı, cehalet/bilgisizlik sebebiyledir. Çünkü nesh hakkında bir delil ortaya koymamışlardır. Ancak ortaya bir delil koyarlarsa, buna diyeceğimiz yoktur. Lafız ile birlikte bir yarar için hükümün de baki kalmasına işi hasretmeleri, onun üzerinde odaklanmaları, memnudur ve kabul

²¹⁴ Şevkânî, *İrşad el-Fühûl İla Tahkik el-Hakk Min İlmi'l-Usul*, c. 2, s. 805.

²¹⁵ Gazzâlî, *Mustasfa*, c. 2, s. 95; Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 175.

²¹⁶ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 175; Zurkanî, a.g.e., c. 2, s. 169.

²¹⁷ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 177.

edilecek bir şey değildir. Çünkü işin faydası olan tarafı, tilavetin baki kalmasıdır. Teşri/yasama tarihinin bilinmesi açısından tilavetinin baki kalması faydalıdır. Keza mensûh olan nazmın i'caz bakımından da faydası vardır. Tıpkı Kur'ân'ın diğer âyetlerinde olan fayda gibi. Kaldı ki burada bir hikmetin var olduğunu anlamak zor olmadığı gibi, Yüce Allah'ın onu kendi zatı adına tercih etmiş olabileceği de mümtene değildir. Fakat biz onu anlayamayabiliriz.²¹⁸

Cumhurun Delilleri: Hükmün Neshi, Tilavetin Bakiliğinin caiz olabileceğine kail olan Cumhur, kendi mezhepleri/görüşleri açısından, aklî ve naklî deliller göstermişlerdir.

a. Akli delile gelince: Diyorlar ki; Bu durum, hükümler açısından nassa taalluk eder. Bu da iki kısımdır. Bir kısmı, sadece nazma taalluk eder. Örneğin: Namazın, i'cazın ve başka şeylerin cevazı böyledir. Bir kısmı da sadece manaya taalluk eder. Bu da vücup/farz oluş ile haramlık ve bu ikisi gibileri açısından üzerine terettüp eden mana ile alakalı olur. Böylece bu ikisinden birinin diğerine göre maslahat için olması caiz olur. Buna göre, manaya taalluk eden şey, nesh edilirse, o takdirde nazma taalluk eden şeyin baki kalması caiz olur. Çünkü maksut olan budur. Bunun delili, Kur'ân'da müteşabih olan âyetler var fakat onlarla herhangi bir hüküm sabit olmamıştır. Sadece nazma taalluk eden, bu da namazın cevazı ile i'caz açısından böyledir. Bu durumda nazmın başlangıçta inzali güzel olunca, onun hükümsüz bir şekilde bekası daha evladır.²¹⁹

b. Nakli delillere gelince onlardan bazıları şöyledir:

1- Delil olarak Yüce Allah'ın: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) “*Oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir*”²²⁰ âyetini gösterdiler. Bunun hükmü, orucun belirlenmesiyle nesh edilmiş ve fakat mushaflardaki tilaveti baki kalmıştır.²²¹

2- Ana-babaya ve akrabaya vasiyet ile ilgili âyet, yani Yüce Allah'ın: (كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) “*Birinize ölüm gelir de geriye mal bırakmış olursa, onu, anası, babası ve en yakınları arasında*

²¹⁸ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 178.

²¹⁹ Pezdevî, *Kenzu'l-Vusul İla Marifeti'l-Usûl*, s. 226.

²²⁰ Bakara, 2/184.

²²¹ Gazzâlî, *Mustasfa*, c. 2, s. 97. Zurkânî, a.g.e., c. 2, s. 168.

belirlenmiş paylara göre bölüştürmek, içinizden Allah'tan çekinerek kendini koruyanlar üzerine farz kılınmıştır”²²² âyeti, miraslarla ilgili âyetle nesh edilmiş²²³, tilaveti ise baki kalmıştır.²²⁴

3- Rasûlullâh (s.a.v.) ile görüşmeden önce sadaka verin âyeti yani Yüce Allah'ın: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَجَاسَيْتُمْ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً) “*Ey inanıp güvenenler! Resulullah ile özel görüşme yapacağınız zaman, bu görüşmeden önce sadaka verin*”²²⁵ kavli de yine Rabbimizin: (أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا) “*Yapacağınız özel görüşmeden önce sadakalar vermeniz sizi rahatsız mı etti? Madem vermediniz; Allah da bu konudaki tevbenizi kabul etti; öyleyse namazı tam kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne boyun eğin*”²²⁶ kavliyle nesh edilmiştir. Mushaflarda tilaveti bakidir.²²⁷

Mâverdî'ye gelince o, neshin bu nev'ini caiz görenlerdendir. Mâverdî'nin tefsirini okuyanlar bu tür birçok örneğin gerçekleştiğini göreceklerdir. Bunlardan birisi de, dört ay on gün süre ile bekleme hükmünü getiren âyettir. Zaten o da Yüce Allah'ın: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) “*Sizden ölen erkeklerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına dört ay on gün beklerler*”²²⁸ şeklindeki kavlidir. İşte bu âyet, Yüce Allah'ın: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى) “*Vefat ettiğinde geride eş bırakacak olan erkekleriniz, eşlerinin, evden çıkarılmadan, bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler*”²²⁹ âyetini nesh etmiş, hükmünü kaldırıp tilavetini baki kılmıştır.²³⁰

Yine bunlardan birisi Yüce Allah'ın: (وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ) “*Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de barıştan yana ol ve Allah'a güvenip dayan*”²³¹ âyetidir. Bu âyet, kıtal âyetiyle nesh edilmiştir. O da Yüce Allah'ın: (وَأَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) “*O*

²²² Bakara, 2/180.

²²³ Nisa 4/ 11-12.

²²⁴ Şevkânî, a.g.e., c. 2, s. 804.

²²⁵ Mücadele, 58/12.

²²⁶ Mücadele, 58/13.

²²⁷ Zurkânî, a.g.e., c. 2, s. 168.

²²⁸ Bakara, 2/234.

²²⁹ Bakara, 2/240.

²³⁰ Mâverdî, en-Nüket, c. 1, s. 303.

²³¹ Enfal, 8/61.

müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün”²³² kavlidir. Dolayısıyla nesh edilen âyetin hükmü kaldırılmış fakat tilaveti baki kalmıştır.²³³

3.2.2. Hem Tilavetin Hem Hükümün Birlikte Neshi

Neshin bu nevinde âlimler, ihtilafa düşmüşlerdir. Âyetin lafzının nesh edilmesidir ki, bu takdirde âyet, mushaflarda okunmak üzere bırakılmamıştır. Bu durumda her ikisinin de hükmü kaldırılır, onunla amel olunmaz. Neshin bu nev’i üzerinde ulemanın cumhuru/çoğunluğu ittifak etmişlerdir.²³⁴ Ulema bu konuya ilişkin olarak hem aklî ve hem naklî delil sunmuşlardır:

Aklî Delil: Âyetin tilavetinin/okunmasının caiz olabileceği bir hükümdür çünkü tilavet ile sevap kazanılır. Zaten bu konuda icma edilmiştir. Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle demişlerdir: *“Kim Kur’ân’ı usulünce, irabına dikkat ederek okursa, bu şekilde okuyan için her bir harfine karşılık on hasene/sevap vardır.”*²³⁵ Bu, işin bir yönüdür. Bir de vücut/farz kılma ve tahrim/haram kılma açısından terettüp eden bir durum vardır. O da bir başka hüküm olmaktadır. Eğer iki hüküm de söz konusu ise, o takdirde onun, bir vakit için maslahat gereği korunması caiz olur. Fakat bir başka vakit açısından da mefsedete neden oluyorsa, öyle bir durumda da mutlak manada bunlardan birisinin maslahat icabı kaldırılması gereklidir. Birinin maslahat gereği bir vakit için ispatı/kalıcılığı, bir vakit için de kalıcı olmaması söz konusu olursa, yani durum bu şekilde ise her ikisinin de birlikte kaldırılması bu durumda caiz olur.²³⁶

Naklî Delil: Hem Mushaf’taki varlığı/resmi, hem de hükmü kaldırılınca, kalplerde hıfzedilen hali kalkmaz. Hz. Aişe’den gelen rivâyet de bunu gösteriyor. Hz. Aişe (r.a.) demiştir ki: *“Kur’ân’dan, malum olan on kez emme gerçekleştiğinde hükmü nazil olunca, bununla haramlık oluşmuştur. Daha sonra bu hüküm, malum olan beş kez emme hükmü ile nesh edilmiştir. Rasûlullâh (s.a.v.) vefat ettiğinde bu hüküm, hala*

²³² Tevbe, 9/5.

²³³ Mâverî, *el-Hâvî*, c. 2, s. 331.

²³⁴ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. 2, s. 95; Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 175, Şevkânî, a.g.e., c. 2, s. 808. Zurkanî, a.g.e., c. 2, s. 167.

²³⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat* kitabında tahrir etmiştir. Hadis:7574, c. 7, s. 307. Yaklaşık bir lafızla hadis sözkonusu eserde yer almaktadır.

²³⁶ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 175-176.

Kur'ân'da okunuyordu."²³⁷ Oysa Kur'ân'da on kez emme ile ilgili bir şey olmadığı gibi, bununla ilgili bir hüküm de yoktur. Bu bakımdan her ikisi de mensûhtur.²³⁸

Hem hükmü, hem de resmi kaldırılana ve aynı zamanda kalplerde hıfzı yok olana gelince, buna delil olarak Enes b. Malik'ten gelen rivâyeti göstermektedirler. Enes b. Malik demiştir ki: *"Biz, Rasûlullâh (s.a.v.) zamanında Tevbe suresine denk bir sure okurduk. O sureden bir tek âyet dışında, hiçbir şeyi hafızamda tutmadım/tutamadım. O da: لو كان لابن آدم واديان من ذهب لا يتغى إليها ثالثاً، ولو أن له ثلاثاً لا يتغى إليه رابعاً، ولا يملأ جوف ابن آدم ()*²³⁹ *"Eğer, Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa, mutlaka üçüncüsünü de ister. Eğer üç vadi dolusu olsa, kesinlikle dördüncüsü arzu eder. Âdemoğlunun karnını/midesini topraktan başkası dolduramaz. Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder" âyetidir.*

Mâverdî, aşağıdaki örnekte görüleceği üzere neshin bu çeşidine şu şekilde değinmiştir: Yüce Allah'ın: (وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ) *"Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman..."*²⁴⁰ Âyetinde geçen "tebdil" kelimesinin manasına işaret etmekle birlikte, Mâverdî bunu, nesh nevilerinden bir nevi olarak değerlendirmektedir. Yani: *"Biz, bir âyeti bir diğer âyetle nesh ettiğimizde"* dendiğinde hükmün ve tilavetin birlikte neshine ya da hükmün neshi, tilavetin bekası kastedilmiştir.²⁴¹ Bu durumu izah sadedinde Mâverdî ilgili neshi de kabul ederek zikretmiş olmaktadır. Gerçi *"el-Hâvî el-Kebîr"* adlı kitabında bununla ilgili birtakım örnekler vermiş ise de, tefsirinde buna yer vermemiştir.²⁴² Çünkü o, diyor ki: İkinci kısım: Hüküm ve tilaveti nesh edilene gelince, Burada nâsih olan hükmün baki oluşudur. Bu da tıpkı Eyyamı Bîz denilen günlerde tutulan orucun, Ramazan ayı orucu ile nesh edilmiş olmasıdır. Beytulmakdis'e doğru namaz kılmanın, Kâbe'ye/kibleye yönelerek namazın kılınmasıyla nesh edilmesi gibi örnekleri verebiliriz. Nitekim İbn Abbas diyor ki: *"İlk nesh edilen şey, ilk oruç örneği/Aşura orucu ile Beytulmakdis'e doğru namaz kılma olayıdır."*²⁴³

²³⁷ Müslim tahrir etmiş. Bak Reda/Süt emme bahsi, h:1452, c. 2, s. 1075. Ebu Davud, Beş emmeden daha az olması halinde yine haramlık olur mu, bahsi. H:2062, c. 2, s. 223; Darimi, h: 2253, c. 2, s. 209.

²³⁸ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 176; Zurkanî, a.g.e., c. 2, s. 167.

²³⁹ Mukrî, *el-Nâsih ve 'l-Mensuh*, s. 20-21; İbn Hazm, *el-Nâsih ve 'l-Mensuh fi'l-Kur'ân*, s. 9.

²⁴⁰ Nahl, 16/101.

²⁴¹ Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 3, s. 214.

²⁴² Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 79.

²⁴³ Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 79.

3.2.3. Tilavetin Neshi ve Hükümün Bakiliği Meselesi

Fukahâ ve Kelamcılar'ın büyük çoğunluğu/cumhuru, tilavetin neshinin caiz ve hükümünün baki kalabileceğinin caiz olduğu ve bunun da gerçekleşmiş olduğu görüşünü kabul etmişlerdir.²⁴⁴ Bunlar da görüşleriyle ilgili olarak aklî ve naklî deliller göstermişlerdir:

Aklî delile gelince: Bu görüşü savunanlar diyorlar ki: “Okunan bir nazım olmaksızın hükümün baki kalması, vahyin cinsleri/türleri açısından sahihtir. Örneğin, Sünnetle sabit olan hükümler böyledir. Çünkü o hükümler vahyi gayri metlûv ile sabit olmuşlardır. Zaten bu da vahyin kısımlarındandır. Başlangıçta hükümün vahyi gayri metlûv ile ispatı mümkün ve hükmü geçerli ise tilaveti neshedilen ayetlerin, hükümünün geçerliliği olması daha evladır.²⁴⁵ Aynı zamanda sadece tilavetin nesh edilmesi demek, artık nesh edilen o tilavet lafzıyla ibadet olunamayacağıdır. Onunla namaz kılınamayacağıdır. Mushaflarda onun bundan böyle Kur’ân ile birlikte yazılmayacağı demektir. İşte bu da o hükümlerden bir hükümdür. Bir başka hükümün nesh edilmeksizin bekası yanında o âyetin nesh edilmesine bir mani/engel yoktur. Zaten lafız da buna delalet ediyor.²⁴⁶

Naklî delillerine gelince, bu konuda ileri sürülen bazı örnekler şöyledir:

1- Ömer b. Hattâb’tan (r.a.) rivâyet olunduğuna göre demiştir ki: (كان فيما نزل من) (القرآن الشيخ والشيخة إذا زنيا، فارجموهما البتة نكالا من الله والله عزيز حكيم *"Kur'ân'dan inen âyetlerden biri olarak: Yaşlı erkek ve yaşlı kadın, zina ettiklerinde kesin olarak her ikisini de Allah'tan bir ceza olarak recmedin. Allah Azizdir, Hakîmdir"* âyeti vardı. Kaldı ki bu, Kur’ân’da okunan bir âyet olarak sabit olmuştur. Daha sonra lafzı nesh edilmiş ve hükmü baki kalmıştır.”²⁴⁷

2- Hz. Aişe’den (r.a.) rivâyet olunduğuna göre o şöyle demiştir: (كان فيما أنزل عشر) (رضعات معلومات يحرم من فنسخت بخمس معلومات، فتوفي رسول الله وهن مما يتلى من القرآن *"Kur'ân'ın indirilmekte olduğu sırada Kur'ân'dan olarak bilinen on emiş haramlık oluşur. Bu*

²⁴⁴ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 175.

²⁴⁵ Pezdevî, *Kenzu'l-Vusul*, s. 226.

²⁴⁶ Şenkîfî, a.g.e., s. 86.

²⁴⁷ Abdurrezzak, *Musannef*, h:5990, 3/365; Buhâri, *Sahîh*, 86 Hudûd, 31 (Recmu'l-Hublâ mine'z-Zinâ izâ Ahseten); Müslim, *Sahîh*, 30 Hudûd, 4 (Bâbu Recmi's-Seyyib fi'z-Zinâ); Hâkim, *Müstedrek*, Hudud, h:8068, 4/400; el-Hindî/*Kenzu'l-Ummal*, Bab: fi Levahik el-Tefsir, h:4743, c. 2, s. 240. Âmidî, a.g.e., c. 1, s. 176; Şevkânî, a.g.e., c. 2, s. 805.

*âyet, beş emişle haramlık oluşur âyetiyle nesh edilmiştir. Rasûlullâh (s.a.v.) vefat ettiğinde bu, Kur'ân'da bir âyet olarak okunuyordu.”*²⁴⁸ Bu durumda on emişi ihtiva eden âyetin hem kendisi/sureti, hem de hükmü nesh edilmiştir. Beş emiş hükmünü dile getiren âyetin de sureti/hattı nesh edilmiş, fakat hükmü baki kalmıştır.²⁴⁹

Bu tür rivayetler hakkında görüşlerini sunan A. Aydemir ise, Kur'an'dan olduğu halde hem tilaveti hem de hükmü mensuh olan ayetlere örnek olarak gösterilen "on emme", "beş emme" ile ilgili haberlerin. "haber-i vahid" denilen rivayet çeşidinden olduğunu vurguladıktan sonra: *"Bunları günün şartları içerisinde, asr-ı Saadet'te bir müddet geçerliliği devam etmiş tatbikalar olarak görmek gerekir. Yapılan her işin sonradan terk edilsin veya edilmeyin Kur'an'a, vahye dayandırılması şart değildir. Kur'an'ın veya daha genel ifadesiyle vahyin öyle her akla geldiği zaman, elde mevcut haberlere göre değerlendirilmesi, hoş olmavan bazı sonuçlar doğurur. Sınır çizilmediği zaman işin nereye varacağını kestirmek zordur.”*²⁵⁰ demektedir.

Mâverdî'den gelen bilgilere gelince, her ne kadar kendisi, tefsirinde neshin bu nev'ine açık bir şekilde işaret etmemiş ise de, muhsan zaninin cezasından söz ederken - ki bu da recm cezasıdır-, şunu zikrediyor: *"Bu had cezası, Sünnet ile sabit olmuştur. Bu durumda bu, ya Yüce Allah'ın: (فَأَمْسِكُوهُمْ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا) “o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın.”*²⁵¹ ayeti, beyandır/açıklamadır ya da bu yeni bir farzdır.”²⁵² Daha sonra Mâverdî, Übey b. Kaab'tan bir rivâyet zikrediyor, rivâyete göre onun Mushaf'ında, Ahzab suresinde recm âyeti zikredilmektedir. Orada zikredilen de: (إِذَا زَنِى الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ فَأَرْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ نَكَالاً مِنْ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) *"Şeyh ve Şeyha/Evli erkek ve evli kadın zina ettiklerinde her ikisini de kesin olarak Allah'tan*

²⁴⁸Müslim, Sahih, 18 Reda', 6 (Bâbu't-Tahrîmi bi Hamsi Rada'ât); Ebu Davud, 12 Nikâh, 11 (Hel Yuharrimu mâ düne Hamsi Rada'âtin), H: 2062, c. 2, s. 223; Darimi, Sünen, 11 Kitâbu'n-Nikâh, (Bâbu Kem Radâ'atin Tuharrimu), H:2253, c. 2, s. 209.

²⁴⁹Gazzâlî, *Mustasfâ*, 2/98; Zurkânî, a.g.e., c. 2, s. 167.

²⁵⁰ Abdullah Aydemir, *mensüh ayetler* " " Diyanet Dergisi, Dini, İlmi, Edebi, Üç Aylık Dergi, (Ekim, Kasım,

Aralık). Ankara. 1988, sayı:4. c.XXIV s. 65-66.

²⁵¹ Nisa, 4/15.

²⁵²Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 4, s. 14.

gelen bir ceza olması hasebiyle recm edin/taşa tutarak öldürün. Allah, Azizdir, Hakîmdir" âyetidir.²⁵³

Mâverdi'de gördüğümüz, onun da Kur'ân'da tilaveti mensûh ve fakat hükmü baki olan âyetle recm cezasının sabit olduğuna meylediyor olduğudur. Gerçi Mâverdi, bunu açık ve sarıh bir şekilde dile getirmiyorsa da, tefsirinden böyle bir durum anlaşılmaktadır. Onun bu türden bir nesh türü hakkında bir görüşe sahip olduğu hususundaki konumunu bizim açımızdan destekleyen bir başka şey, Mâverdi'nin "*el-Hâvî el-Kebîr*" adlı kitabında, bu tür bir nesihten söz etmesidir. Çünkü Mâverdi, neshin bu nev'ini de nesh kısımlarından saymakta ve şöyle demektedir: "Üçüncü kısım: Hükmü nesh edilip tilaveti baki olan, nâsih konumunda olan tilavetin nesh edilerek hükmünün kalıcı olduğu nesh çeşididir. Bu, tıpkı zina haddi/cezası ile ilgili olarak Yüce Allah'ın: (وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فاسْتَشْهَدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي)
 (الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا) "*Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın)*"²⁵⁴ kavlindeki gibidir. Çünkü bu âyet: (الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيَا فَأَرْجُمُوهُمَا)
 (البَّتَّة نَكَالًا مِنْ اللَّهِ) "*Şeyh ve Şeyha/Evli erkek ve evli kadın zina ettiklerinde her ikisini de kesin olarak Allah'tan gelen bir ceza olması hasebiyle recm edin/taşa tutarak öldürün*" kavliyle nesh edilmiştir. Ömer (r.a.) demiş ki: "Biz, o âyeti, Rasûlullâh (s.a.v.) zamanında okurduk. Eğer: Ömer, Mushaf'a ilave yaptı denmemiş olsa, ben, kesinlikle onu oraya koyardım." Burada mensûh olan hükmün kaldırılması, tilavetin ise baki olduğudur. Burada nâsih konumunda olan tilavetin kaldırılmış olması, hükmün ise kalıcılığıdır."²⁵⁵

İşte tüm bunlar, Mâverdi'nin görüşünün, tilavetin neshinin caiz ve hükmünün baki/kalıcı olduğunu göstermektedir.

Günümüz alimlerinden Süleyman Ateş ise Nisa Sûresi'nin 15. ayetinin mensuh olmadığı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuş ve şöyle demiştir: "Nesh iddiası, Hz.Peygamber'in sarıh bir sözüne değil, müfessir ve fakihlerin birbirinden aktarma

²⁵³Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 4, s. 71. Abdurrezzak, Musannaf, Bab: Kur'ân'ı ezberleme ve unutma konusu, h:5990, c. 3, s. 365; Hâkim, Müstedrek, Hudud/Hadler bahsi, h:8068, 4(400; el-Hindi, Kenz, Bab: fî Levahik el-Tefsir, h:4743, c. 2, s. 240.

²⁵⁴ Nisa, 4/15.

²⁵⁵Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 16, s. 79.

sözlerine dayanmaktadır. Zaten bu konuda Hz. Peygamber'den sağlam bir söz gelseydi, nasih ve mensuh ayetlerin sayısında kişilere göre bu kadar fark görülmez, kiminin mensuh saydığım öteki muhkem saymazdı. Mensuh sayılan kimi ayetlerin, kendilerini neshettiği ileri sürülen ayetlerden sonra indiği tesbit edilmiştir. İnsanların, kendi görüşlerine dayanarak herhangi bir ayeti neshetmeye ne hakları ve ne de hadleri vardır.”²⁵⁶ Demektedir.

Ancak Mu'tezileden bir gurup, tilavet ve hükmün neshinin beraber olmayacağını ifade etmiş; ayrıca tilavetin mensuh, hükmün baki oluşunu da reddetmişlerdir.²⁵⁷ Muasır araştırmacılarından Dr. Sâbit Ahmet Ebu'l-Hâc,²⁵⁸ Dr. Subhî es-Sâlih,²⁵⁹ Dr. Adnân ez-Zarzûr,²⁶⁰ Dr. Fadl Hasan Abbâs²⁶¹ da bu görüştedir. Çünkü bu zevat, cevaz görüşünde olan Cumhura karşı çıkmış ve o rivâyetleri hem sened ve hem de metin açısından tartışmaya açarak tenkit etmişlerdir.

Fadl Hasan Abbas, söz konusu olan: (الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة) hadisin metni ve senedi hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bütün bunlardan sonra kesin olarak anladığımız bir gerçek bulunuyor. (الشيخ والشيخة)'in bir âyet olduğunu söylemek, doğru değildir. Çünkü bununla ilgili dayanılabilecek ve itimat olunacak bir tek sahih rivâyet yoktur.”²⁶²

Muhsin demirci de bu rivayeti şöyle yorumlamaktadır: “Bu rivayeti, bir kaç açıdan eleştirmek mümkündür. Zira, söz konusu ibare, ayet olarak nazil olduktan sonra, tilavet yönüyle mensuh ise, Hz. Ömer'in onu Kur'an'a yazdınması mümkün müdür? Çünkü, bu tür bir şeyi teklif etmek, Allah'ın emrine muhalefet etmek demektir.”²⁶³

Subhi Salih de diyor ki: “Şaşılacak cüret ise, ikinci ve üçüncü kısımlarda, iddialarına göre bu ikisinde, muayyen/belirli âyetler nesh etmiştir. Ya, hükümleriyle birlikte o âyetlerin neshi gerçekleşmiştir. Ya da o âyetlerin hükümleri nesh edilmeksizin sadece okunuşları/tilavetleri nesh edilmiştir. Onların çok hızlı bir şekilde bu

²⁵⁶ Süleyman Ateş, *Kur'an 'da Nesh Meselesi*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 66.

²⁵⁷ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 175. Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. 2, s. 95.

²⁵⁸ Ebu'l-Hac, *el-Nesh fi'l-Kur'ân el-Kerim*, s. 5-9.

²⁵⁹ Subhi Salih, *Mebahis fi Ulûmi 'l-Kur'ân*, s. 265-266.

²⁶⁰ Adnan Zerzor, *Ulûmu 'l-Kur'ân ve İ'cazuhi ve Tarihi Tevsikihi*, s. 310.

²⁶¹ Fadl Hasan Abbas, *İtkan el-Burhan fi Ulûmi 'l-Kur'ân*, c. 2, s. 40-52.

²⁶² Fadl Hasan Abbas, *İtkanu 'l-Burhan fi Ulûmi 'l-Kur'ân*, s. 44.

²⁶³ Muhsin, Demirci, *Tefsir Usulu ve Tarihi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998. s. 119.

yaptıklarına bakanlar, burada mürekkep/bileşik bir hatanın ortaya çıktığını göreceklendir. Meseleleri kısımlara ayırmak, ancak her bir kısım için çokça veya en azından yeterince uygun şahitler olması durumunda olabilir. Çünkü bundan bir kural çıkarabilmenin/istinbatın kolaylaşması için bu gereklidir. Nesh âşıklarının ya da sevdahılarının bir ya da iki tane olsun, şahitleri yoktur. Bu husus, her iki kısım/darp açısından da böyledir. Bu konuda ne kadar anlatılan şeyler varsa, tamamı âhad haberlerden ibarettir. Bir Kur'ân nazil olacak ve bu Kur'ân da âhad haberle nesh edilecek, hem de hiçbir hüccet/delil ve kanıt olmaksızın bu olacak. Böyle bir şey asla ve kesinlikle caiz olmaz.”²⁶⁴

Aynı zamanda muasır araştırmacılarından Mustafa el-Zülemî²⁶⁵, Muhammed Abdülâtîf (İbn el-Hatîb)²⁶⁶ ve Mustafa Zeyd²⁶⁷ tilavetin neshinin ve hükmün bakılığının mümteni olduğu görüşündedirler. Mustafa Zeyd'e göre nesh fazla değil, sadece iki nevidir. Biri hükmü nesh edilip tilaveti de baki kalandır. Diğeri ise, hükmü ve tilaveti birlikte nesh edildir. Ulemanın söz konusu ettikleri üçüncü nevi ise, tilaveti mensûh ve hükmü sabit olandır. Çünkü bu akla ve mantığa aykırıdır. Kaldı ki neshin ve şartlarının delaleti, bunda bulunmamaktadır.²⁶⁸

Yine Mustafa Zeyd'e göre bütün bunlar bir yana, buna hüccet gösterip caiz görenlerin, delil olarak kullandıkları tüm âsârî/rivâyetleri kesin olarak ret olunmalıdır. Ret olunan o iki asar/rivâyet Ömer'den (r.a.) nakledilen recm âyetiyle ilgili olan rivayet ve Hz. Aişe'den (r.a.) nakledilen on emişin haramlığı ile ilgili rivâyettir. Yine Mustafa Zeyd'e göre sahabeden bu türden asarın/rivâyetlerin nakledilmesi oldukça uzak bir şey olarak görülmektedir. Aynı zamanda sıhah kitaplarında yer alan bu türden asarın vârid olması, rivâyetin senedinin sıhhati, hemen her bakımdan metnin sağlıklı bir metin olduğu anlamına gelmiyor ki sahih olsun. Bu konuda bazı mütekaddimin ulemasından neshin bu nev'ini kabul etmeyen, ret eden görüşler de nakledilmiştir. Bu mutekaddimin ülemaya göre âhad haberlerle Kur'ân'ın bir ayetinin sabit olup olmamasının tespiti mümkün değildir. Sonuç olarak yazar hükmü baki-tilaveti mensuh sayılan görüşü, sadece mücerret manada bir varsayım olarak görüp ondan öteye geçmediğini

²⁶⁴ Subhi Salih, *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 265.

²⁶⁵ Zülemî, *el-Tibyan Li Raf'i Ğumudi'l-Neshi fi'l-Kur'ân*, s. 72-74.

²⁶⁶ İbn el-Hatîb, *el-Furkan fî Tedvini'l-Kur'ân*, s. 157.

²⁶⁷ Mustafa Zeyd, *el-Nesh fi'l-Kur'ân'il-Kerim*, c. 1, s. 279-283.

²⁶⁸ Mustafa Zeyd, a.g.e., c. 1, s. 279-283.

düşünmektedir. Çünkü ona göre herhangi bir vakıada neshin bu türü gerçekleşmiş değildir.²⁶⁹

İbn el-Hatîb de diyor ki: “Hükümün baki kalması yanında bazı âyetlerin tilavetlerinin/okunuşlarının nesh olunduğuna ilişkin iddiaya gelince, bu, kendisine saygısı olan bir insanın kabul edeceği bir şey değildir. Çünkü Yüce Allah, kendisine akıl diye bir nimet bağışlayıp takdir etmiştir. O halde hükmü baki olarak bırakıldığı halde, tilavetinin nesh edilmesindeki hikmet nedir? O halde kesin olarak uygulanması ve bu kanunun lafızlarının hemen kaldırılarak, sadece hükümlerinin bekası ile amel olunmasındaki hikmet ne ola ki? Bunlar kendi batıl görüşleri adına bu neviden olan bir âyeti ileri sürerek onu delil göstererek böylece onun nesh edildiğini iddia ediyorlar. Oysa Allah, onun Kur’ân’dan olmadığını biliyor. Eğer öyle olsaydı, sahabe ondan gaflete düşmezlerdi, mutlaka gereğini yaparlardı. Salih Selef de onu kesin olarak mushaflarında tedvin ederlerdi. O rivayetlerde yer alan sözde ayetler şu şekildedir: “Şeyh ve Şeyha/Evli erkek ve evli kadın zina ettiklerinde her ikisini de kesin olarak Allah’tan gelen bir ceza olması hasebiyle recm edin/taşa tutarak öldürün. Allah, Azizdir, Hakîmdir” mealindeki (الشيخ والشيخة إذا زنيا، فارجموهما ألبيته نكالا من الله والله عزيز حكيم) âyetidir. Bir başka rivâyete göre: “Şeyh ve şeyhe zina ettiklerinde, her ikisini de cinsellikten yaşadıkları haz ve lezzet sebebiyle kesin olarak recm edin” anlamındaki (الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما ألبيته بما قضيا من اللذة) sözde âyetidir. Bir de, eğer Ömer, söz konusu iki âyetin varlığını teyit eden iki şahidi bulmuş olsaydı, bu âyetleri fiilen mushaflarda yazmaya niyetlendiğini iddia ediyorlar. Bu, çok art niyetli, fasit ve batıl bir ifadedir, bir görüştür. Eğer gerçekten Ömer, bunu yazmak isteseydi, Ömer’in onu yazmasına hiçbir kimse engel olmaya güç yetiremezdi. Ömer’in dinini sahiplenmesi, dini uğrundaki şiddeti karşısında kim durabilir? İşte bu Ömer o Ömer’dir. Çünkü hak karşısında kimse ona karşı cesaret edemez, bir tek söz bile söyleyemez. Kaldı ki bunun dışında öyle şeyler var ki, onu anlatmakta makam daralır, onu söylemeye yer kalmaz. Zaten akıl sahibi kimseler de söylenen o sözlerin yaratan Allah’ın kelamı olmadığını bilirler. O sözlerin ne bir güzelliği, ne bir halâveti, ne bir tatlılığı, ne de bir parlaklık ve berraklığı var? Aksine onun insanların uydurması olduğuna ilişkin ifadedeki

²⁶⁹ Mustafa Zeyd, a.g.e., c. 1, s. 283-285.

*rekâketinden, yetersizliğinden herkes uzak durmaya, kaçmaya başlar. Böyle bir söz nasıl olur da âlemlerin Rabbi Allah'a ait olmuş olsun!”*²⁷⁰

Sabit Ahmed Ebu'l-Hac da haram kılmaya delil gösterilen ve Hz. Aişe (r.a.) tarafından rivâyet olunan süt emme ile ilgili rivâyeti reddedip şöyle demektedir:

- Hadis, Hz. Aişe (r.a.) üzerinde mevkuf olan bir rivâyettir. Oysa Kur'ân baki olan ve nesh edilmeyen ya da nesh edilen hakkında, o hadisin sabitliği için mutlaka mütevatir olmasını ister.

- Konu hakkında düşünen biri, mutlaka nâsih/nesh eden olsun, mensûh/nesh edilen olsun, her ikisinin de okunan bir şeyden olmaması, herhangi bir kitapta da mevcut olmaması olduğunu anlar. Söz konusu hükmün bir âyetle nesh edildiğini teslim etsek bile, o halde hükmü kaldırılan yani nesh edilen âyeti, nesheden/nâsih nerede? Hiçbir kimse, tilavet olarak hem nâsihin hem de mensûhun kaldırıldığını söyleyememiştir.

- Nâsih de mensûh da sabittir ve Hz. Aişe'nin (r.a.) kavlinin delil sayılarak kalkmış değildir. Çünkü Hz. Aişe'nin dediğine göre: “Rasûlullâh(s.a.v.) vefat ettiğinde, o söyledikleri hala Kur'ân'da bulunuyor ve Kur'ân olarak okunuyordu. O halde, bunun hem hükmünün ve hem tilavetinin birlikte nesh edildiğini söyleyenlerin dedikleri hüccet değildir.

- Aişe'nin (r.a.): “*Rasûlullâh (s.a.v.) vefat ettiği sırada onlar hala Kur'ân'da Kur'ân âyetleri olarak okunuyorlardı*” sözü dikkate alındığında o halde o âyet nerede? Ve o âyeti kaldıran kim? Aksine kimileri de: “*Vahiy kâtipleri onları tebdil ettiler ve değiştirdiler*” demektedirler. Zaten onların tüm dayanakları bu ve benzeri olan hadislerdir. Süt emmeyle ilgili bu hadis, çok büyük ve azim tehlikeleri, Kur'ân'a hakaretleri yayıp durmaktadır. Daha sonra Sabit Ahmed Ebu'l-Hâc devam ederek diyor ki: “*Ben de burada diyorum ki: Aişe (r.a.), Sünnette var olan bir nass ile Kur'ân'da yer alan bir nas arasında vehme kapılmıştır. O, Sünnet'i Kur'ân sanmıştır.*”²⁷¹

Bu iki tür neshi caiz gören yani hem tilavetin ve hem hükmün birlikte neshiyle tilavetin neshini ve hükmün bakiliğini caiz gören cumhurun görüşlerini anlatıp onların delillerine göre bu iki nesh türünün caiz olduğunu ileri sürenlere çağdaş araştırmacılar

²⁷⁰ İbn el-Hatîb, *el-Furkan fi Tedvin el-Kur'ân*, s. 157.

²⁷¹ Ebu'l-Hac, *el-Nesh fi'l-Kur'ân el-Kerim*, s. 5-6.

verdikleri cevaplardan biri olarak diyorlar ki: “*Bu konuda cumhurun delil olarak dayandıkları ve sundukları hadisler, âhad haberlerdir. Bunlara dayanılarak Kur’ân’ın ayetlerinin indirilmesine ve neshedilmesine dair görüş belirtmek caiz değildir.*”²⁷²

Özellikle muasır yazarların bu görüşlerini zikrettikten sonra bazı sorular sorulmasının gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu tür sorular, ilgili iddiaların geçerliliğini sorgulanır hale getirecek ve doğru yorumlarda bulunmaya imkân sağlayacaktır. Bu sorulardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: 1) Bir konuda meşhur ve mütevatir haber yoksa geri kalan âhâd rivayetler toptan ret mi edilmelidir? 2) Ayrıca neshin diğer türlerini kabul eden araştırmacılar kabul ettikleri çeşitler hakkında meşhur veya mütevatir haberleri aramışlar mıdır? Ya da bu tür haberlere rastlamışlar mıdır? 3) Ya da bir ayetin başka bir ayeti nesh ettiğine dair kabule şayan haberlere rastlamışlar mıdır? 4) Yahut bir ayetin diğerinden önce veya sonra nazil olduğuna dair kabule şayan haberler var mıdır? 5) Âhâd hadislerle amel edilmediği zaman hangi ayetin nâsîh, hangisinin mensuh olduğunu nereden bileceklerdir?

3.3. Neshe Dair Bazı Önemli Noktalar ve Mâverdî’nin Görüşü

Bu başlık altında İlâhi emrin tatbiki gerçekleşmezden önce nesh meselesini ele alacağız. Nesh için bir bedelin olması gerekli midir? Yoksa mensûh olan emre muhalif olabileceği düşüncesiyle bunun için bir bedelin şart koşulmaması mıdır? Ayrıca biz burada, nesh meselesini, neshedilen hüküm açısından daha hafif olan ve daha ağır gelenden de söz edeceğiz. Ardından bu meselelerin her biri için Mâverdî’nin görüşünü aktaracağız.

3.3.1. Emredilen Fiili Uygulamayı Başlamadan Önce Neshin Gerçekleşmesi ve Mâverdî’nin Görüşü

Ulema, neshin varlığına ve onunla amel etmeye inandıktan sonra, neshin caiz olduğu hakkında ittifak etmişlerdir. Bu hükümle Beytulmakdis’e doğru yönelerek namaz kılmak gibi ister tüm insanlar amel etmiş olsunlar, Rasûlullâh (s.a.v.) ile

²⁷²Subhi Salih, *Mebahis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 265; Sabit Ahmed Ebu’l-Hac, *el-Nesh fî’l-Kur’ân’il-Kerim*, Dirase, Mevduiyye Nakdiyye, s. 6.

görüşmeden önce sadaka vermek gibi ister sadece bazıları amel etmiş olsunlar, hepsi de eşittir, fark etmez.²⁷³

Olay fiilen gerçekleşmezden önce neshin vaki olmasına nispetle durumu: Eş'ariler ve Şâfiî'nin birçok ashabı, Fukahâ'nın büyük çoğunluğu, fiilen durum gerçekleşmezden önce neshin meydana geleceğinin caiz olduğu görüşündedirler.²⁷⁴ Mutezile ise fiilen durum gerçekleşmeden neshin caiz olmayacağı görüşünü benimsemişlerdir.²⁷⁵

Birinci grupta yer alanlar bunun olabileceğinin cevazını aklî ve naklî delillere dayandırarak kendi açılardan caiz görüyorlar:

Aklî delile gelince, bunlar diyorlar ki: Aslında nesh olayı fiilen gerçekleşmedikçe, onun var olabileceğini muhal saymak olamaz, buna herhangi bir şey terettüp etmez. Zaten bu durumda olan her şey de caiz olur. İşte bu, neshin fiilen gerçekleşmemiş olmasının akıl açısından olabileceğinin caiz olduğunun delilidir.²⁷⁶ Bu kesim ayrıca delil olarak şu görüşü de ileri sürüyorlar ve *"eğer bu, caiz olmamış olsaydı, o takdirde zaten meydana gelmezdi. Fakat bu, meydana gelmiştir ve gerçekleşmiştir"* diyorlar.²⁷⁷

İkinci gruptakiler de bu delile karşılık şu cevabı veriyorlar: Nesh fiilen gerçekleşmeden, bunun olabileceğini varsaymak muhaldir, olacak şey değildir. Çünkü o Yüce Allah hakkında muhal olan bir abesliktir. Bir fiilin önce emredilmesi, daha sonra da onun uygulanması gerçekleşmeden nesh olunması, o sadece abes/çirkin olan bir çeşit olmuş olur.²⁷⁸

Bu iddiaya şu cevap verilmiştir: Fiilen nesh olayı gerçekleşmeksizin bunun olabileceği görüşünde bir abeslik yoktur. Bu, ancak bir teşridir/yasamadır, bir hikmet gereğine bağlıdır. O hikmet de, mükelleflerin denenmesi ve imtihan edilmesidir. Bu

²⁷³ İbnu'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, s. 102.

²⁷⁴ Şevkânî, a.g.e., c. 2, s. 796; Gazzâlî, a.g.e., c. 2, s. 52-65; el-Mirdavî, *et-Tehbir şerhu et-Tehrir*, c. 3, s. 1501.

²⁷⁵ Ebu'l-Hüseyin el-Basri, *el-Mutemed fî Usulî'l-Fıkh*, c. 1, s. 407.

²⁷⁶ Zurkânî, a.g.e., c. 2, s. 177.

²⁷⁷ Muhammed Ebunnur Zuheyr, *Usulü'l-Fıkh*, c. 3, s. 47.

²⁷⁸ Ebu'l-Hüseyin el-Basri, *el-Mutemed fî Usulî'l-Fıkh*, c. 1, s. 407.

denemenin ve imtihanın semeresi/meyvesi de mükelleflere aittir, yoksa Yüce Allah’a ait değildir.²⁷⁹

Uygulamaya geçilmeden önce neshin mümkün olabileceğini kabul edenlerin naklî delillerden birincisi: Yüce Allah’ın: (فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَبْنَئُ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي) اذْبَحْكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَآبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّادِقِينَ * فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ * وَنَدَيْتُهُ أَنْ يَا إِبرَاهِيمَ * قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكْ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ * إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ * وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ) *“İbrahim, kendisi ile birlikte çalışacak yaşa gelince ona dedi ki: “Yavrucuğum, rüyamda gördüm; ben gerçekten seni boğazlıyorum. Düşün bakalım, ne dersin?” “Babacığım, ne emrediliyorsa sen onu yap. İnşaallah sabırlılardan olduğumu göreceksin.” Ne zaman ki ikisi de Allah’a teslim oldu; İbrahim onu, alnı yere gelecek şekilde yatırdı. O zaman ona; “Ey İbrahim!” diye seslendik. “Rüyanın gereğini yaptın. Biz güzel davrananları işte böyle ödüllendiririz. Gerçekten bu, yıpratıcılığı açık bir imtihandı. Ona, onun yerine kurban edeceği büyük bir koç verdik”²⁸⁰ âyetleridir. Bu âyetlerin delalet yönüne gelince, Yüce Allah, İbrahim’e, oğlu İsmail’i kurban etmesini emir buyuruyor. Oysaki İbrahim (a.s.), Yüce Allah’ın emrinde, onu hemen yerine getirmek için ve Allah’ın emrini, anında uygulama konusunda bir eksiklik yapmadı. Fakat Allah, kurban edilme emri, henüz fiilen gerçekleşmeden onu nesh etmiştir. Aksi görüşte olan ikinci grup, bu delile zayıf ve temelsiz cevaplar verdiklerinden delilleri ayrıca zikredilmeyecektir.²⁸¹*

Naklî delillerin ikincisi:

Sünneti Mutahhara da fayda sağlayan bir delildir. Buna göre Yüce Allah: “Mirac gecesinde Nebi’sine (s.a.v.) ve ümmetine elli (vakit) namazı farz kılmıştır. Daha sonra bu, gerçekleşmeden, aynı gecede Allah tarafından nesh edilerek beşe indirilmiştir. Bu elli namazdan nesh edilen kırk beş namaz, Nebi’nin (s.a.v.) dokuz defa olan müracaatından/başvurusundan sonra, Nebi’nin (s.a.v.) Musa ile Rabbi arasında gidip gelişinden sonra gerçekleşmiştir. Bu olayı Rasûlullâh (s.a.v.) ve ümmeti fiilen yaşamazdan, o emre imtisalden ve bu, elli vakit olarak kılınmadan önce gerçekleşmiş olan bir nesh olayıdır.²⁸²

²⁷⁹Muhammed Ebunnur Zuheyr, a. g. e., c. 3, s. 49.

²⁸⁰Saffat, 37/102-107.

²⁸¹Umerî, el-Nesh fî Dirasat el-Usuliyin, s. 312; Zurkânî, a.g.e., c. 2, s. 178.

²⁸²Zurkânî, a.g.e., c. 2, s. 179.

Muhallifler ise böyle bir şeyin caiz olmayacağı görüşündedirler. Bunlar diyorlar ki:“Eğer olay, o emre imtisalden ve gerçekleşmezden önce talep/istek nesh edilmiş olursa bu, hiçbir yarar sağlamayan, bir anlamı da olmayan mücerret/soyut manada bir talep olurdu. İşte bu türden olan şeyler abes ve çirkindir. Allah hakkında abeslik/çirkinlik de muhaldır.”²⁸³

Birinci gruptakiler de, böyle bir şüpheye karşılık şu cevabı veriyorlar: “Bu tarzda olan talep, faydasız değildir. Aksine Bunun Yüce Allah’ın kullarını denemesindeki hikmet ve faydaları vardır. Acaba kulları böyle bir şeyi kabul mü edecekler yoksa ret mi edecekler? İşte bunun bu noktada bir hikmeti ve birçok yararları bulunmaktadır. Eğer kulları onu kabul ederlerse, ona candan eğilirler ve ona iman ederlerse, onlar için bundan ötürü çok büyük bir ecir vardır. Bundan dolayı onlar adına, faziletleri ve değerleri ortaya çıkacaktır. Bu, tıpkı İbrahim’in (a.s) oğlu İsmail’i kurban etme imtihanıyla değerinin ortaya çıkması gibidir. Oysaki Allah tarafından İbrahim’e emredilen şey infaz edilip gerçekleşmiş değildi. Allah’ın kullarından her kim bu türden bir talepten kaçarsa, yerine getirmek istemezse, böylece onun sapkınlığı, rezilliği ortaya çıkmış olacak, bu sebepten ötürü de mahrum bırakılmayı ve aşağılanmayı da hak etmiş olacaktır.”²⁸⁴

Mâverdi’ye gelince: O, uygulamaya geçilmeden önce ve uygulamaya geçildikten sonra nesh konusuyla ilgili detayların üç şekilde değerlendirildiğini söylemiştir. Bunlar da şu şekildedir:

Birinci şekil/vecih: Bir emrin uygulanmasından sonra neshin vuku bulması caizdir. Bununla amel edilmesi meselesine gelince, şu iki olay buna iyi birer örnektir. Birincisi kible olarak Beytulmakdis’e istikbalinde halkın tamamı, önce istikbal etmiş sonra emir gelince kiblelerini değiştirmişlerdir. İkincisi Resul’e (s.a.v.) seslenme/münacat hususunda sadaka vermelerinin farz olduğunu bildiren ayettir. Bu ayet de uygulamanın gerçekleşmesinden sonra ikinci bir emirle neshedilmiştir. Namazda kiblenin değiştirilmesi olayını topluluk gerçekleştirmişken, sadaka verilmesi gerektiği emrini sadece Hz. Ali uyguladıktan sonra gelen ayetle iptal

²⁸³ Ebu’l-Hüseyin el-Basri, *el-Mutemed fî Usulî’l-Fıkh*, c. 1, s. 407-408.

²⁸⁴ Zurkânî, a.g.e., c. 2, s. 179; Şenkîti, *Müzekkire fî Usulî’l-Fıkh*, s. 84.

edilmiştir. Neshten önce bir ya da birden fazla kişinin amel etmiş olması durumu değiştirmemiştir. Mâverdî de bu görüşte olanlarla aynı kanaati paylaşmıştır.

İkinci şekil/Vecih: Bu, caiz olmayan şekildir. Bu ikinci şekle göre mensûh olana yani nesh edilene itikat durumu ve buna ilişkin bilgi olmazdan önce, neshin caiz olmayacağıdır. Çünkü mensûh olan hakkında bilgi olmazdan önce neshin vârid olmasının caiz olamaz. Zira neshin gerçekleşmesini şart koşanlar, farzın karar kılmasından sonra bunun olabileceğini, hükmün bedâ'dan çıkması için gerekli görüyorlar. Allah Teâlâ Nebi'sine (s.a.v.) ve ümmetine miraç gecesinde elli vakit namazı farz kılmıştır. Bunun üzerine Nebi (s.a.v.) durmaksızın Rabbine gidip gelerek başvuruda bulunmuştur. Bu, başvuru hali, elli namaz, beş namaza inene dek sürmüştür. Mâverdî bu delille ortaya konan görüşe şu şekilde cevap vermektedir: *“Eğer bu olay sabit olmuşsa, bu nesh olmaksızın kesinleşmiş demektir. Çünkü farz olan bir şey, emrin infazı/uygulamaya sokulması ile gerçekleşir, istikrar bulur. Oysa burada Yüce Allah'tan var olan bir farz kılma durumu yoktur. Bu emir, ancak beş vakit namaz hükmü ile kesinleşmiş olduktan sonradır.”*²⁸⁵

Üçüncü Şekle/Veche gelince: Bu da neshin, itikat olunan mensûhtan sonra ve onunla amel etmezden önce meydana gelmiş olmasıdır. Bu da tıpkı İbrahim Halil ile oğlu İsmail kıssasında olduğu gibidir. Mâverdî, burada ashabının/arkadaşlarının herhangi bir görüşünü diğerlerine tercih etmeksizin konu hakkında üç görüş zikrediyor.

Birinci kavil/görüş: mensûhun varlığına inanmazdan ve onunla amel etmezden önce neshin caiz olmayacağı görüşüdür. Kaldı ki buna itikattan önce neshin caiz olmaması böyledir. Çünkü bu, olayı bedâ olmaktan çıkarıp neshe götürür.

İkinci kavil/görüş: Burada cevaz bulunuyor. Çünkü bir şeye inanmış olmak, kalp ile ilgili amellerle alakalıdır. Bu, tıpkı amelden/uygulamadan sonra vaki olan nesh gibidir. Burada Yüce Allah'ın muradı, amel değil, ona inanmış olunmasıdır. Bunun da nedeni, kullarını itaat yoluyla denemesidir.

²⁸⁵Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 81.

Üçüncü kavi/görüş: Bu da bir şart ile caiz olur. Buna göre kendisiyle amel olunabileceği mümkün olan bir zaman diliminde –bununla amel edilsin ya da edilmesin- olmasına inanılmasından sonra caiz olabileceğidir.²⁸⁶

Ancak Mâverdi tefsirinde Saffât suresindeki âyetlerle ilgili herhangi bir noktaya dikkat çekmemiştir. Çünkü o âyetler İbrahim'in (a.s.) oğlu İsmail'i kurban etme kıssasında hikâye edildiği gibi henüz fiilen bir uygulamaya, infaza, nesh konusuna girebilecek duruma gelmemiştir. Olay fiilen gerçekleşmeden önce nesh vaki olmuştur. Fakat Mâverdi tefsirinde yer vermediği bu konuya, "el-Hâvî el-Kebîr" adlı kitabında kendisinin ve arkadaşlarının görüşlerini zikretmiştir.

3.3.2. Yerine Bir Hüküm Gelen Ve Gelmeyen Ayetlerin Neshi Konusu ve Mâverdi'nin Görüşü

Ulema, ister bedelsiz olsun, ister bedelli olsun, neshin caiz olabileceği hususunda iki görüşe sahiptirler:

Birinci görüş: Ulemanın cumhurunun görüşüdür. Onlar, bedelsiz olarak neshin caiz olabileceği görüşünü benimsemişlerdir. Bu konuya ilişkin olarak da birkaç örnek vermişlerdir. Bu örneklerden biri, Rasûlullâh (s.a.v.) ile görüşmek/münacat için, bunun öncesinde bir sadaka vermenin farziyeti, zorunlu kılınması idi. İşte bu, nesh edilmiş, yürürlükten kaldırılmıştır.

İkinci görüş: Bu, Şâfiî'nin, Mutezile'nin cumhurunun ve Zahirîler'in görüşüdür. Bunlar, bedel olmaksızın neshin caiz olmayacağı görüşündedirler.²⁸⁷ Kaldı ki Şâfiî de: *"Ebedi olarak bir farzın, yerine başka bir farz sabit olmadıkça o farzın neshi ebedi olarak görülmüş değildir. Tıpkı Beytulmakdis'in nesh edilerek yerine Kâbe'nin kible olarak tespit edilmesi gibi. Zaten Kitap ve Sünnette nesh edilenlerin hepsi de böyle gerçekleşmiştir."*²⁸⁸ Gerçi bu meselede anlaşmazlık iki fırka arasındadır. Bu meselede onların anlaşmazlıkları, intikal edilen hükmün "bedel" olarak isimlendirilip isimlendirilmeyeceği konusundadır. Yani bunun daha önceki üzerinde bulundukları hükme rücu ve reddi söz konusu olduğunda, durum ve hüküm ne olacak? Anlaşmazlıkları bu nokta üzerindedir.

²⁸⁶ Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 16, s. 81.

²⁸⁷ Şevkânî, a.g.e., c. 2, s. 797-798.

²⁸⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 109-110.

Uslucülerin cumhuruna göre –ki bunlar bedelsiz neshin caiz olabileceği görüşündedirler-, işte bunlar söz konusu bedeli, bedel diye isimlendirmiyorlar. Bunlara göre bedel, mensûh olan hükmün zıddına bir başka şer’î hükme has/özgü bir bedeldir. İşte bu, hükmün neshinden önce üzerinde bulundukları şey ne idiyse, ona izafeten reddi ya da cevabı aynı kapsam içerisinde değerlendiriyorlar.²⁸⁹

Mâverdî, bedelsiz olarak neshi caiz gören Cumhur ulemanın görüşlerine katılarak Şâfiî’ye karşı çıkmıştır. Bu konuda Mâverdî Yüce Allah’ın: (فَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا)²⁹⁰ kavlinin hüküm olarak kapsadığı gece kıyamının nesh edildiğini misal olarak veriyor. Çünkü bu âyetin de yine Yüce Allah’ın: (وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ)²⁹¹ kavliyle nesh edildiğini belirterek, gece kıyamının farziyetinin bedelsiz olarak nesh edildiğini savunuyor.²⁹²

3.3.3. Mensûh Hükme Göre Nasihin Daha Ağır Veya Daha Hafif Hüküm İçermesi ve Mâverdî’nin Görüşü

Bedel olarak gelen hüküm, önceki mensûh olan hükümden sonra olur. Bu, kimi zaman mensûh olan hükme göre daha hafif bir hüküm olabilir. Örneğin ramazan gecelerinde uyuduktan sonra artık bir daha ertesi gün iftar vaktine dek bir şeyler yemenin, içmenin ve ilişki kurmanın haramlığının nesh edilmesi böyledir. Çünkü bu oldukça ağır bir hüküm idi. Bunun yerine daha hafifletici hüküm gelmiştir. Bazen de mensûh olan hükme denk/eşit bir hüküm olabilir. Beytulmakdis’ten kible olarak Kâbe’ye teveccüh hükmü böyledir. İşte bu iki nevi konusunda, ulema arasında herhangi bir ihtilaf ve anlaşmazlık yoktur. Bunun hem aklen, hem şer’an gerçekleşebileceğinin caiz olduğudur.²⁹³

Kimi zaman da bedel, hüküm olarak, nesh edilen hükme göre çok ağır olabilir. İşte neshin bu çeşidinin cevazı hakkında ulema ihtilaf içindedirler. Kelamcıların ve

²⁸⁹ Mustafa Zeyd, a.g.e., c. 1, s. 190; Muhammed b. Hüseyin el-Ceyzani, *Mealimu Usuli’l-Fıkh İnde ehli’l-Sünneti ve’l-Cemaati*, s. 265.

²⁹⁰ Müzzemmil, 73/2.

²⁹¹ İsrâ, 17/79.

²⁹² Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 16, s. 80.

²⁹³ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 170; Şevkânî, a.g.e., c. 2, s. 799.

Fukahânın cumhuru bunun caiz olabileceği görüşündedirler. Ancak Şâfiî'nin bazı ashâbı ile Zahirîler'den bazıları buna karşı çıkmışlardır.²⁹⁴

Bedel, hüküm olarak, nesh edilen hükme göre çok daha ağır olabilir diyenlerin akli ve nakli delilleri şöyledir: Aslında en ağır hükümle nesh olayı, lizatıhi mümteni olmayacağı gibi, istislah sebebiyle de mümteni olmaz. Kaldı ki hükmün maslahat gereği, en hafif olanından en ağır olanına doğru tedrici bir seyir izlemesi de muhal olmaz. Bu durum, tıpkı teklifin başında maslahat gereği caiz olması ve asıl olan hükmün kaldırılması gibidir.²⁹⁵ Bu kesimin nakle dayalı delillerine gelince, örneğin: Ramazan ayında oruç tutmanın muhayyerlik hükmü, kesin olarak/azimetle oruç tutma hükmü ile nesh edilmesi böyledir. Önceleri serbest olduğu halde daha sonra içkinin/şarabın haram kılınmasıyla neshi de böyledir. Keza savaş esnasında korku anında namazı tehir etmenin caiz olması hükmünün kesin olarak kılınmasının farz kılınması da buna bir örnektir. Aynı şekilde Aşura orucunun Ramazan orucu ile neshi hükmü de böyledir. İşte bu ve benzeri nice örnekler.²⁹⁶

Bu tarz bir neshi caiz görmeyenler de kendi mezheplerini, görüşlerini desteklemek adına birtakım nassları delil olarak sunmuşlardır:

1- Yüce Allah'ın: (يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا)²⁹⁷ kavli açısından hükmün hafiften daha ağır olanına çıkması halinde, bu hükmün neshi söz konusu değildir.

2- Yine Yüce Rabbimizin: (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ)²⁹⁸ âyetinde en ağır olan hükümle en hafif olan hükmün neshi de zor ve güç olanı murat etmesi sebebiyledir.

3- Yüce Allah'ın: (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا)²⁹⁹ kavline gelince bundan murat, bizzat bu âyetin kendisinden daha hayırlı bir âyetin getirilmesi demek değildir. Çünkü Kur'ân'ın tamamı hayırdır ve hayırlıdır. Ancak bize nispetle bundan murat, hükümler açısından daha hafif ve daha kolay olanıdır.³⁰⁰

²⁹⁴ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 170, Mustafa Zeyd, a.g.e., c. 1, s. 198.

²⁹⁵ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. 2, s. 81.

²⁹⁶ Gazzâlî, *Mustasfâ*, c. 2, s. 82-83.

²⁹⁷ Nisa, 4/28.

²⁹⁸ Bakara, 2/185.

²⁹⁹ Bakara, 2/106.

³⁰⁰ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 172.

Cumhur, ilk âyetle ilgili olarak şu cevabı veriyor: “Âyetle umumluk/genellik yoktur ki bundan ötürü her şeyde bir hafiflik murat edilmiş olsun. Âyete umum/genellik manasının takdir edilmesi halinde de hemen acilen/fevri olarak hafiflik murat edilmiş olsun. Aksine bundan murat olunan şey ile ileriye dönük olarak tahfifin murat edilmesinin caizliğidir. Bu da bir başkasına intikalin kaldırılmasıyla olur.”³⁰¹

İkinci âyetle ilgili olarak da şu cevabı vermişlerdir: “İleriye dönük olarak bu âyet, var olabilecek kolaylığa ve zorluğa yorumlanır. Ki böylece başlangıçtaki tekliflerde çok fazla tahsis gerekmez. Keza dünyada bu sebeplerden ötürü bedenlerde ve mallarda olabilecek imtihanlar sebebiyle nesh söz konusu olabilir.”³⁰²

Üçüncü âyetle alakalı olarak da şu şekilde cevap vermişlerdir: Bu, tilavetin neshine ait olacaksa, bu konuda burada elde bir hüccet, bir kanıt yoktur. Çünkü anlaşmazlık/niza ya da tartışma, daha ağır olan hüküm ile çok daha hafif olan hükmün neshi konusundadır. Eğer mesele, âyetin hükmünün neshine aitse, dini işlerde hayırlı olan şey, onun sevap konusunda hangisinde daha fazla ecir ve sevap olacaksa, ona raci olmasıdır.³⁰³

Mâverdî'nin görüşüne gelince; nasihin mensuhun hükmünden daha hafif veya daha ağır bir hüküm içermesi ya da nasihin mensuh ile benzer ağırlıkta veya kolaylıkta bir hüküm içermesi mümkündür. Çünkü Mâverdî, Yüce Allah'ın: (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا) ³⁰⁴ (نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا) kavlini tefsir ederken, bunun tevili hakkında diyor ki: “Biz, bir âyetin hükmünü değiştirdiğimizde onu tebdil etmeyiz ya da terk ettiğimizde onu tebdil etmeyiz. Biz o konuda ey müminler! Sizin için onlardan hangi hüküm hayırlı olacaksa onu getiririz. Bu, ya hemen tahfif suretiyle gerçekleşir. Tıpkı gece kıyamının/namazının tahfif edilmesi gibi yaparız. Ya da fayda sağlaması açısından ileriye dönük olarak hangisi daha çok sevabı içeriyorsa, onu getiririz. Bu da aynen, sayılı günlerde oruç tutmanın ramazan orucunun farz kılınmasıyla nesh edilen sayılı günlerdeki oruç örneğinde görüldüğü gibi olur. Yahut da hafiflik ve ağırlıkta, sevap ve ecir açısından

³⁰¹ Âmidî: a.g.e., c. 3, s. 172.

³⁰² Şevkânî, a.g.e., c. 2, s. 801.

³⁰³ Âmidî, a.g.e., c. 3, s. 174; Şevkânî: a.g.e., c. 2, s. 801.

³⁰⁴ Bakara, 2/106.

onun gibisini getiririz. Bu da tıpkı Beytulmakdis'e doğru namaz kılmanın, Kâbe'ye yönelerek namaz kılma ile nesh edilmesi örneğinde görüldüğü gibi olur."³⁰⁵

Burada bizim açımızdan anlaşılan şey, Mâverdî'nin hükmün neshinin caiz olabileceği görüşünde olan cumhur ile aynı görüşte olduğudur. Buna göre hüküm aciliyet açısından öncekinden daha ağır ve daha şiddetli olan ile hükmün neshidir. Bunun da gerekçesi, ahirette sevap ve ecrinin çok olmasından ötürüdür. Bunun örnekleri, Allah Teâlâ'nın: ³⁰⁶(وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) kavlinde zikredilenlerdir. Çünkü bu durum, İslam'ın başlangıcında vârid olan bir şeydi. Bu sebepten ötürü, Yüce Allah, insanlardan/Müslümanlardan oruç tutabilecek durumda olan ve oruç tutmaya gücü yetsin ya da yetmesin, hepsini oruç tutmakla; tutmayıp bunun yerine kefaret ödeme arasında muhayyer bırakmıştı. Bunun da ölçüsü her gün için bir yoksulu, fakir ya da miskini doyuracak kadar bir karşılığın/fidyenin ödenmesiydi.

Daha sonra bu hüküm/âyet, Yüce Allah'ın: ³⁰⁷(فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) kavliyle nesh edilmiştir. Gerçi bu hüküm Yüce Allah'ın: ³⁰⁸(وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ) kavliyle nesh edilmiştir, diye de söylenmiştir.³⁰⁹ Kuşkusuz, vücup yani farz oluş, nefse, muhayyerlikten çok daha ağır gelir. Ancak oruç tutulması sevap açısından çok daha karlıdır. Hükümün ağır olanından daha hafif olana nesh edilmesine örnek ise, Yüce Allah'ın: ³¹⁰(إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ) kavlinde zikredilenlerdir. Çünkü bu âyette şu husus zikredilmektedir ki Allah Teâlâ, İslam'ın ilk dönemlerinde her bir Müslüman erkeğin, müşriklerden on kişinin karşısına çıkıp durması emriydi. Bu itibarla herhangi bir Müslüman erkeğin düşmanla karşılaştıktan sonra hezimete uğrayıp kaçması helal değildi.

Daha sonra Allah, Müslümanların sayıca artmalarından, güç ve kuvvetlerini toplamış olmalarından ötürü söz konusu ayetin hükmünü nesh etmiştir. Bundan böyle Yüce Allah (c.c.) tarafından müşriklerle karşı karşıya gelen her Müslüman erkeğin, iki düşman erkek karşısında dikilmesi, ona karşı savaşıması farz kılındı. Böylece on kişi karşısında durma yerine, hafifletilerek ruhsat ve kolaylık olsun diye bu hükmü

³⁰⁵ Mâverdî, *en-Nüket*, c. 1, s. 171.

³⁰⁶ Bakara, 2/184.

³⁰⁷ Bakara, 2/185.

³⁰⁸ Bakara, 2/184.

³⁰⁹ Mâverdî, *en-Nüket*, c. 1, s. 238.

³¹⁰ Enfal, 8/65.

getirmiştir. Bu hüküm de Yüce Allah'ın: (الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ (صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ)³¹¹ âyetiyle nesh edilmişti. Çünkü bu âyette Yüce Allah: *"Şimdi Allah, sizde bir zayıflık olduğunu bildi ve yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiyi yener. Sizden bin kişi de Allah'ın izniyle onlardan iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir"* buyurmuştur.³¹²

³¹¹ Enfal, 8/66.

³¹² Mâverdî, *en-Nüket*, c. 2, s. 302.

SONUÇ

Ulemanın nesh ile ilgili görüşlerini ve müctehid olan Mâverdî'nin bu konudaki yaklaşımlarını ortaya koyduktan sonra şunları söyleyebiliriz:

İmâm Mâverdî en-Nuket ve'l-Uyûn isimli eserinde ayetlerin neshiyle ilgili iki üslup takip etmektedir. Bunlardan ilki, tefsirinde ortaya koymadığı kişisel kanaatini, diğer bir eseri olan el-Hâvi'l-Kebîr isimli fıkıh eserinde ortaya koymasındır. İkincisi de ya konuyla ilgili âlimlerin görüşlerini nakille birlikte kendi tercihini ortaya koyması ya da görüşleri zikretmeksizin kendi tercihini delilleriyle birlikte zikretmesidir.

Kur'an'ın Kur'an ile neshi hususunda kaydadeğer herhangi bir ihtilaf yoktur. Kur'an'ın sünnetle neshine gelindiğinde ise Hanefi ve Mâlikilerle, Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir görüşe göre mütevatir sünnetle Kur'an neshedilebilir. Oysa Şafii, Zahiriler, Ahmed b. Hanbel'in bir diğer görüşüne ve Mâverdî'ye göre sünnetin hangi türüyle olursa olsun Kur'an'ı neshi kesinlikle söz konusu olamaz.

Mâverdî'ye göre neshin manası, ref'kaldırmak ve izale etmek demektir. Yoksa nakletmek ve tahvil demek değildir. Nesh, mükellefler için, emirlerde, nehiylerde ve emirle nehiy anlamına gelen haberlerde olabilir. Mâverdî, aynı zamanda tilavetle hükmün birlikte nesh olunabileceğinin caiz olduğu görüşüne sahip olmasının yanında, hükmün neshiyle tilavetin bekasına aynı zamanda tilavetin neshine, hükmün bekasına kail olanlardandır. O, bedel olsun ya da olmasın neshin caiz olabileceği görüşünde olan Cumhur ile aynı görüştedir. Mâverdî, neshin, mensûh olan hükümle hafiflik ya da ağırlık konusunda benzer; ya da çok daha ağır veya çok daha hafif bir hükümle nesh edilebileceği görüşünü savunmaktadır.

İmâm Mâverdî bazı hususlarda Mutezile ile aynı görüşte olmasına rağmen tezde görüldüğü üzere çoğunlukla cumhurla ittifak halindedir. Bu sebepten ötürü, onun Mutezilî olmakla itham edilmesi gerçekçi bir yaklaşım sayılmamalıdır.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun.

KAYNAKÇA

Âmidî, Ali b. Muhammed, *el-İhkam fî Usuli'l-Ahkâm*, Talik: Allame Şeyh Abdurrezzak Afifi, dar es-Samii Linneşri ve't-Tevzi', Riyad, Suudi Arabistan, 1. Basım, h/m:1424/2003.

el-Atâbekî, Cemaluddîn Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Tağrî Berdî, *el-Nücum el-Zahire Fî Muluki Mısır ve'l-Kahira*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1963.

Ateş, Süleyman Kur'an 'da Nesh Meselesi, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1996.

Aydemir, Abdullah "mensüh ayetler" Diyanet Dergisi. Dini. İlmi. Edebi. Üç Aylık Dergi, (Ekim, Kasım, Aralık), Ankara. 1988, sayı:4. c.XXIV. ss. 51-94.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, Sahîh, Beytu'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad 1998.

Cerrahoğlu, İsmail. Tefsir Usulu . Elif Ofset Tesisleri. 3. Baskı. Ankara. 1979.

Cessâs Ahmed b. Ali el-Razî Ebu Bekr, *Ahkâm el-Kur'ân*, Thk: Muhammed es-Sadık Kamhavî, Dar İhya el-Turas el-Arabî ve Müesseset el-Tarih el-Arabî, Beyrut-Lübnan, Beyrut-Lübnan, 1992.

Ceyzanî, Muhammed b. Hüseyin b. Hasan, *Mealim Usuli'l-Fıkh İnde Ehli'l-Sünneti ve'l-Cemaati*, el-Camia el-İslâmî yye, Medine-i Münevvere, Doktora tezi. 5. Tab, 1427.

Darimî, Abdullah b. Abdurrahman Ebu Muhammed, *Sünen el-Darimî*, Thk: Fevvez Ahmed Zümerlî, Halid es-Sebu' el-Âlemî, Dar el-Kitab el-Arabî, Beyrut, 1. Tab, 1407.

Demirci, Muhsin, Tefsir Usulu ve Tarihi. M.Ü.İ.F.V.Y .. İstanbul. 1998.

Deylemi, Esmâ Abbas, *Mebahis Ulûmi'l-Kur'ân Fî Tefsir el-Mâverdî en-Nüket ve'l-Uyûn*, Mastır Tezi, el-Camia el-İslâmî yye, Bağdad. 2010.

Ebu Bekr Razî, Muhammed, *Muhtar es-Sıhah*, Tıbaa Daire el-Meacim/Mektebe Lübnan, Beyrut/Lübnan, 1989.

Ebu'l-Hac, Sabit Ahmed, *el-Nesh fî'l-Kur'ân el-Kerim*, Dirase Mevzuıyye Nakdiyye: Bahsun Mukaddemun Lî Mu'temer el-Kur'ân el-Düvelî el-Rabî, 2014.

Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. el-Tabîb el-Basrî, *el-Mutemed fî Usuli'l-Fıkh*, Thk: Muhammed Hamidullah, el-Ma'had el-İlmî el-Fransî, Liddirasat el-Arabiyye, Dimaşk, 1964.

Ebu Talib Mekkî Ebu Muhammed el-Kaysî, *el-İzah Lî Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi ve Marifeti Usulihî ve İhtilafihî'l-Nas Fihi*, Thk: Ahmed Hasan Ferhat, Dar el-Menare, Cidde, 1. Tab. h/m: 1406/1986.

Ezdî, Süleyman b. el-Eş'as Ebu Davud es-Sicistanî, *Sünen Ebî Davud*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dar el-Fikr.

Fadl Hasan Abbas, *İtkan el-Burhan FiUlûmi'l-Kur'ân*, Dar el-Furkan, 1. Tab. 1997.

Faruk Ömer, *el-Hilafet el-Abbasîye Diraset Fittarih es-Siyasi Liddevlet el-Arabiyye ve'l-İslâmî yye Min (h/m:132-447/749-1055)*, Dar el-Şuruk Linneşri ve'l-Tevzi, 1. Tb. 2009.

Hâkim, Muhammed b. Abdullah Ebu Abdullah el-Neysaburî, el-Müstedrek Ale'l-Sahihayn, Thk: Mustafa Abdülkadir Ata, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1. Tab, h/m: 1411/1990.

Hamevî, Yakut el-Rumî, *Mu'cemu'l-Üdeba ev İrşad el-Erîb İla Marifeti'l-Edîb*, Thk: İhsan Abbas, Dar el-Ğarb el-İslâmî, Beyrut-Lübnan, 1. Tab. 1993.

Hammâde, Muhammed Mahir, *el-Vesaik es-Siyasiyye ve'l-İdariyye li'l-Usur el-Abbasîyye el-Mutetabia*, Müesseset er-Risâle, Beyrut, 3. Tab, h/m: 1406/1985.

Harisî Cerîbe b. Ahmed b. Salim b. Sinyan, *el-Ara' el-İktisadiyye İnde'l-Mâverdî*, Mastır tezi, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, Şeriat ve İslâm Araştırmaları Fakültesi, h:1412.

Hatib el-Bağdadî, Ahmed b. Ali Ebu Bekr, *Tarihu Bağdad*, Thk: Avvad Maruf, Dar el-Ğarb el-İslâmî, Beyrut-Lübnan. 1. Tab, 2001.

Hindî, Alâeddin Ali el-Muttakî b. Hisamuddin, *Kenzu'l-Ummal Fî Sünen el-Akval ve'l-Efal*, Thk: Mahmud Ömer el-Dimyâtî, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1. Tab, h/m: 1419/1998.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa Min İlmi'l-Usul*, Thk: Hamza Hafız, el-Camia el-İslâmî yye, Medine-i Münevvere.

İbn Akîle, Cemaluddin Muhammed b. Ahmed b. Said b. Mesud el-Mekkî el-Hanefî el-Mekkî, *el-Ziyade ve'l-İhsan FiUlûmi'l-Kur'ân*, Merkez el-Buhus ve'l-Dirasat- el-Şarika Üniversitesi, Birleşik Arap Emirlikleri, 1. Tab h/m: 1427/2006.

İbn Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim el-Şeybanî el-Cezerî, *el-Lübab Fî Tehzîbi'l-Ensab*, Mektebet el-Müsenna-Bağdad.

----- *el-Kamil fi't-Tarih*, Thk: Abdullah el-Kadî, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan. 1. Tab, 1987.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali Ebu'l-Fazl el-Askalanî el-Şâfiî, *Fethu'l-Barî Şerhu Sahîhi'l-Buharî*, Thk: Muhibbuddin el-Hatib, dar el-Marife, Beyrut.

----- *Lisanu'l-Mîzan*, Thk: Abdülfettah Ebu Gudde, Dar el-Beşair el-İslâmî yye, Beyrut, Lübnan. 1. Tab. 2002.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Ahmed b Ebi Bekr, *Vefayât el-A'yan ve Enbai Ebnai'l-Zaman*, Thk: İhsan Abbas, Dar Sadır, Beyrut-Lübnan.

İbn Hatîb, Muhammed Muhammed Abdülatif, *el-Furkan fî Tedvîni'l-Kur'ân*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.

İbn Hazm el-Endelusî, Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Zahirî Ebu Muhammed (ö.h:456). *el-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ân el-Kerim*, Thk: Abdulgaffar Süleyman el-Bendarî, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1. Tab, h/m: 1406/1986.

-----*el-İhkam Fî Usuli'l-Ahkâm*, Dar el-Afak el-Cedîde, Beyrut.

İbn İmad, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Agrî el-Hanbelî, *Şezerat el-Zeheb Fî Ahbari men Zeheb*, Thk: Abdülkadir el-Arnayut ve Mahmud el-Arnayut, Dar İbn Kesîr, Dımaşk, 1. Tab 1986.

İbn Kayyım el-Cevzîyye, *I'lamu'l-Muvakkîn An Rabbi'l-Alemîn*, Talik ve Takdim: Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Al Selman, Dar İbn el-Cevzî, Suudi Arabistan, 1. Basım, Recep, h:1423.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer el-Kuraşî el-Dımaşkî Ebu'l-Fida, *el-Bidaye ve'l-Nihaye*, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin el-Türkî, Dar Hecer Littaba Venneşr2003.

İbn Manzûr Muhammed b. Mükrim el-Efrikî el-Mısrî, *Lisan el-Arab*, Dar Sadır, Beyrut-Lübnan.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Farac Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam Fî Tarîhi'l-Muluki ve'l-Umem*, Thk: Muhammed Abdulkadir Atat, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1. Tab, 1992.

----- *Nevasih el-Kur'ân*, Thk: Muhammed Ali el-Milibarî, el-Camia el-İslâmî yye, Medine-i Münevvere, Suudi Arabistan, 1. Tab, 1984.

Kannucî, Sıddîk b. Hasan, *Ebcad el-Ulûm (el-Veşyu'l-Merkum Fî Beyani Ahvali'l-Ulûm)* Thk: Abdülcebbar Zekar, Dar es-Sikafe ve'l-İrşad el-Kavmî- Dimaşk, 1978.

Kallek, Cengiz, DİA, "Mâverdî", XXVIII, 180-186.

Kattan Menna', *Mebahis FiUlûmi'l-Kur'ân*, el-Dar es-Suudiye, Linneşr.

Kaya, Remzi, Nesh Terimi Ve Muhtevası. İslami Araştırmalar Dergisi, Ankara 1987.

Keremî, Mer'î b. Yusuf b. Ebî Bekr, *Kalaid el-Mercan Fî Beyan el-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân*, Thk: Muhammed el-Rahil Garayibe ve Muhammed Ali el-Zağlul, Dar el-Furkan, Amman, 1. Tab, 2000.

Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' Lî Ahkâm el-Kur'ân*, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin el-Türkî, Müesseset er-Risâle, Beyrut/Lübnan, 1. Tab, 2006.

Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Emsâl ve'l-Ahkâm*: Thk: Fuad Abdulmunim Ahmed, Dar el-Vatan Linneşr, 1. Basım, 1999.

----- *el-Havî el-Kebîr Fî Fıkhi Mezhebi'l-el-Şâfiî ve Hüve Şerhu Muhtasar el-Müzenî*, Thk: Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1. Tab. 1994.

----- *en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsiru'l-Mâverdî*, Müracaat ve Talik: es-Seyyid Abdulkmaksud b. Abdürrahim, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, t.y..

----- *Dürer es-Süluk Fî Siyaset el-Müluk*, Thk: Fuad Abdülmünim Ahmed, Dar el-Vatan Linneşr. Riyad, Suudi Arabistan. 1. Tab. 1997.

----- *Nâsihat el-Müluk*, Thk: Hızır Muhammed Hızır, Mektebe el-Fellah, 1. Tab, 1983.

Muhammed Kürd Ali, *Künuzu'l-Ecdad*, Dar Advaul-Selef, 2010.

Mukrî, Hîbetullah b. Selamet b. Nasr, *el-Nâsih ve'l-Mensûh min Kitabillahi Azze ve Celle*, Thk: Züheyr el-Şaviş, Muhammed Kenan, el-Mekteb el-İslâmî, Beyrut, 1. Tab, h/m: 1404/1984.

Müsaid Müslîm Al Cafer, *Eser el-Tatavvur el-Fikri fi'l-Tefsir fi'l-Asr el-Abbâsî*, Müesseset er-Risâle, 1. Tab, h/m: 1405/1984.

Müslîm b. el-Haccac Ebu'l-Hüseyn el-Kuşayrî el-Neysaburî, *Sahîhu Müslîm*, Thk: Muhammed Fuad Abdülbakî, Dar İhya el-Turas el-Arabî, Beyrut.

Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî el-Neysâbûrî, *Sahîh*, Beyrut Ts., Dâru'l-Cîl.

Nahhas, Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *el-Nâsîh ve'l-Mensûh*, Müesseset er-Risâle, Beyrut-Lübnan. 1. Tab, 1991.

Nesai, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman, *es-Sünen el-Kübra*, Thk: Abdulgaffar Süleyman el-Bendarî. Seyyid Kisrevî Hasan, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan. 1. Tab, h/m: 1411/1991.

Ömer Ferruh, *Tarîhu'l-Edeb el-Arabî*, Dar el-İlm Lilmelayin, Beyrut-Lübnan, 4. Tab. 1981.

Pezdevî, Ali b. Muhammed el-Hanefî, *Kenz el-Vusul İla Marifet el-Usul*, Matbaa Cavid Beris, Karaçi.

Samit, Bedr Muhammed, *Menhec el-Mâverdî Fî Tefsirihi en-Nüket ve'l-Uyûn*, Y. Lisans tezi. Camia Ummu'l-Kura, Suudi Arabistan, 1407.

San'anî, Ebu Bekr Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannaf* (Musannafu Abdurrezzak), Thk: Habîburrahman el-Azamî, el-Mekteb el-İslamî, Beyrut-Lübnan, 1403

Sem'ani, Ebu Said Abdülkerim b. Muhammed İbn Mansur et-Temîmî, *el-Ensab*, Thk: Abdullah Ömer el-Barudî, dar el-Cinan, Beyrut/Lübnan. 1. Bsm. 1988.

Subhî Salih, *Mebahis FîUlûmi'l-Kur'ân*, Dar el-İlm Lilmelayin, Beyrut, Lübnan. 10. Tab. 1977.

Sübkî, Tacuddin b. Ali b. Adülkafî, *Tabakât el-Şâfiyye el-Kübra*, Thk: Mahmud Muhammed el-Tanahî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Matbaat İsa el-Bab el-Halebî, 1. Tab, 1964.

Suyûtî, Celaluddin Abdürrahman b. Ebî Bekr, *Tabakât el-Müfessirîn*, Thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebet Vehbe, Kahîre, 1. Tab, 1976.

----- *el-İtkan FîUlûmi'l-Kur'ân*, Thk: Merkez el-Dirasat el-Kur'âniyye, Suudi Arabistan.

Şâfiî, Muhammed b. İdris Ebu Abdullah, *er-Risâle*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, Matbaa Mustafa el-Babî el-Halebî, el-Kahire, 1. Tab. 1938.

Şatbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî, *el-Muvafakat Fî Usuli'l-Şerîa*, Takdim ve Zapt: Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Al Selman, Dar İbn Affan Linneşri ve'l-Tevzi, Suudi Arabistan.

Şenkîfî, Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtar, *Müzekkire Fî Usuli'l-Fıkıh*, Mektebet el-Ulûm ve'l-Hikem, Medine-i Münevvere, 5. Tab, 2001.

Şevkânî, Muhammed, *İrşad el-Fuhul İla Tahkiki'l-Hakkı Min İlmi'l-Usul* Thk: Sami el-Eşrî, Dar el-Fazilet, Riyad, 1. Basım. 2000.

Şimşek, Mehmet Said, Kur'an'n Anlaşılmasında İki mesele. Yöneliş Yayınlan. 3. Baskı. İstanbul. 1997.

Taberanî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cem el-Evsat*, Thk: Tarık b. Avdullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dar el-Haremeyn, Kahire, 1415.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Galib Ebu Cafer, *Camîu'l-Beyan Fî Tevîli'l-Kur'ân*, Thk: Mahmud Şakir el-Haristanî, Dar İhya el-Turas el-Arabî, Beyrut-Lübnan. 1. Tab.

Umerî, Nadiye Şerîf, *el-Nesh Fî Dirasat el-Usuliyîn*, Müesseset er-Risâle, Beyrut, Lübnan, 1. Tab, 1985.

Yafiî, Ebu Muhammed Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleyman, *Mir'at el-Cinan ve İbret el-Yakazan*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1. Tab, 1997.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarîhu'l-İslâm ve Vefayât el-Meşahir ve'l-A'lam*, Thk: Ömer Abdüsselam Tedmurî, Dar el-Kutub el-Arabî, Beyrut-Lübnan, 2. Tab. 1990.

----- *Tezkiret el-Huffaz*, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut.

----- *Siyeru A'lami'l-Nubela*, Thk: Şuayb el-Arnayut, Müesseset er-Risâle, Beyrut-Lübnan. 3. Tab 1985.

----- *Mîzan el-İtidal Fî Nakdi'l-Rical*, Thk: Şeyh Ali Muhammed Muavvız ve Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud, Dar el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1. Tab. 1995.

Zehranî, Muhammed Müsfir, *Nizam el-Vezaret fi'l-Devlet el-Abbasîye, (h:334/590) el-Ahdan el-Buveyhî ve'l-Selçukî*, Müesseset er-Risâle, Beyrut, 1. Tab, h/m: 1400/1980.

Zelemî Mustafa İbrahim, *el-Tibyan Lî Raf'i Ğumuzi'l-Neshi fi'l-Kur'ân*, Neşr: İhsan Linneşri ve'l-Tevzi, 1. Tab. 2014.

Zerzor, Adnan Muhammed, *Ulûmu'l-Kur'ân ve İ'cazuhi ve Tarîhu Tevsikihi*, Dar el-A'lam, Amman el-Ürdün, 1. Tab, h/m: 1426/2005.

Zerkeşî, Bedruddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhan Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk: Yusuf el-Mer'aşî ve Şeyh Cemaluddîn Hamdî el-Zehebî ve Şeyh İbrahim Abdullah el-Kürdî. Dar el-Marife, Beyrut-Lübnan. 1. Bsm. 1990.

Zuhaylî, Vehbe, *Usul el-Fıkh el-İslamî*, Dar el-Fikr, Beyrut-Lübnan, 1. Tab. 1986.

Zuheyr, Muhammed Ebu'l-Nur, *Usulü'l-Fıkh*, el-Meketebet el-Ezheriyye Litturas.

Zurkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menahil el-İrfan FîUlûmi'l-Kur'ân*, Thk: Fevvaz Ahmed Zümerlî, Dar el-Kitab el-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1. Tab. 1995.